

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Колективна монографія

Київ – 2019

УДК 005.521-047.58:[330.59+364.662+177.5](477)

Л 93

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України
(протокол № 23 від 27.12.2019)

Авторський колектив:

Е.М. Лібанова (наук. ред.), О.А. Васильєв, А.В. Веремчук, Н.М. Гапак,
А.Г. Гвелесіані, Г.В. Герасименко, О.Г. Дідківська, О.І. Дяконенко, В.С. Заяць, Т.А. Заяць,
С.В. Іващенко, Т.М. Калашнікова, Ю.А. Клименко, Ю.Л. Когатько, Д.С. Короткова,
У.С. Лешенок, Л.С. Лісогор, Т.В. Лукович, О.В. Макарова,
К.С. Машіко, С.В. Ничипоренко, В.М. Новіков, І.М. Новак, М.Ю. Огай,
М.В. Откидач, М.І. Пітюліч, С.В. Полякова, А.Г. Реут, М.А. Розбицький,
Н.М. Романчук, В.Г. Сарюгло, С.В. Сембер, Г.І. Терещенко, Л.Г. Ткаченко,
О.М. Хмелевська, Л.М. Черенко, В.В. Черніченко, О.Г. Чубарь, В.С. Шишкін.

Рецензенти:

Колот А.М., доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки
і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи Київського
національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
Цимбал О.І., доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу досліджень ризиків у сфері зайнятості населення Інституту демографії
та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

Л 93 **Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення:** кол.
моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; НАН України, Ін-т демографії та соціальних до-
сліджень імені М.В. Птухи. — Київ, 2019. — 270 с.

ISBN 978-966-02-9556-8

У монографії представлено основні результати досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми підвищення своєчасності та повноти інформації щодо динаміки рівня життя населення України, необхідної для прийняття управлінських рішень у сфері соціально-економічної політики та оцінки її результативності й ефективності. Висвітлено методологічні підходи до розрахунку Індексу благополуччя населення України, що базується на узагальненні міжнародного досвіду у цій сфері та національного досвіду розрахунків Індексу регіонального людського розвитку. Розглянуто сучасний прикладний інструментарій оперативного оцінювання та прогнозування окремих показників рівня життя населення.

Для дослідників рівня життя населення, соціологів, експертів з соціально-економічної проблематики, аспірантів та студентів, які цікавляться проблемами соціальної економіки та статистики.

УДК 005.521-047.58:[330.59+364.662+177.5](477)

ISBN 978-966-02-9556-8

© Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України, 2019

ЗМІСТ

АКРОНІМИ, АБРЕВІАТУРИ ТА СКОРОЧЕННЯ	5
ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ОПЕРАТИВНА ОЦІНКА ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД, ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ІНСТРУМЕНТАРІЙ	11
1.1. ДОСВІД КРАЇН ЄС ЩОДО ОПЕРАТИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ	11
1.2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	15
1.3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДХОДУ ДО ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ НА МІКРОРІВНІ	22
1.4. НЕПРЯМА ОЦІНКА ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ, ЩО ЗВЕРТАЮТЬСЯ ПО СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ	35
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОКРАЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ	48
2.1. УРАХУВАННЯ АКТИВІВ НАСЕЛЕННЯ ПРИ ВИМІРЮВАНІ БІДНОСТІ	48
2.2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	51
2.3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ НЕЗАРЕЄСТРОВАНИХ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ	70
2.4. ДОХОДИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ	75
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОРОТКОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУ МОНЕТАРНОЇ БІДНОСТІ ТА ЙОГО УТОЧНЕННЯ НА ОСНОВІ ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ ДОХОДІВ	80
3.1. МЕТОДИКА КОРОТКОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУ БІДНОСТІ ТА УТОЧНЕННЯ ПРОГНОЗНИХ ОЦІНОК	

НА ОСНОВІ МІКРОДАНИХ ТА ДАНИХ ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ	80
3.2. ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗУ БІДНОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РОЗРІЗІВ, СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ, ТИПІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	87
3.3. КОРОТКОСТРОКОВИЙ ПРОГНОЗ МОНЕТАРНОЇ БІДНОСТІ НА 2019-2020 РОКИ.....	96
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ДОХОДІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	106
4.1. ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ.....	106
4.2. ЕКСПРЕС-ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ.....	143
РОЗДІЛ 5. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСУ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ	160
5.1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ.....	160
5.2. АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСА БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ	173
5.3 ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ ІНДЕКСА БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ ЗА АСПЕКТАМИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ	177
ВИСНОВКИ	207
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ.....	212
ДОДАТКИ.....	228

АКРОНІМИ, АБРЕВІАТУРИ ТА СКОРОЧЕННЯ

ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВЕД	Види економічної діяльності
ВНЗ	Вищий навчальний заклад
ДД	Дооцінений дохід
Держстат	Державна служба статистики України
ДСД	Дохід від сільськогосподарської діяльності
Євростат	Статистична організація Європейської Комісії
ЄС	Європейський Союз
ЗВН	Заможні верстви населення
ЗДО	Заклад дошкільної освіти
ІБН	Індекс благополуччя населення
ІДСД	Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
ІЛР	Індекс людського розвитку
ІРЛР	Індекс регіонального людського розвитку
КВЕД	Класифікація видів економічної діяльності
МОП	Міжнародна організація праці
НАН України	Національна академія наук України
НБУ	Національний банк України
НОД	Непряме оцінювання доходів
ОД	Оцінений дохід
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОПСР	Державне статистичне спостереження підприємств із питань статистики праці
ОУЖД	Обстеження умов життя домогосподарств
ПМ	Прожитковий мінімум
ПРООН	Програма розвитку ООН
ПФУ	Пенсійний фонд України

ЦСП	Цілі Сталого Розвитку
EUROMOD	European Union tax-benefit microsimulation model
EU-SILC	European Union Statistics on Income and Living Conditions (Статистика доходів і умов життя в Європейському Союзі)
ISER	Інститут соціальних та економічних досліджень

ПЕРЕДМОВА

Рівень життя населення України вимагає особливої уваги суспільства в умовах реалізації низки кардинальних реформ в економічній, соціальній та політичній сферах, а також у періоди подолання наслідків кризових явищ, зокрема тих, що спостерігались у 21-му сторіччі. Водночас відсутність своєчасної та достатньої повної інформації щодо динаміки рівня, умов та якості життя населення суттєво ускладнює як прийняття управлінських рішень у сфері соціально-економічної політики, так і оцінку результативності й ефективності заходів цієї політики.

Вимоги до актуальності найбільш важливих показників рівня життя населення підвищуються й у більшості країн сучасного світу. Це спричинено, насамперед, необхідністю передбачення та своєчасного реагування на виклики, пов'язані з соціальним та економічним розвитком, зокрема зі зміною попиту і пропозиції робочої сили через цифровізацію всіх сфер життя, автоматизацію та роботизацію виробництва, масштабні трудові міграції тощо. За таких умов у розвинених країнах усе більше уваги приділяється проблемі оперативного визначення та прогнозування показників доходів, бідності й багатства, нерівності. При цьому вимірювання показників здійснюється з використанням як традиційних, так і нових джерел даних та методів їх обробки: адміністративних реєстрів, великих даних, методів комплексного використання інформації, непрямого оцінювання тощо. Так, у 2017 року Євростатом підготовлено публікацію «Flash estimates of income inequalities and poverty indicators for 2016. Experimental results» та методологічні матеріали «Handbook on Rapid Estimates», в яких обґрунтовується актуальність оперативного оцінювання доходів домогосподарств, бідності та нерівності для країн ЄС, розглядаються релевантні методи та джерела даних, наводяться приклади. Усе більше наукових публікацій присвячується альтернативним підходам до оцінювання бідності, заможності та багатства. Водночас слід зазначити, що отримані результати у цій сфері є головним чином експериментальними і не можуть вважатися загальноприйнятими.

Методи оперативного оцінювання та прогнозування рівня життя населення в Україні, як і в інших країнах, наразі не є розробленими. За наявності багатьох прогнозних оцінок відповідних показників, що публікуються науковцями або оприлюднюються у засобах масової інформації політиками та уповноваженими представниками органів державної влади, методологічно та статистично обґрунтовані оперативні оцінки стандартних показників рівня життя населення відсутні.

За сучасних умов дані щодо динаміки рівня життя населення України формуються Державною службою статистики України (далі – Держстат) переважно за результатами вибіркових обстежень домогосподарств та публікуються не раніше ніж через квартал після завершення звітного кварталу та через два квартали після завершення звітного року. Хоча така практика загалом відповідає стандартам Євростату, для моніторингу й оцінки результативності соціальної та економічної політики, швидкого реагування на проблеми у сфері умов та якості життя населення, своєчасного визначення та оцінки ризиків бідності та диференціації доходів населення, у тому числі й на регіональному рівні, життєво необхідна більш оперативна інформація. Важливо також зазначити, що офіційна статистика фактично не враховує та не відображає рівня життя заможних верств населення, вартості активів домогосподарств і значною мірою – тіньових доходів та доходів від трудової міграції, що суттєво знижує якість інформаційного забезпечення прийняття найважливіших управлінських рішень.

У монографії представлено основні результати досліджень, спрямованих на розв’язання зазначених вище проблем. Дослідження проведені, головним чином, протягом 2018–2019 років у рамках науково-дослідної роботи «Рівень життя, бідність, багатство та нерівність в Україні: вимірювання, моделювання, прогнозування», виконаної в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Мета досліджень – розроблення сучасного прикладного інструментарію оперативного оцінювання та прогнозування окремих показників рівня життя населення України та динаміки їх зміни, обумовленої швидкими змінами економічних умов, управлінськими рішеннями у соціальній та економічній сферах.

Результати досліджень створили підґрунтя для суттєвого підвищення своєчасності оцінювання традиційних показників рівня життя населення України, що публікуються Держстатом. Оцінка відповідних характеристик домогосподарств та осіб здійснюється на мікрорівні з використанням файлів мікроданих, доступ до яких надається Держстатом, що уможливорює оперативне визначення показників грошових і загальних доходів, грошових і сукупних витрат, показників бідності, показників диференціації доходів (індекс Джині, децильний коефіцієнт фондів та ін.) за стандартною методологією. Оцінки зазначених показників отримуються приблизно на 4–5 місяців раніше, ніж за існуючою практикою. При цьому доходи можуть оцінюватися з урахуванням незареєстрованої діяльності (зокрема доходи від нелегальної трудової міграції, у тому числі й на регіональному рівні), а також з урахуванням доходів заможних верств населення.

Монографія складається з п'яти основних розділів та додатків.

У розділі 1 розглядаються особливості формування інформаційного забезпечення та інструментарію оперативного оцінювання доходів домогосподарств в Україні. Зокрема, висвітлюються методичні підходи до оперативної оцінки рівня життя населення, надається загальна характеристика підходу до оперативної оцінки доходів домогосподарств на мікрорівні, у тому числі на основі використання методів непрямой оцінки доходів сімей, що звертаються за державною соціальною допомогою.

У розділі 2 наведено методологічні аспекти підвищення якості інформації щодо доходів населення на основі використання статистичних методів, які дозволяють урахувати доходи заможних верств населення, незареєстровані доходи домогосподарств, специфіку формування доходів у сільській місцевості. Окрема увага приділена підходам до визначення оперативної оцінки чисельності населення.

У розділі 3 представлено методичні напрацювання в частині розроблення короткострокового прогнозу монетарної бідності та його уточнення на основі оперативної оцінки показників доходів, а саме: представлено методику короткострокового прогнозування бідності й уточнення прогнозних оцінок на основі мікроданих та оперативних оцінок; обґрунтовано вибір критеріїв і показників для оперативної оцінки та прогнозу бідності, територіальних розрізів, соціально-демографічних та соціально-економічних груп населення, типів домогосподарств; наведено короткостроковий прогноз монетарної бідності на період 2019 – 2020 роки.

Розділ 4 присвячено огляду особливостей оцінювання доходів на регіональному рівні з урахуванням специфіки рівня життя мешканців прикордонних територій. Представлено результати експрес-оцінювання динаміки рівня життя населення прикордонних територій та методичний підхід до оцінки обсягів переказів від трудових мігрантів у регіональному розрізі з урахуванням даних Національного банку України (далі – НБУ) щодо обсягів переказів фізичних осіб і схильності мігрантів до використання неофіційних каналів переказів залежно від країни перебування та фактичних обсягів надходжень.

У розділі 5 викладено методологічні засади дослідження благополуччя населення та розроблені на їх основі методологічні підходи до розрахунку Індексу благополуччя населення, що базується на узагальненні міжнародного досвіду, а також досвіду розрахунків Індексів регіонального людського розвитку в Україні. Методологічні підходи охоплюють алгоритм розрахунку Індексу благополуччя населення та узагальнюючі характеристики показників за різними аспектами благополуччя.

Монографія підготовлена під керівництвом та за редакцією д.е.н., проф., академіка НАН України Е. М. Лібанової (1.3, 2.2, висновки) авторським колективом у складі: к.е.н. О. А. Васильєв (1.2, 3.1, 3.3); А. В. Веремчук (2.1); к.е.н, доц. Н. М. Гапак (4.1, 4.2, додаток Б); к.е.н., с.н.с. А. Г. Гвелесіані (1.4); к.е.н., с.н.с. Г. В. Герасименко (5.3, додаток Д); к.е.н. О. Г. Дідківська (5.3); к.е.н., с.н.с. О. І. Дяконенко (2.4); к.е.н., с.н.с. В. С. Заяць (3.2); д.е.н., проф. Т. А. Заяць (2.4); С. В. Івашенко (5.2, додатки Г, Д, Е); к.е.н., с.н.с. Т. М. Калашнікова (5.3, додаток Д); Ю. А. Клименко (3.3); к.геогр.н., с.н.с. Ю. Л. Когатько (3.3); Д. С. Короткова (2.2); У. С. Лешенок (1.1, 2.2); д.е.н., проф. Л. С. Лісогор (5.1); Т. В. Лукович (1.3, 1.4, додаток А); д.е.н., с.н.с., член-кор. НАН України О. В. Макарова (5.1 – 5.3); к.е.н. К. С. Машіко (4.1, 4.2, додаток Б); к.е.н., с.н.с. С. В. Ничипоренко (5.3); д.е.н., проф. В. М. Новіков (5.3); к.е.н., с.н.с. І. М. Новак (5.3, додаток Д); к.е.н., с.н.с. М. Ю. Огай (вступ, 1.3, 1.4); М. В. Откидач (5.2, додатки Г, Д, Е); д.е.н, проф. М. І. Пітюліч (4.2); к.е.н., с.н.с. С. В. Полякова (3.1); к.е.н. А. Г. Реут (3.2); М. А. Розбицький (1.1); к.е.н. Н. М. Романчук (2.1); д.е.н., с.н.с. В. Г. Саріогло (вступ, 1.3, 1.4, 2.2, висновки); к.е.н., доц. С. В. Сембер (4.2, додатки Б, В); к.е.н. Г. І. Терешенко (1.3); к.е.н., с.н.с. Л. Г. Ткаченко (2.3); к.е.н., с.н.с. О. М. Хмелевська (5.1, 5.3, додаток Д); к.е.н., с.н.с. Л. М. Черенько (3.1 – 3.3); к.е.н., с.н.с. В. В. Черніченко (1.4); к.е.н., с.н.с. О. Г. Чубарь (4.1, 4.2, додаток В); к.е.н., с.н.с. В. С. Шишкін (1.2, 3.1).

РОЗДІЛ 1. ОПЕРАТИВНА ОЦІНКА ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД, ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ІНСТРУМЕНТАРІЙ

1.1. ДОСВІД КРАЇН ЄС ЩОДО ОПЕРАТИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Наявність та доступність релевантної, повної та актуальної інформації щодо доходів населення, бідності та нерівності за доходами є важливою передумовою розробки і реалізації ефективної та результативної соціально- економічної політики у будь-якій країні сучасного світу. Саме проблеми, пов'язані з недостатньою своєчасністю¹ інформації, призвели до розробки нових підходів до формування інформаційного забезпечення соціальної економіки, який полягає у формуванні та використанні так званих оперативних оцінок (flash estimates) та наукастингу [1]. При цьому оперативні оцінки розраховуються на основі статистичних та економетричних моделей, побудованих на жорстких даних (надійних та методологічно обґрунтованих даних офіційної статистики або адміністративних даних, що є порівнянними та об'єктивними, тобто незалежними від методу вимірювання), та стають доступними для користувачів значно раніше, ніж оцінки, отримані на основі фактичних даних. Під наукастингом розуміється дуже рання, миттєва оцінка, складена для економічного показника, що представляє інтерес, за останній референтний період. Така оцінка обчислюється на основі неповних даних за спеціальними, як правило, дуже спрощеними статистичними або економетричними моделями.

Європейські показники бідності та нерівності доходів населення базуються переважно на результатах обстеження «Статистика доходів і умов життя в Європейському Союзі EU-SILC». Ці показники стають доступними для країн ЄС із значним запізненням (наприклад, показники доходів за 2017 рік публікуються у повному обсязі лише у 2019 році). Докладається чимало зусиль для більш оперативної обробки та оприлюднення інформації. Але збирання та обробка даних EU-SILC а також даних з інших джерел, що використовуються разом з даними цього обстеження, все одно потребуватиме певного часу і будуть надаватися із значним запізненням. Тому передбачається, що розробка та впровадження методології оперативної оцінки

---

¹ Своєчасність даних характеризує інтервал часу між моментом (періодом), у який відбувалося явище або процес, що описують статистичні дані, та датою готовності (надання) цих даних користувачам [2]

найбільш важливих показників рівня життя населення доповнюватимуть дані EU-SILC та будуть використовуватись у попередніх оцінках та аналізі, доки результати EU-SILC не стануть доступними для більшості країн.

Очікується, що впровадження методології оперативного оцінювання забезпечить більш своєчасну оцінку таких ключових показників:

- ризик бідності (at-risk-of-poverty rate – AROP) та співвідношення квінтилів доходу (income quintile share ratio – QSR) – це показники нерівності, які є пріоритетними для Європейської Комісії, Євростату та Європейської статистичної системи. Вони використовуються як на рівні ЄС, так і на національному рівні країн-членів.
- децильний розподіл за доходами – використовується для оцінки річних змін у розподілі доходів.

Оскільки річні зміни розподілу доходів, визначені на основі даних EU-SILC, можуть бути незначними та/або статистично незначущими вважається доцільним:

- оцінювати щорічні зміни разом з тенденціями за певний період, визначений на основі даних за декілька послідовних років;
- враховувати повний набір показників, що забезпечують узгоджене уявлення про динаміку розподілу доходів в кожній країні; при цьому децильні розподіли дають можливість відстежити причинно–наслідкові зв'язки, зокрема при вивченні питання чи пов'язане зменшення бідності зі зростанням доходів бідних, або ж воно пов'язане зі скороченням середнього класу.

Оперативні оцінки мають передбачати динаміку зазначених ключових показників на основі допоміжної інформації, яка вже доступна для поточного року. Річні зміни поєднуються з даними EU-SILC за попередній рік, що є базою для аналізу.

Основною методологією оперативного оцінювання розглянутих показників доходів для більшості країн ЄС є мікроімітаційне моделювання [1]. Методологія базується на моделі EUROMOD (European Union tax-benefit microsimulation model), яка розроблена Інститутом соціальних та економічних досліджень (ISER) в Есеєкському університеті. Для оперативного оцінювання стандартні процедури EUROMOD модифікуються для врахування додаткових коригувань вхідних даних, щоб враховувати очікувані зміни в структурі населення, зайнятості та зміни інших факторів, що впливають на доходи. Підхід з використанням мікроімітаційного моделювання, загалом, є найкращим підходом для основних користувачів та Національних статистичних інститутів, з огляду на можливості подальшого детального аналізу рівня життя.

Для країн, для яких результати мікроімітаційного моделювання виявляються недостатньо надійними, використовується інший підхід – макроекономічне моделювання часових рядів, за яким показники рівня життя оцінюються на основі моделі лінійної регресії з використанням наявних часових рядів даних по кожному показнику [1].

Методологічні підходи, що застосовуються у країнах-членах ЄС для розрахунків оперативних оцінок показників рівня життя представлені у табл. 1.1. Як видно з представлених даних для Данії та Нідерландів використовуються дані національних реєстрів.

Таблиця 1.1 – Методологічні підходи до розрахунку оперативних оцінок у країнах-членах ЄС

Методологічний підхід	Країни, що його застосовують
Дані національних реєстрів	Данія, Нідерланди
Мікроімітаційне моделювання	Болгарія, Німеччина, Естонія, ЕЛ, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Угорщина, Мальта, Австрія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Швеція
Макроекономічне моделювання часових рядів	Бельгія, Чехія, Ірландія

Джерело: складено авторами за даними [1].

Оперативні оцінки доходів населення публікуються на сайті Євростату як експериментальна статистика. Такий статус публікації дає можливість отримати відгуки від користувачів і дослідницької спільноти, і, таким чином, визначати актуальні напрямки вдосконалення методології.

Як свідчать проведені в ЄС дослідження оперативні оцінки можуть розраховуватись на основі оцінки величин змін показників між суміжними роками. Оцінки показників за такого підходу розраховується шляхом додавання прогнозованої зміни до останнього спостережуваного значення показника в EU-SILC.

Точність оперативного оцінювання залежить від кількох факторів, зокрема, похибки моделі, похибки вибірки в EU-SILC, ступеня взаємозгодженості (гармонізованості) різних джерел даних, на яких базуються оцінки. Це спонукає до необхідності обговорення методології та власне оперативних оцінок з користувачами та експертами. При цьому користувачам та дослідникам пропонується висловитися щодо оперативних оцінок показників, а саме:

- надати коментарі або пропозиції щодо удосконалення методів оперативної оцінки, в тому числі на основі мікроімітаційного моделювання та моделювання часових рядів;
- визначити додаткові фактори, які доцільно врахувати при оцінюванні;
- зазначити додаткові показники різних рівнів агрегації, що можуть бути корисними;
- зазначити на інші показники, які доцільно оцінювати у майбутньому тощо.

На основі відгуків користувачів та представників інших зацікавлених сторін намагаються покращити:

- формат розповсюдження даних;
- використання файлів мікроданих EU-SILC для мікроімітаційного моделювання, з тим щоб мінімізувати вплив уточнення даних та наявних розривів у даних, а також з метою покращення моделей, що використовуються;
- надійність оцінок показників;
- узгодженість змін у розподілах доходів.

Для оперативних оцінок розроблено специфічну систему забезпечення якості даних. Ця система обговорена з представниками національних статистичних інститутів та академічною спільнотою з метою забезпечення спільної платформи для оперативного оцінювання показників як на рівні Євростату, так і для окремих країн ЄС.

Система забезпечення якості даних є важливим інструментом для розробки ефективної методології оперативного оцінювання. Відповідно до цієї системи, при забезпеченні якості не зосереджуються виключно на кінцевих результатах, а приділяють увагу якості вхідних даних та адекватності методів та моделей, що використовуються на всіх етапах розрахунків. Передбачається також визначення можливих джерел помилок і способів їх фіксації та виправлення. Наприклад, оцінені тренди зайнятості, отримані за результати європейського обстеження робочої сили та на основі застосування моделі EUROMOD, порівнюються з трендами, оціненими на основі даних EU-SILC за попередній рік.

При прийнятті рішення щодо обґрунтованості оперативних оцінок та можливості їх опублікування звертають увагу на такі основні властивості оцінок: 1) історична адекватність, що визначається як близькість оперативних оцінок основних показників відтворених за попередні періоди до фактичних оцінок, отриманих за даними EU-SILC та 2) відповідність змін показників доходів за оперативними оцінками та динаміки

взаємопов'язаних показників показників, зокрема зайнятості, соціальних виплат та податків тощо.

Історична адекватність моделі визначається, як правило, на основі середньої абсолютної похибки. При цьому також враховується стандартне відхилення цільових показників: чим менша дисперсія показників EU-SILC, тим жорсткішими мають бути вимоги до припустимої величини похибки.

Аналіз точності оперативних оцінок показників доходів складається з чотирьох основних елементів:

- 1) на основі динаміки відповідних показників (зайнятість, заробітна плата, соціальні виплати), включаючи вплив імітаційних змін політики, розрахованих за допомогою даних EU SILC та моделі EURMOD;
- 2) порівняння з даними національних рахунків для валового доходу та основних компонентів доходу на національному рівні;
- 3) порівняння з основними показниками EU SILC;
- 4) додаткова інформація на національному рівні, надана державами-членами.

Враховуючи, що підходи до оперативного оцінювання соціально-економічних показників в офіційній статистиці ще розробляються і використовуються лише в якості експериментальних методик, ґрунтовних публікацій на цю тему небагато. Матеріал цього підрозділу базується, головним чином, на даних публікації [1].

1.2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Методологія оперативного оцінювання показників рівня життя населення в Україні має бути узгодженою з концепцією сталого людського розвитку, згідно з якою основною метою економічної діяльності суспільства є не нарощування обсягів виробництва, а забезпечення високого рівня життя населення при належному захисті і збереженні навколишнього середовища.

Доцільність розробки методичних підходів до оперативного оцінювання показників рівня життя обумовлена нагальними потребами у простій, інтуїтивно зрозумілій системі показників, яка забезпечує можливість однозначно оцінити напрями змін за основними аспектами рівня життя у короткостроковій перспективі. Для цього найкраще підходить

комплекс показників динаміки, застосування яких обумовлене тим, що в першу чергу аналітиків та експертів цікавлять зміни, що відбулися у рівні життя населення, а не досягнутий рівень, який залежить від здобутків попередніх періодів (див. пп. 1.2). За допомогою показників динаміки можна значної мірою оцінити ефективність заходів соціальної та економічної політики, швидкість економічного розвитку тощо. Показники динаміки достатньо детально розглянуті у багатьох наукових публікаціях та посібниках з економічної статистики, зокрема [3].

Основними принципами побудови системи показників оперативного оцінювання рівня життя мають бути такі.

- **Відповідність принципам системного підходу** – рівень життя трактується як інтегральний результат взаємодії основних аспектів: матеріального добробуту, умов проживання та соціального середовища.
- **Забезпечення єдності методології побудови основних показників** та їх співставності з аналогічними даними за територіальними системами різного рівня.
- **Забезпечення комплексного підходу до оцінки рівня життя населення**, тобто охоплення всіх істотних складових і чинників.
- **Забезпечення адекватності показників реальному стану об'єкту**, що вивчається.
- **Доступність показників**.
- **Однозначність трактування первинних показників** як стимуляторів або дестимуляторів рівня життя.
- **Прозорість побудованої системи**, зручність для практичного використання, лаконічність, тобто орієнтація на мінімальний набір первинних показників.

Кожному з аспектів рівня життя відповідає окремий блок показників. Окрім первинних показників для надійної оцінки застосовуються синтетичні та інтегральні показники. Інтегральна оцінка необхідна для врахування дій усіх показників та моментальної оцінки тенденції рівня життя у короткостроковій перспективі.

Розробка методики відбувалася за двома варіантами, принципова різниця між якими полягає у застосуванні різних показників динаміки. Згідно першого варіанту, оперативна оцінка рівня життя населення здійснюється за абсолютним приростом показників рівня життя; за другим – передбачається використання не абсолютних показників динаміки, а відносних – темпів змін окремих показників. Причому до інтегральної оцінки ці показники пропонується включати з нерівними вагами. Найбільша вага надається тим показникам, зміни яких мають найбільший

соціальний ефект. Для обчислення інтегрального індексу застосовується формула середньої геометричної зваженої. Перевага цього методу полягає у тому, що при використанні індексного методу статистично більш коректним є застосування саме відносних показників; по-друге, цей варіант дозволяє побудувати індексну модель, за допомогою якої можливо більш наглядно представити напрямки і результати зміни окремих елементів системи.

При оперативному оцінюванні пропонується така система показників для оцінки щомісячної динаміки рівня життя населення:

1. середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.
2. співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати, %
3. співвідношення середньомісячної зарплати та фактичного прожиткового, %
4. індекс споживчих цін, %
5. заборгованість із виплати заробітної плати, грн./особу
6. заборгованість з оплати населенням житлово-комунальних послуг, грн./особу
7. співвідношення заборгованості із виплати заробітної плати та заборгованості з оплати населенням послуг ЖК, %
8. середньомісячна вартість борщового (м'ясного або пісного) набору, грн.
9. індекс реальної заробітної плати, %
10. депозити резидентів у гривні та валюті, грн./особу
11. кількість ДТП (на 100 км доріг)
12. питома вага ДТП зі смертельними наслідками у загальній кількості ДТП, %
13. кількість хворих на СНІД та ВІЛ-інфікованих (на 100 000 населення)
14. кількість спалахів інфекційних захворювань

Для оцінки щоквартальної динаміки рівня життя населення пропонується така система показників:

1. середній розмір пенсії, грн.
2. середньодушові грошові доходи домогосподарств, грн/міс
3. питома вага грошових доходів у сукупних доходах домогосподарств, %
4. питома вага соціальних трансфертів у сукупних доходах домогосподарств, %

5. співвідношення середньої та мінімальної пенсії, %
6. співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та середньомісячної заробітної плати, %
7. середньодушові сукупні витрати домогосподарств, грн./міс
8. питома вага грошових витрат у сукупних витратах домогосподарств грн./міс.
9. питома вага витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств, %
10. питома вага в сукупних витратах домогосподарства витрат на послуги охорони здоров'я та придбання медичних препаратів, %
11. питома вага в сукупних витратах домогосподарства витрат на оплату житлово-комунальних послуг, %
12. питома вага в сукупних витратах домогосподарства витрат на відпочинок і культурні заходи, %
13. питома вага в сукупних витратах домогосподарства витрат на освіту, %
14. заощадження в іноземній валюті, грн./домогосподарство.
15. Індекс цін на житло, %
16. загальна площа введених в експлуатацію житлових будинків, кв. м/особу
17. кількість зареєстрованих злочинів (на 100 000 населення)
18. питома вага тяжких злочинів (на 100 000 населення), %
19. кількість адміністративних правопорушень, що посягають на власність (дрібне викрадення чужого майна), випадків/особу
20. кількість адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, випадків/особу
21. кількість хворих на активний туберкульоз (на 100 000 населення)
22. Частка довготривалого безробіття (безробітні понад 12 місяців), %

Безпосередньо для оперативної оцінки рівня життя населення використовуються ланцюгові темпи зростання вищенаведених показників, за виключенням індексів. Щоб мати змогу комплексно оцінити зміни у рівні життя населення у короткостроковій перспективі необхідно застосовувати інтегральний показник. При його розрахунку доцільно концептуально визначитися, чи мають показники однаковий вплив на рівень життя населення, чи необхідно застосувати певні нерівні вагові коефіцієнти.

При цьому встановлюються показники, що мають низьку інерційність, тобто легко змінюються, і ті, що змінюються повільно зі значним лагом. Найбільш доцільним вдається визначення ваг за методом експертних оцінок. Суть підходу полягає у тому, що експертам пропонується проранжувати всі показники від першого до останнього таким чином, щоб показник, з найменшою інерційністю отримав одиницю, відповідно показник на який важче за все вплинути отримує останнє місце (так для показників щомісячної динаміки рівня життя це 14).

Для кожного i -го показника визначається сума рангів $\sum R_i$, за якою упорядковується вся система. Результати опитування s експертів представляються у вигляді матриці. Перший ранг надається тому показнику рівня життя, для якого $\sum R_i$ є найменшою, останній – для якого $\sum R_i$ є найбільшою. Ранги визначають тільки місця одних показників поміж іншими, не враховуючи існуючих між ними відмінностей [4].

Статистична обробка результатів ранжування передбачає оцінку ступеню узгодженості думок експертів. Мірою узгодженості є коефіцієнт конкордації V , в основу розрахунку якого покладено відхилення сум рангів по окремих варіантах $\sum R_i$ від середньої суми рангів, яка становить $(s(k+1)):2$, тобто відхилення $D = \sum R_i - (s(k+1)):2$. Коефіцієнт конкордації – це відношення суми квадратів зазначених відхилень $S = \sum D^2$ до максимально можливої суми квадратів відхилень $S_{max} = (s^2(k^3-k)):12$. Якщо ранги не повторюються, то

$$V = \frac{12 \sum D^2}{s^2(k^3 - k)}, \quad (1.1)$$

де k – кількість варіантів; s – кількість експертів.

При неузгодженості думок експертів $V=0$, при максимальній узгодженості $V=1$. Перевірка істотності коефіцієнта конкордації V здійснюється за допомогою критерію χ^2 з $(k-1)$ ступенів вільності. Статистична характеристика критерію розраховується за формулою: $\chi^2 = Vs(k-1)$.

Експерти, чії оцінки істотно відрізняються від узгодженої думки, виключаються, і їх оцінки надалі не враховуються при побудові матриці попарних порівнянь.

Перехід до попарних порівнянь потребує орієнтації на дві оцінки: 1 – для більш вагомого показника, 0 – для менш вагомого. Якщо, наприклад, темп зростання номінальної заробітної плати має ранг 2, а темп змін кількості ДТП на 100 км. доріг – 4, то в попарних порівняннях темпу зростання номінальної заробітної плати присвоюється оцінка 1, а умовам життя – 0. Результати попарних порівнянь оформлюються у вигляді матриці, елементами якої є кількості наданих переваг a_{ij} . Діагональні еле-

менти такої матриці представлені нульовими значеннями. Одна із властивостей матриці $a_{ij} + a_{ji} = s$. Відношення кількості наданих відповідному показнику рівня життя населення переваг до загальної суми елементів матриці характеризує його вагомість $-W_i$, з якою i -й показник враховується в загальній моделі.

Після отримання ваг показників розраховується узагальнюючий показник рівня життя населення за наступною формулою:

$$I_k = \prod_1^n k_i^j \times w_i, \quad (1.2)$$

де k_i^j – темп зміни i -го показника рівня життя населення; w_i – вага i -го показника рівня життя населення; n – кількість показників, що використовуються для оцінювання рівня життя населення України.

Для спрощення процедури оперативної оцінки рівня життя населення замість розробленої методики може застосовуватися таксономічний показник розвитку. Таксономічні процедури частіше за все використовуються для порівняння великої кількості об'єктів, які характеризуються незначним числом ознак. Одним з перших таксономічних методів дослідження багатовимірних об'єктів був запропонований З. Хельвігом. Цей показник представляє собою синтетичну величину «рівнодіючу» усіх ознак, які характеризують одиниці досліджуємо сукупності, що дозволяє за його допомогою лінійно впорядкувати елементи сукупності.

Побудова таксономічного показника рівня розвитку починається з визначення елементів матриці спостережень X . При формуванні ознакового простору необхідно забезпечити інформаційну однонаправленість показників. З цією метою їх поділяють на стимулятори і дестимулятори; шляхом відповідних перетворень дестимулятори перетворюють в стимулятори. Поділ ознак на стимулятори і дестимулятори слугує основою для побудови так званого еталону розвитку. Показник рівня розвитку служить для статистичної характеристики множинних об'єктів. За його допомогою можна оцінити досягнутий в деякий період або момент часу «середній» рівень значення ознак, які характеризують явище, що вивчається. Однак проведення аналізу змін, які відбуваються за деякий момент часу, стає ускладненим, так як, нормуюча величина, а також координати еталону розвитку підвладні змінам.

Тобто таксономічний показник характеризує відносну позицію j -ї одиниці сукупності у багатовимірному просторі. Його розрахунок спирається на традиційний спосіб стандартизації відхилень від середньої:

Для стимуляторів:

$$Z_s = \frac{(x_i - \bar{x})}{\sigma}, \quad (1.3)$$

де: x_i – значення i -го показника; $\bar{x}$ – середня арифметична ознаки k ; σ – середнє квадратичне відхилення.

Для дестимуляторів:

$$Z_s = \frac{(\bar{x} - x_i)}{\sigma}, \quad (1.4)$$

Така стандартизація дає змогу позбутися одиниць вимірювання, але водночас відбувається вирівнювання середніх і дисперсій: для кожної ознаки $\bar{x} = 0$, дисперсія $\sigma_z^2 = 1$, а діапазон варіації z_{ij} згідно з правилом «трьох сигм» – від -3 до $+3$.

При розрахунку інтегральної оцінки використовують стандартний діапазон варіації для всіх ознак на одному і тому самому рівні (від -3 до $+3$). Відстань між верхньою і нижньою точками діапазону у багатовимірному просторі визначається за формулою:

$$C = 2 \times z_0 \times \sqrt{m}, \quad (1.5)$$

де z_0 – точка, взята за базу порівняння; m – кількість показників

Позиція j -ї одиниці відносно бази порівняння z_0 визначається як Евклідова відстань:

$$G_{j0} = \left[\sum_1^m (z_{ij} - z_0)^2 \right]^{1/2}, \quad (1.6)$$

а відношення відстані G_{j0} до стандартного діапазону варіації C є таксономічним показником:

$$G_j = \frac{G_{j0}}{C}, \quad (1.7)$$

Значення його коливаються в межах від 0 до 1. Чим вищий рівень розвитку явища, тим більше значення G_j . Якщо координати умовного об'єкта визначити по верхній межі діапазону варіації, то таку інтерпретацію має відхилення $(1 - G_j)$.

Будь яка с запропонованих методик оперативної оцінки дасть змогу чітко визначити зміни рівня життя населення, а також дати детальну характеристику за рахунок яких чинників ці зміни відбулися.

1.3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДХОДУ ДО ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ НА МІКРОРІВНІ

Оцінювання показників розподілу трудових доходів для домогосподарств України здійснюється на основі даних державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств (далі – ОУЖД) та державного статистичного спостереження підприємств із питань статистики праці (далі – ОПСП).

Доцільно нагадати, що вибіркові обстеження – найбільш поширений і визнаний у світі спосіб одержання статистичної інформації щодо доходів населення. Результати вибірових обстежень представляються користувачу у двох варіантах: у вигляді статистичних публікацій, де зазначаються цільові узагальнюючі показники, зарегovanі на рівні країни, окремих територій чи груп населення (домогосподарств), та у вигляді файлів мікроданих, де інформація наявна для найнижчого рівня агрегації даних – рівня осіб, домогосподарств, окремих підприємств. Саме ця особливість вибірових обстежень робить їх незамінним джерелом інформації для моделювання, в першу чергу на мікрорівні. Окрім того, вибірові обстеження проводяться з певною періодичністю, що дозволяє відслідковувати закономірності розвитку процесів у динаміці [5].

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств є основним джерелом інформації для комплексного дослідження рівня матеріального добробуту різних соціальних груп населення України. Результати обстеження мають потужний аналітичний потенціал.

ОУЖД проводиться з 1999 року, щоквартально на постійній основі та відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам щодо проведення вибірових обстежень [5]. Обсяг щорічної вибірки домогосподарств становить близько 12 тисяч неінституційних домогосподарств. Протягом року участь в обстеженні беруть близько 70% відібраних адрес, що складає близько 8 тисяч домогосподарств. Обстеження не охоплює інституційне населення (військовослужбовців строкової служби, осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі, осіб, що постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку), маргінальні прошарки (без-

притульні тощо), а також населення, яке проживає на тимчасово окупованій території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та частині тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Застосовується повна щорічна ротація вибірки домогосподарств. Територіальна вибірка діє протягом 5 років, і побудована як імовірнісна, стратифікована, багатоступенева, з використанням механізму відбору територіальних одиниць з імовірністю, пропорційною розміру.

При формуванні нової територіальної вибірки 2014 – 2018 років генеральна сукупність неінституційних домогосподарств України розподілялася на страти, які в межах кожного регіону відповідають містам та міськрадам з чисельністю населення 100 тис. осіб і більше (страта «великі міста» регіону), містам, селищам міського типу, міським та селищним радам з чисельністю населення менше 100 тис. осіб (страта «малі міста» регіону) та адміністративним районам сільської місцевості (страта «райони» регіону).

Основні цілі проведення обстеження:

- отримання характеристик рівня життя населення в цілому, для окремих соціальних груп населення або домогосподарств;
- спостереження за диференціацією населення за рівнем добробуту;
- визначення структури фактичних витрат населення;
- визначення соціально-демографічних характеристик домогосподарств в міжпереписні періоди;
- забезпечення інформаційної бази для досліджень бідності, ефективності та адресності заходів щодо соціального захисту найбільш вразливих верств населення та інших актуальних питань.

Дані обстеження широко використовуються на національному, міжнародному та регіональному рівнях. Основні результати обстеження наводяться на Інтернет-сторінках Держкомстату України та регіональних управлінь статистики.

Надійність даних ОУЖД визначається дією багатьох факторів, які призводять до виникнення двох груп похибок – похибок вибірки та не-вибіркових похибок.

Головним джерелом похибок вибірки є специфіка вибіркових обстежень, яка полягає в обстеженні лише спеціально відібраної частини генеральної сукупності, а також власне дизайн вибірки. Характеристиками похибок вибірки при оцінюванні показників за результатами вибіркових обстежень населення є стандартна похибка, гранична похибка та коефіцієнт варіації оцінювання основних показників.

Основними джерелами невибіркових похибок є неповне охоплення генеральної сукупності, відмови респондентів від обстеження або від відповіді на окремі запитання, похибки вимірювання, похибки обробки даних обстеження, похибка моделювання при оцінюванні показників тощо.

Для підвищення рівня надійності та зменшення можливого негативного впливу окремих джерел похибок на різних етапах ОУЖД реалізується система різноманітних заходів, серед яких: щорічна актуалізація списків адрес домогосподарств для відбору, навчання фахівців з інтерв'ювання та контроль якості їх роботи, контроль якості всіх етапів обробки даних ОУЖД, застосування процедур імпутації відсутніх даних та коригування статистичних ваг для зменшення впливу відмов від обстеження тощо.

Одночасно з підготовкою публікацій за результатами ОУЖД готуються файли мікроданих, які надаються користувачам з дотриманням встановлених умов щодо збереження конфіденційності даних. Крім того, періодично за матеріалами результатів ОУЖД готуються економічні доповіді з питань витрат і ресурсів домогосподарств за I квартал, I півріччя та за 9 місяців, які надаються користувачам у визначеному порядку та розміщуються на сайті Держкомстату. Інтервал часу між закінченням періоду обстеження та датою підготовки відповідної доповіді становить 18 – 19 тижнів.

Результати ОУЖД надаються користувачам у паперовому вигляді (публікації – бюлетені та збірники), електронному вигляді, а також у вигляді мікрофайлів (файли мікроданих), тобто детальних знеособлених індивідуальних підсумків обстеження по кожному домогосподарству. Користувачам доступна вся інформація, що отримується за результатами обстеження, але з урахуванням обмежень, пов'язаних з дотриманням вимог забезпечення конфіденційності первинної інформації.

Щорічно за результатами обстеження готуються публікація та статистичний бюлетень: «Витрати і ресурси домогосподарств України» (щоквартально). Публікація містить методологічні пояснення щодо програми ОУЖД, оцінки якості даних, а також методичні пояснення щодо основних термінів та системи показників. Основні підсумки обстеження також містяться в аналітичних доповідях, що періодично публікуються у щомісячному статистичному бюлетені Держкомстату.

Мікродані обстеження надаються користувачам у вигляді мікрофайлів як по домогосподарствах, так і по членах домогосподарств. Одночасно з мікрофайлами надається їх опис. Мікрофайли формуються за результатами основного інтерв'ю, шоквартальних обстежень та сумарний річний мікрофайл. Доступ користувачів до мікрофайлів обстеження здійснюється на спеціальних умовах.

Відповідно до плану державних статистичних спостережень на 2019 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.04.2019 № 283-р, за результатами ОУЖД вперше підготовлено анонімні мікродані за основними показниками щодо доходів, витрат та умов життя для публічного використання: “Анонімні мікродані по домогосподарствах” (далі файл по домогосподарствах) та “Анонімні мікродані по особах, які входять до складу домогосподарства” (далі файл по особах) за 2018 рік.

Інформація, що міститься у файлах, надає можливість здійснити аналіз рівня та умов життя домогосподарств залежно від рівня матеріального добробуту, наявності в домогосподарстві дітей та за іншими соціально-економічними ознаками.

Файл по домогосподарствах сформовано на підставі опитування 8051 домогосподарства (17,1 тис. осіб). У файл по домогосподарствах включено змінні щодо:

- доходів та ресурсів,
- окремих соціально-демографічних характеристик домогосподарств,
- витрат домогосподарств (дані згруповані відповідно до Класифікації індивідуального споживання за цілями (КІСЦ), яка розміщена на вищезазначеному сайті в розділі “Методологія та класифікатори” /”Класифікатори”/”Класифікація індивідуального споживання за цілями”),
- споживання домогосподарствами продуктів харчування,
- окремих характеристик житла,
- наявності у домогосподарствах товарів тривалого користування,
- самооцінки респондентами рівня своїх доходів тощо.

У файл по особах включено змінні щодо:

- віку,
- статі,
- рівня освіти,
- соціально-економічного статусу особи,
- індивідуальних доходів,
- окремих характеристик рівня доступності медичних послуг,
- доступу до інтернету тощо.

Файли є набором анонімних знеособлених мікроданих, до яких були застосовані методи захисту знеособлених мікроданих (глобального перекодування, агрегування та маскування) з метою мінімізації ризику опо-

середкованого встановлення конкретної статистичної одиниці. Файли містять тільки певну кількість відібраних змінних, оскільки не всі змінні, які містяться в первинній базі даних, можуть бути надані без порушення правил захисту конфіденційності.

Після застосування процедур анонімізації значення деяких змінних були змінені. У зв'язку з цим відповідні похідні змінні, які розраховуються на основі агрегування змінених первинних змінних, також приймають інші значення порівняно з показниками, наведеними в офіційних публікаціях. До таких показників належать: грошові, сукупні витрати, загальні доходи та сукупні ресурси, а також показники диференціації та нерівності матеріального добробуту населення.

Застосовані методи забезпечують високий рівень захисту від можливого розкриття конфіденційних даних із одночасним збереженням оцінок основних показників ОУЖД на рівні, прийнятному для аналізу. Відхилення середніх показників, розрахованих за даними файлів анонімних мікроданих, від відповідних оприлюднених рівнів не перевищує 3 відсоткових пунктів.

Основні концепції та визначення, що використовуються в ОУЖД, в цілому узгоджені з аналогічними концепціями та визначеннями, що застосовуються в системі національних рахунків та в таких галузевих статистиках, як демографічна статистика, статистика праці, соціальна статистика тощо. Тому результати ОУЖД використовуються в якості джерела інформації при розрахунках показників за іншими напрямками статистики, а також є інформаційною базою для моніторингу бідності.

Для поширення результатів ОУЖД на все населення України розраховується система статистичних ваг. Статистичні ваги призначені для врахування при оцінюванні показників імовірностей включення домогосподарств до вибірки та фактичних рівнів їх участі в обстеженні, узгодження результатів обстеження із зовнішньою інформацією, зокрема, з даними демографічної статистики щодо чисельності та статеві-вікової структури населення, даними соціальної статистики щодо чисельності та розміщення інституціонального населення тощо.

З метою наближення результатів вибіркового обстеження до наявної зовнішньої інформації та підвищення рівня надійності оцінок показників, які вимірюються шляхом вибіркового спостереження, до статистичних ваг була застосована процедура калібрації. Для ОУЖД процедура калібрації передбачає коригування системи статистичних ваг з метою узгодження певних показників обстеження з інформацією двох зовнішніх джерел:

1) даними демографічної статистики станом на початок звітнього року щодо:

- чисельності постійного населення за регіонами та типами місцевості;
- статеві-вікової структури населення за регіонами в розрізі укрупнених вікових груп (до 18 років, 18 – 35 років, 36 – 54 роки – для жінок та 36 – 59 років – для чоловіків, старше працездатного віку).

2) даними статистичної звітності щодо населення, яке знаходиться в інституційних закладах.

В межах ОУЖД обстежуються [5]:

- сукупні витрати – складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат. Сукупні витрати включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарств, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій;
- грошові доходи – дохід домогосподарства, що складається із суми грошових та натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за виключенням прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель, пенсій, стипендій, соціальних допомог (пільг та субсидій готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, компенсаційних виплат за невикористане право на санаторно-курортне лікування, за пільговий проїзд окремих категорій громадян тощо), грошових допомог від родичів та інших осіб, а також інших грошових доходів;
- загальні доходи – дохід домогосподарства, що складається з грошових доходів, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного домогосподарства (за винятком поточних витрат на її виробництво), в порядку самозаготівель, суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суми безготівкових пільг на оплату телефону, проїзду у транспорті, на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, вартості подарованих родичами та іншими особами продовольчих товарів.

Термін видання збірника за матеріалами обстеження попереднього року: 27 червня поточного року.

Державне статистичне спостереження «Обстеження підприємств із питань статистики праці» було введено в статистичну практику з 1992 року і проводиться на щомісячній основі із застосуванням вибіркового методу [6]. За свою історію обстеження зазнало суттєвих змін з точки зору організації – з 2010 р. ОПСП переведено на вибіркочну основу, інформаційного наповнення – склад показників скорочувався з метою зменшення навантаження на респондентів, а також використання класифікацій – ринкові перетворення в Україні, а також вимоги міжнародних стандартів щодо обміну статистичною інформацією країн європейської спільноти сприяли введенню в статистичну практику Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД). З січня 2002р статистична інформація ОПСП узагальнюється та оприлюднюється за видами економічної діяльності, з січня 2013р. – відповідно до нової версії КВЕД (ДК 09:2010). Оскільки динамічні ряди мають велике значення для багатьох користувачів, здійснено перерахунок існуючих статистичних динамічних рядів за певний період часу відповідно до зазначених змін. Методологія визначення основних показників ОПСП не змінювалася, що дозволяє проводити порівняння в динаміці.

Метою ОПСП є отримання інформації щодо кількості найманих працівників, руху кадрів, відпрацьованого часу, фонду оплати праці та його структури, розподілу працівників за розмірами заробітної плати, укладання колективних договорів та витрат на утримання робочої сили та інших виплат, що не входять до складу фонду оплати праці.

Міжнародним стандартом, на якому базується ОПСП, є резолюція 12-ої Міжнародної конференції статистиків праці (жовтень 1973р.), що відноситься до інтегрованої системи статистики заробітної плати. Нормативно-правовою основою проведення обстеження є закони України «Про державну статистику», «Про оплату праці», щорічні плани державних статистичних спостережень та інші.

Дані ОПСП методологічно пов'язані та аналізуються в комплексі з даними інших обстежень, що відносяться до зазначеної тематики, зокрема обстежень вартості робочої сили, стану виплати заробітної плати та інших.

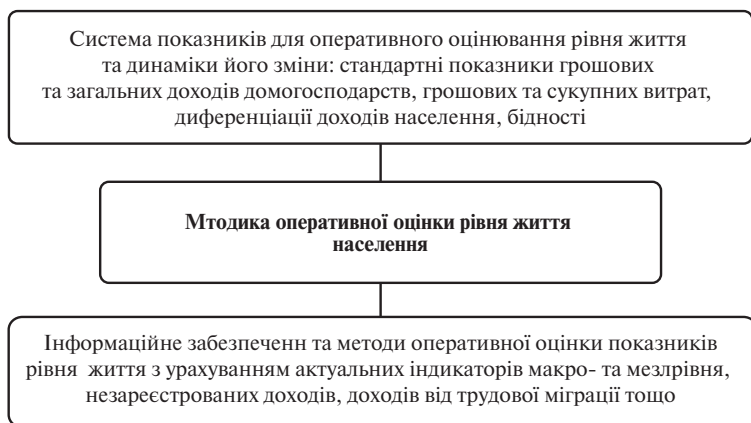
Узагальнена статистична інформація за результатами ОПСП оприлюднюється на державному рівні на офіційному веб-сайті Держстату у розділі «Статистична інформація», підрозділах «Доходи населення» та «Ринок праці» у статистичних збірниках, бюлетенях та експрес-випусках.

Найбільш повно підсумки обстеження висвітлюються в статистичному збірнику «Праця України», який видається щорічно. Збірник вміщує інформацію, узагальнену за видами діяльності та регіонами України. Дані наводяться за звітний рік та у вигляді динамічних рядів. Матеріал пода-

ється в табличному та графічному вигляді. У збірнику наведено методологічні пояснення щодо програми ОПСП, оцінки якості даних, а також методичні пояснення щодо основних термінів та системи показників.

Постійні користувачі статистичної інформації ОПСП у міжнародних організаціях, зокрема, МОП, Євростат, МВФ та інші, отримують зведені дані щодо середньооблікової кількості штатних працівників та в еквіваленті повної зайнятості, номінальної середньої заробітної плати, індексів реальної заробітної плати у визначених розрізах (у цілому по країні, за видами економічної діяльності, регіонами, статевую ознакою) та за певні часові періоди.

Основні компоненти та складові методики оперативної оцінки рівня життя населення представлені на рис 1.1, 1.2.

Рис. 1.1 – Компоненти методики оперативної оцінки рівня життя населення

Джерело: створено авторами

Перш ніж перейти до процедури оперативної оцінки середньомісячної заробітної плати, грошових та загальних доходів, та сукупних витрат домогосподарств, варто розглянути, що включає в себе оплата праці. Оплата праці розглядається як сума наступних складових:

(1) Заробітна плата, включаючи заробіток в натуральній формі, виплати, допомоги за основним місцем роботи, за винятком прибуткового податку та інших обов'язкових відрахувань;

(2) Оплата праці на інших роботах, включаючи виплати, допомоги, заробіток в натуральній формі, за винятком прибуткового податку та інших обов'язкових відрахувань;

(3) Виплата заборгованості з заробітної плати за місцем роботи;

(4) Виплата заборгованості з заробітної плати за попереднім місцем роботи.

Процедура оперативної оцінки середньомісячної заробітної плати, грошових та загальних доходів і сукупних витрат домогосподарств у поточному році на основі даних ОУЖД попереднього року складається з п'яти етапів (рис.1.3).

Рис. 1.2 – Складові оперативної оцінки рівня життя населення та прогновної оцінки впливу заходів соціальної та економічної політики на показники рівня життя

Джерело: створено авторами

Більш докладно суть кожного етапу розкрита нижче.

Етап 1. Мета першого етапу – отримати оцінки рівня заробітної плати на рівні регіонів. Для цього будується регресійна модель взаємозв'язку середньомісячної заробітної плати за даними публікацій Держстату на рівні регіонів.

Рис. 1.3 – Зміст етапу та інформаційне забезпечення

Джерело: створено авторами

Модель має такий вигляд:

$$inc_{vr}^j = const^j + coeff^j * inc_{sp}^j, \quad (1.8)$$

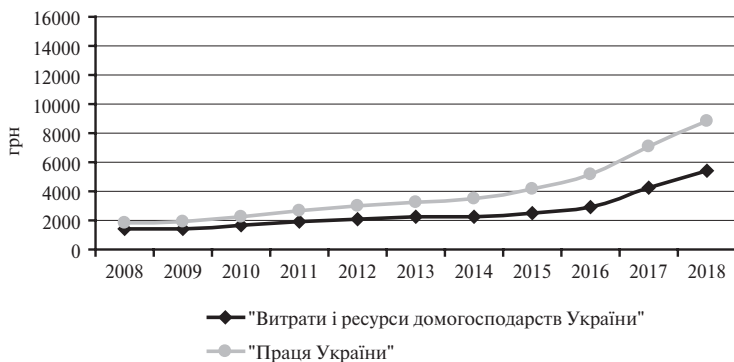
де залежна змінна inc_{vr}^j – оплата праці в середньому на домогосподарство (дані публікації «Витрати і ресурси домогосподарств України») у регіоні j ;

незалежні змінні (фактори):

$const^j, coeff^j$ – це параметри регресійної моделі для регіону j ;

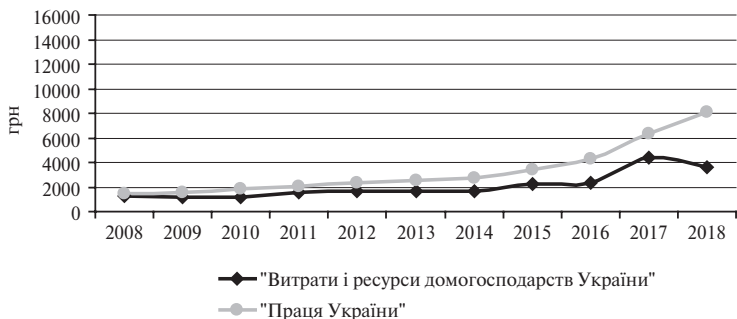
inc_{sp}^j – середньомісячна заробітна плата, нарахована штатному працівнику (дані публікації «Праця України»).

Порівняння динаміки змін середньомісячної заробітної плати для України в цілому і для окремих областей за даними з обох джерел відображено на рис.1.4, 1.5, 1.6 та у додатку А.

Рис. 1.4 – Порівняння динаміки змін середньомісячної заробітної плати в Україні за різними джерелами даних, грн

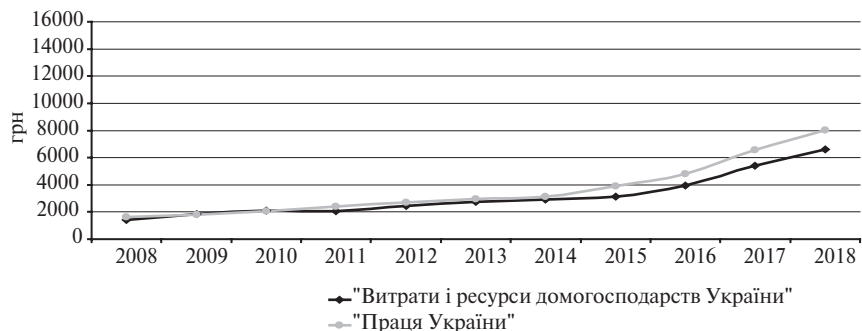
Джерело: складено авторами за даними [5], [7]

Рис. 1.5 – Порівняння динаміки змін середньомісячної заробітної плати в Закарпатській області за різними джерелами даних, грн

Джерело: складено авторами за даними [5], [7]

Рис. 1.6 – Порівняння динаміки змін середньомісячної заробітної плати в Одеській області за різними джерелами даних, грн

Джерело: складено авторами за даними [5], [7]

Будується два варіанти такої моделі: на даних останніх десяти років та на даних останніх п'яти років. Обирається та модель, де фактори (незалежні змінні) пояснюють вищий відсоток дисперсії залежної змінної (тобто модель, яка має вищий коефіцієнтом детермінації R^2).

Результатом першого етапу є отримання оцінок рівня заробітної плати для регіонів.

Етап 2. Мета другого етапу – розрахунок оцінок рівня заробітної плати в поточному році на рівні домогосподарств.

З цією метою проводиться процедура калібрації, яка полягає у коригування середньомісячної заробітної плати домогосподарства.

Процедура калібрації виконується для сумарного значення заробітної плати регіоні на регіональному рівні. Змінна, яка підлягає калібруванню – $inc1$ (середньомісячна заробітна плата домогосподарства). У ролі зовнішньої інформації – сумарний рівень заробітної плати в регіоні (отримується шляхом множення змодельованого значення заробітної плати, отриманого на першому етапі, на загальну кількість домогосподарств в регіоні). В результаті отримується оцінка рівня заробітної плати у поточному році на рівні домогосподарств.

Етап 3. Мета третього етапу – отримання оцінок середньодушового еквівалентного грошового доходу на рівні регіонів.

Для цієї оцінки будується регресійна модель взаємозв'язку грошових доходів та заробітної плати, яка має вигляд:

$$cashinc_{ekv}^j = const^j + coeff^j * inc_{ekv}^j, \quad (1.9)$$

де залежна змінна $cashinc_{ekv}^j$ – середньодушовий еквівалентний грошовий дохід у регіоні j ;

незалежні змінні (фактори):

$const^j$, $coeff^j$ – параметри регресійної моделі для регіону j ;

inc_{ekv}^j – еквівалентна заробітна плата у регіоні j .

Результатом реалізації третього етапу є оцінки середньодушового еквівалентного грошового доходу на рівні регіонів.

Етап 4. На четвертому етапі оцінюється вже не грошовий, а середньодушовий еквівалентний загальний дохід на рівні регіонів.

З цією метою будується регресійна модель для оцінки загальних доходів:

$$totalinc_{ekv}^j = const^j + coeff^j * cashinc_{ekv}^j, \quad (1.10)$$

де залежна змінна $totalinc_{ekv}^j$ – середньодушовий еквівалентний загальний дохід у регіоні j ;

незалежні змінні:

$const^j$, $coeff^j$ – параметри регресійної моделі для регіону j ;

$cashinc_{ekv}^j$ – середньодушовий еквівалентний грошовий дохід у регіоні j .

Результатом реалізації четвертого етапу є отримання оцінок середньодушового еквівалентного загального доходу на рівні регіонів.

Етап 5. На п'ятому етапі ми розраховуємо оцінки середньодушових еквівалентних сукупних витрат на рівні регіонів.

Будується регресійна модель взаємозв'язку сукупних витрат та грошових доходів:

$$totalex_{ekv}^j = const^j + coeff^j * cashinc_{ekv}^j, \quad (1.11)$$

де залежна змінна $totalex_{ekv}^j$ – середньодушові еквівалентні сукупні витрати у регіоні j ;

незалежні змінні (фактори):

$const^j$, $coeff^j$ – параметри регресійної моделі для регіону j ;

$cashinc_{ekv}^j$ – середньодушовий еквівалентний грошовий дохід у регіоні j .

В результаті отримуються оцінки середньодушових еквівалентних сукупних витрат на рівні регіонів.

Таким чином, результатом реалізації п'яти етапів є отримання чотирьох оцінених показників:

- середньомісячної заробітної плати на рівні домогосподарств;
- грошових та загальних доходів домогосподарств;

- сукупних витрат домогосподарств.

Ці показники використовуються для комплексної оцінки рівня бідності на рівні домогосподарств, на агрегованому рівні (на рівні регіонів) та для України в цілому.

1.4. НЕПРЯМА ОЦІНКА ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ, ЩО ЗВЕРТАЮТЬСЯ ПО СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ

Соціальна допомога населенню є основним елементом політики держави у сфері забезпечення необхідного рівня життя та боротьби з бідністю. Діючи в Україні система державної соціальної допомоги представлена, головним чином, низкою грошових виплат, які спрямовані на підтримку найменш забезпечених верств населення. Допомога у вигляді регулярних або одноразових нарахувань, доплат та компенсацій у грошовій та не грошовій формах гарантує населенню певний рівень доходів, що забезпечує мінімально необхідний рівень та умови життя.

Нормативно-правовою базою функціонування системи соціальної допомоги є Конституція України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства соціальної політики, укази Президента України. Частина соціальних допомог надається в залежності від сукупного доходу домогосподарства, що претендує на її отримання, інша частина представляє собою категорійні виплати.

Основними видами соціальної допомоги, яка залежать від рівня задекларованих доходів, є:

- допомога малозабезпеченим сім'ям;
- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога на дітей одиноким матерям;
- житлові субсидії.

Законом України «Про соціальні послуги» [8] визначено, що основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

З метою перевірки достовірності інформації, що подається заявниками на отримання соціальної допомоги, зокрема щодо складу сім'ї, ступеня нужденності та можливостей знаходження додаткових джерел для

існування спеціалісти органів соціального захисту населення проводять обстеження умов життя заявників та складають Акт обстеження матеріально-побутових умов сім'ї [9], затверджений наказом Міністерства соціальної політики України № 95 від 28.04.2004 року.

Декларування доходу та майнового стану застосовується для прямого оцінювання ступеня нужденності сімей (домогосподарств). Пряме оцінювання ступеня нужденності може давати доволі точні результати й гарантувати спрямування допомоги переважно тим, хто її потребує, особливо коли існує можливість перевірки задекларованого доходу. Водночас, за високої частки «тіньового» сектору в економіці України доходи, отримані в офіційному секторі та задекларовані при зверненні по допомогу, часто не відображають справжнього матеріального становища заявників. Як наслідок, допомогу можуть отримувати не лише бідні особи, а й особи з малими офіційними доходами, які одержують доходи «в конвертах», що спричиняє зниження рівня адресності програм соціальної допомоги.

Окрім того, зважаючи на те, що більшість видів допомог призначаються на сім'ю, а частина сімей проживають у домогосподарствах, що складаються з декількох сімей, допомога також може спрямовуватися до не найбідніших. Сім'я заявника може мати підтримку від іншої сім'ї, з якою проживає, і її фактичний рівень добробуту може бути вищим, ніж той, що відповідає її рівню доходу. Отже, висока частка тіньової економіки та існування проблеми «сім'я – домогосподарство» призводить до неефективного використання коштів, виділених на державні, регіональні та місцеві програми соціальної підтримки населення, оскільки допомогу отримують не лише ті, хто того справді потребує.

Враховуючи викладене, в Україні все більшої актуальності набуває застосування органами соціального захисту населення процедур верифікації інформації, отриманої від заявників, та методів непрямого оцінювання доходів заявників (далі – НОД). Міжнародний досвід, та досвід пілотування таких методів і процедур в Україні зокрема свідчить, що характеристики сімей / домогосподарств можуть використовуватися як досить надійні фактори рівня життя заявників та їх доходів при визначенні права на соціальну допомогу. При цьому за ефективністю використання коштів допомоги непрямою метод не поступається методу декларування доходів із перевіркою повідомлених заявниками даних, але витрати на його адміністрування є суттєво меншими.

Основним джерелом інформації для оцінки рівня життя різних соціальних груп населення України є державне вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств. Мікродані цього обстеження, що поширюються через сайт Держстату, є основним джерелом інформації для побудови моделей НОД, їх перевірки та актуалізації і модернізації. При розробці про-

цедур НОД також передбачається використання даних з інших джерел. Так, використовуються дані державної статистики щодо рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення, результати державного щомісячного вибіркового обстеження населення з питань сільськогосподарської діяльності щодо продукції, що виробляється домогосподарствами, площі угідь, якими вони користуються.

Як відомо, методологія непрямой оцінки доходів передбачає розрахунок доходів сімей або окремих осіб на основі певного набору характеристик за спеціально розробленою системою статистичних моделей. Такими характеристиками є, насамперед, склад сімей, рівень освіти осіб, особливості їх зайнятості, майнові характеристики тощо. Набір факторів, що пов'язані з рівнем доходів та їх вплив на рівень доходів визначаються на основі статистичного аналізу інформації мікрорівня, отриманої за даними ОУЖД та з інших наявних джерел. За результатами застосування методології НОД для кожного фактора визначається коефіцієнт, який трансформує його в певну частку оцінюваного доходу. Обчислені у такий спосіб частки додаються і визначається оцінка імовірного доходу домогосподарства заявника – його оцінений дохід.

Загальний оцінений дохід (ОД) визначається як сума двох складових: дооціненого доходу (ДД) та доходу від сільськогосподарської діяльності (ДСД). При цьому ДД розраховується на основі статистичних моделей і визначається у відносних одиницях. Моделі будуються окремо для трьох типів місцевості: великі міста, малі міста та сільська місцевість. Незалежні (факторні) змінні, що включені в модель, визначають місце проживання, соціально-демографічні та економічні характеристики членів домогосподарства, наявність товарів тривалого користування. Задекларований дохід враховується у моделі як окрема факторна змінна.

В моделі включені такі змінні:

X1 – наявність осіб похилого віку старші 64 років;

X2 – одна особа похилого віку старша 64 років;

X3 – дві або більше осіб похилого віку старші 64 років;

X4 – одна дитина до 18 років;

X5 – дві дитини до 18 років;

X6 – три або більше дитини до 18 років;

X7 – наявність працюючих осіб;

X8 – одна працююча особа;

X9 – дві або більше працюючих осіб;

та відповідні коефіцієнти *B0, B1, B2, ..., B9*.

X10 – відсутність товарів тривалого користування;

- X_{11} – наявність лише холодильника;
 X_{12} – наявність лише пральної машини;
 X_{13} – наявність лише телевізора;
 X_{14} – наявність холодильника та пральної машини;
 X_{15} – наявність холодильника та телевізора;
 X_{16} – наявність пральної машини та телевізора;
 X_{17} – наявність холодильника, пральної машини та телевізора;
 X_{18} – відносний середньомісячний грошовий дохід на 1 особу.

$ДД$ визначається окремо по кожному типу місцевості за моделлю другого рівня за загальною формулою:

$$ДД = F_0 + F_1 \times ДД_1 + F_2 \times ДД_2 + F_3 \times ДД_3 + ДД_4, \quad (1.12)$$

де F_0 – вільний член, F_1, F_2, F_3 – коефіцієнти регресії;

$ДД_1$ – дооцінений дохід, визначений за першою моделлю першого рівня окремо по кожному типу місцевості ($ДД_{11}$ – дооцінений дохід по великих містах;

$ДД_{12}$ – дооцінений дохід по малих містах;

$ДД_{13}$ – дооцінений дохід по сільській місцевості);

$ДД_2$ – дооцінений дохід, визначений за другими моделями першого рівня окремо по кожному типу місцевості ($ДД_{21}, ДД_{22}, ДД_{23}$ відповідно);

$ДД_3$ – дооцінений дохід, визначений за третіми моделями першого рівня окремо по кожному типу місцевості ($ДД_{31}, ДД_{32}, ДД_{33}$ відповідно);

$ДД_4$ – частка дооціненого доходу, що може визначатися на основі експертних оцінок (за відсутності таких оцінок приймається, що $ДД_4 = 0$).

Перші моделі першого рівня мають такий загальний вигляд:

$$ДД_1 = B_{10} + B_{11} \times X_1 + B_{12} \times X_2 + \dots + B_{19} \times X_9, \quad (1.13)$$

де B_{10} – вільний член, $B_{11}, B_{12}, \dots, B_{19}$ – коефіцієнти, які відображають ступінь впливу кожної характеристики сім'ї на значення $ДД$; вільний член (B_{10}) – визначає величину дооціненого доходу сім'ї (домогосподарства) з базовими характеристиками (базові характеристики: у складі немає осіб у віці старше 64 років, дітей та працюючих осіб); $X_1, X_2, \dots, X_9$ – характеристики домогосподарства, на основі яких оцінюється дохід (характеристики: наявність осіб у віці старше 64 років; кількість дітей у віці до 18 років; кількість працюючих членів домогосподарства – враховується для домогосподарств, які проживають у великих та малих містах; кількість осіб у віці старше 64 років; кількість дітей у віці до 18 років; на-

явність працюючих членів домогосподарства – враховується для домогосподарств, які проживають у сільській місцевості).

Другі моделі першого рівня мають такий загальний вигляд:

$$ДД_2 = B20 + B21 \times X10 + B22 \times X11 + \dots + B28 \times X17, \quad (1.14)$$

де $B20$ – вільний член, $B21, \dots, B28$ – коефіцієнти, які відображають ступінь впливу кожної характеристики сім'ї на значення $ДД_2$; вільний член ($B20$) – визначає величину доходу сім'ї (домогосподарства) з базовими характеристиками (базові характеристики: наявність холодильника та телевізора – для великих міст, наявність лише телевізора – для малих міст, наявність пральної машини та телевізора – для сільської місцевості).

Вигляд моделі для великих міст (з населенням 100 тис. осіб і більше)

$$ДД_{11} = B10 + B11 \times X1 + B14 \times X4 + B15 \times X5 + B16 \times X6 + B18 \times X8 + B19 \times X9 \quad (1.15)$$

Вигляд першої моделі першого рівня для малих міст

$$ДД_{12} = B10 + B11 \times X1 + B14 \times X4 + B15 \times X5 + B16 \times X6 + B18 \times X8 + B19 \times X9 \quad (1.16)$$

Вигляд першої моделі першого рівня для сільської місцевості

$$ДД_{13} = B10 + B12 \times X1 + B13 \times X3 + B14 \times X4 + B15 \times X5 + B16 \times X6 + B17 \times X7 \quad (1.17)$$

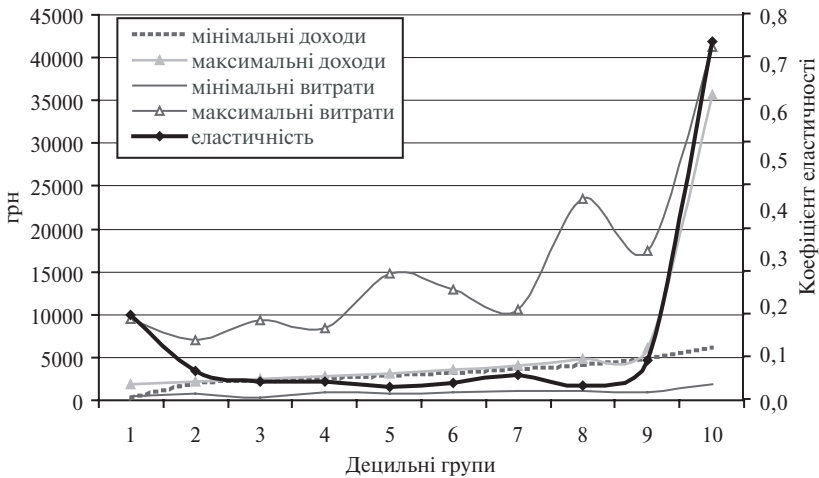

Рис. 1.7 – Еластичність грошових доходів та сукупних витрат домогосподарств України, 2018 р.

Джерело: створено авторами

Рис. 1.8 – Еластичність грошових доходів та грошових витрат домогосподарств України, 2018 р.

Джерело: створено авторами

Еластичність свідчить, що 1 тис. грн грошових (сукупних) витрат домогосподарства передбачає приріст грошових доходів на:

- 181 (177) грн, якщо домогосподарство є бідним (належить першій децильній групі за грошовими доходами домогосподарств),
- 736 (746) грн, якщо домогосподарство вважається заможним (належить десятій децильній групі за грошовими доходами домогосподарств),
- 47 (45) грн для інших домогосподарств.

Наприклад, якщо протягом року грошові (сукупні) витрати домогосподарства зросли на 20 тисяч грн, то річні грошові доходи даного домогосподарства є більшими в середньому на:

- 3618 (3537) грн для бідних домогосподарств
- 14717 (14912) грн для заможних домогосподарств
- 940 (900) грн для інших домогосподарств

у порівнянні з грошовими доходами іншого домогосподарства з подібними характеристиками та з відповідної децильної групи.

До третьої моделі першого рівня включено лише змінну $X18$ – відносний грошовий дохід. Ця модель має вигляд:

$$ДДЗ = B30 + B31 \times X18, \quad (1.18)$$

де B_{30} – вільний член, B_{31} – коефіцієнти, які відображають ступінь впливу кожної характеристики сім'ї на значення $ДД_3$ (значення вільного члена та коефіцієнтів наведено в таблиці 1.2).

Таблиця 1.2 – Параметри третьої моделі першого рівня

Змінні	Константа	Грошовий дохід	R^2	F
	B_{30}	B_{31}		
Велике місто	0,2835	0,6911	0,720	7289,0
Мале місто	0,3142	0,6726	0,668	4520,2
Сільська місцевість	0,5270	0,6345	0,347	1632,1

Джерело: розраховано авторами

Параметри для моделі другого рівня, визначені за даними ОУЖД 2016 року, наведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Параметри моделі другого рівня

Константа	Модель 1	Модель 2	Модель 3	R^2	F
F_0	F_1	F_2	F_3		
-0,4923	0,3516	0,2147	0,9321	0,639	4819,24

Джерело: розраховано авторами

Оцінка ймовірних доходів домогосподарств від продукції рослинництва і тваринництва здійснюється на основі так званих нормативів чистого доходу. Ці нормативи визначаються як середня величина доходу домогосподарств з 1 га землі, від відгодівлі тварин на 1 голову великої рогатої худоби (ВРХ), свиней і свійської птиці. Джерелом таких оцінок є результати обстежень домогосподарств фермерських господарств, що проводяться Держстатом, розрахунки експертів щодо структури земельних ділянок, урожайності, доходу і витрат на вирощування продукції рослинництва, доходу і витрат на виробництво продукції тваринництва, наявності і площі земельних ділянок.

За методикою визначення *норматив чистого доходу від рослинництва* розраховується як різниця між вартістю отриманої продукції рослинництва, що розрахована у ринкових цінах, і витратами на виробництво цієї продукції, які визначені на основі ринкової вартості ресурсів, витрачених

на виробництво на 1 га. Аналогічно *норматив чистого доходу від тваринництва* розраховується за кожним видом тварин як середня величина різниці між вартістю продукції, отриманої від відгодівлі свійських тварин, у ринкових цінах, і витратами на утримання цих тварини, що визначені на основі ринкової вартості ресурсів, витрачених на відгодівлю та догляд, на одну голову.

Нормативи чистого доходу від рослинництва і тваринництва визначаються на щорічній основі по кожному регіону з урахуванням типу населеного пункту та природно-сільськогосподарської зони. Всі нормативи чистого доходу будуть актуалізовані на етапі апробації методології НОД.

Дохід від рослинництва для домогосподарства визначається як добуток ефективної площі землі S (площа земельних ділянок без урахування прибудинкової ділянки, яка, як правило, приймається за 0,06 га) на норматив чистого доходу від рослинництва H_p :

$$DP = S \times H_p, \quad (1.19)$$

Слід зазначити, що за наявності інформації, дохід від рослинництва може визначатися за основними видами рослин (зернові, овочі відкритого та закритого ґрунту та ін.). Формули для розрахунку будуть аналогічні формулі (1.19).

У випадку задачі домогосподарством земельної ділянки (частки, паю) в оренду замість доходу від рослинництва домогосподарству нараховується дохід від задачі землі в оренду.

При оцінці внеску у оцінені доходи домогосподарств доходів від паїв доцільно врахувати таку інформацію. За ознакою середнього розміру паю регіони України доцільно згрупувати таким чином:

Група 1. Розмір земельного паю становить від 0,1 до 2 га: Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області;

Група 2. Розмір земельного паю складає від 2,1 до 4 га: Вінницька, Волинська, Хмельницька, Черкаська, Тернопільська, Львівська, Рівненська області;

Група 3. Розмір земельного паю від 4,1 до 6 га: Чернігівська, Житомирська, Київська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Одеська, Донецька області;

Група 4. Розмір земельного паю становить від 6,1 до 8 га: Луганська, Харківська, Запорізька, Херсонська і Миколаївська.

За природно-кліматичними зонами доцільно виділити зони Полісся (Київська, Рівненська, Волинська, Чернігівська, Львівська, Житомирська області), Лісостепу (Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Харківська, Тернопільська, Сумська, Полтавська області), Степу (Дніпропетровська,

Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська та Зону пригірських районів Карпат (Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська області).

Річний дохід від здачі в оренду земельної частки (паю) розраховується як добуток нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення в регіоні, коефіцієнта рентного доходу (1,756) та встановленого відсотка за оренду (3 % – мінімальна ставка відповідно до Податкового кодексу України) за мінусом ПДФО (за ставкою 18 %, визначеною пунктом 167.1 статті 167 Кодексу) та військового збору (1,5 % об'єкта оподаткування). Місячний дохід визначається діленням річного доходу на 12.

В якості прикладу оцінок рівня доходів від паїв доцільно навести такі дані. Якщо прийняти, що середній розмір паю за зонами відповідає наведеному вище і вся ділянка здається в оренду, то за даними досліджень найвищий рівень доходів від здачі в оренду земельних часток має сільське населення, яке проживає в степовій зоні – в середньому близько 0,43 відносних одиниць на домогосподарство на місяць (у 2016 році). Нижчий рівень таких доходів у домогосподарств в зоні Лісостепу – 0,31 одиниць на домогосподарство на місяць. В зоні Полісся сільське населення отримує в середньому в розмірі 0,25 одиниць на домогосподарство на місяць. Найнижчий рівень доходів від здачі землі в оренду має населення, яке проживає в Зоні пригірських районів Карпат – близько 0,07 одиниць на домогосподарство на місяць.

Дохід від тваринництва визначається за основними видами свійських тварин як добуток загальної кількості голів певного виду та нормативу чистого доходу від цих тварин:

$$\text{Дохід від корів: } ДК = N_k \times H_k, \quad (1.20)$$

$$\text{Дохід від биків і волів: } ДБВ = N_{бв} \times H_{бв}, \quad (1.21)$$

$$\text{Дохід від свиней: } ДС = N_c \times H_c, \quad (1.22)$$

$$\text{Дохід від птиці: } ДП = N_n \times H_n, \quad (1.23)$$

За необхідності, для певних регіонів можуть бути ураховані доходи від вирощування інших видів тварин. Розрахунки здійснюються за формулами аналогічними формулам (1.20) – (1.23).

Дохід від вирощування домогосподарствами птиці розраховується дещо складніше. За наявності у сім'ї менше 10 голів птиці дохід від неї не розраховується. За наявності від 10 до 20 голів птиці приймається, що кількість голів складає 15, $N_n = 15$; за наявності від 20 до 30 голів птиці – $N_n = 25$; за наявності від 30 до 40 голів птиці – $N_n = 35$ і так далі.

Загальний дохід від сільськогосподарської діяльності домогосподарства визначається як сума його доходів від рослинництва та тваринництва за формулою:

$$ДСГ = ДР + ДК + ДБВ + ДС + ДП, \quad (1.24)$$

де: $ДЗ$ – дохід від землі; $ДК$ – дохід від корів;

$ДБВ$ – дохід від биків і волів;

$ДС$ – дохід від свиней;

$ДП$ – дохід від птиці.

Після визначення абсолютної величини $ДСГ$ у грн розраховується відносно її значення шляхом ділення на середній грошовий дохід домогосподарств за відповідний рік, розрахований за даними ОУЖД.

Визначення загального оціненого доходу (ОД)

Величина загального оціненого доходу визначається окремо для кожного типу місцевості проживання сімей за загальною адитивною формулою:

$$ОД = ДД + ДСГ. \quad (1.25)$$

Приклади визначення загального оціненого доходу для окремих типів сімей / домогосподарств

Приклад 1.

Характеристика домогосподарства:

- Місце проживання: сільська місцевість Хмельницької області.
- Склад домогосподарства: 2 працюючі особи, 1 дитина віком до 18 років, 2 особи похилого віку старше 64 років.
- Домогосподарство володіє товарами тривалого вжитку: холодильник, пральною машиною, телевізором.
- Задекларований дохід домогосподарства (середньомісячний, середньодушовий) становить 0,85.
- Домогосподарство не володіє землею та немає тварин.

Дооцінений дохід за моделлю 1 першого рівня:

$$ДД_{11} = 1,1395 + 0,0717 \cdot 0 - 0,0392 \cdot 1 - 0,3236 \cdot 1 - 0,6382 \cdot 0 - 0,5491 \cdot 0 + 0,0882 \cdot 1 = 0,8649.$$

Дооцінений дохід за моделлю 2 першого рівня:

$$ДД_{12} = 0,7055 + 0,0215 \cdot 0 + 0,0755 \cdot 0 + 0,1291 \cdot 0 + 0,2776 \cdot 0 + 0,2088 \cdot 0 + 0,2902 \cdot 1 = 0,9957.$$

Дооцінений дохід за моделлю 3 першого рівня:

$$ДД_{13} = 0,5270 + 0,6345 \cdot 0,85 = 0,9873.$$

Дооцінений дохід за моделлю другого рівня становить:

$$ДД_2 = -0,4923 + 0,3516 \cdot ОД1 + 0,2147 \cdot ОД2 + 0,9321 \cdot ОД3 = -0,4923 + 0,3516 \cdot 0,8649 + 0,2147 \cdot 0,9957 + 0,9321 \cdot 0,9873 = 1,0117.$$

Загальний оцінений дохід дорівнює до оціненому доходу за моделлю другого рівня: $ОД = ДД_2$.

Співвідношення оціненого доходу до задекларованого доходу становить:

$$1,0117 / 0,85 = 1,19$$

Таким чином для цього домогосподарства оцінений дохід перевищує задекларований дохід на 19%. Дане домогосподарство не підлягає перевірці за результатами НОД.

Приклад 2.

Характеристика домогосподарства:

- Місце проживання: мале місто Кіровоградської області.
- Склад домогосподарства: 3 працюючі особи, 2 дитина віком до 18 років, немає осіб похилого віку старше 64 років.
- Домогосподарство володіє товарами тривалого вжитку: холодильником, пральною машиною, телевізором.
- Задекларований дохід домогосподарства (середньомісячний, середньодушовий) становить 0,55.
- Домогосподарство не володіє землею та немає тварин.

Дооцінений дохід за моделлю 1 першого рівня:

$$ДД_{11} = 0,9758 - 0,2104 \cdot 0 - 0,4727 \cdot 0 - 0,3715 \cdot 1 - 0,6571 \cdot 0 + 0,2773 \cdot 0 + 0,4086 \cdot 1 = 1,0129.$$

Дооцінений дохід за моделлю 2 першого рівня:

$$ДД_{12} = 0,6092 + 0,1573 \cdot 0 + 0,3042 \cdot 0 + 0,7571 \cdot 0 + 0,3703 \cdot 0 + 0,2697 \cdot 0 + 0,3069 \cdot 0 + 0,3262 \cdot 1 = 0,9354.$$

Дооцінений дохід за моделлю 3 першого рівня:

$$ДД_{13} = 0,3142 + 0,6726 \cdot 1,05 = 1,0361.$$

Дооцінений дохід за моделлю другого рівня становить:

$$ДД_2 = -0,4923 + 0,3516 \cdot ОД1 + 0,2147 \cdot ОД2 + 0,9321 \cdot ОД3 = -0,4923 + 0,3516 \cdot 1,0129 + 0,2147 \cdot 0,9354 + 0,9321 \cdot 1,0361 = 1,0357.$$

Загальний оцінений дохід дорівнює до оціненому доходу за моделлю другого рівня: $ОД = ДД_2$.

Співвідношення оціненого доходу до задекларованого дорівнює:

$$1,0357 / 0,55 = 1,88.$$

Оцінений дохід перевищує задекларований дохід на 88%. Дане домогосподарство включається до переліку обов'язкової перевірки матеріально-побутових умов.

На основі визначення для кожної сім'ї, що звертається по соціальну підтримку, величини перевищення оціненого доходу над величиною задекларованого доходу $\Delta D = OD - ZD$ формуються переліки сімей для перевірки.

Умова включення сім'ї (домогосподарства) заявника до переліку обов'язкової перевірки матеріально-побутових умов відображається такою формулою:

$$\Delta D \geq \Delta D_{пор}, \quad (1.26)$$

де $D_{пор}$ – встановлена порогова величина перевищення оціненого доходу над доходом, що задекларував заявник (наприклад, $D_{пор}$ може складати 0,3 або 0,5, тобто перевіряються всі сім'ї, для яких ОД перевищує ЗД на 30% і більше або на 50% і більше).

Порогові значення може бути різним для різних видів соціальної підтримки, різних регіонів, типів місцевості, типів сімей. Це пояснюється тим, порогове значення суттєво впливає на кількість перевірок і, відповідно, на навантаження державних соціальних інспекторів та соціальних працівників УПСЗН. Конкретні оптимальні порогові значення мають бути визначені під час апробації та впровадження інструментарію НОД.

Судячи з міжнародного досвіду, доцільним є розділення сукупності заявників та отримувачів соціальної підтримки на декілька груп за особливостями здійснення перевірки. Наприклад, за результатами застосування НОД можуть бути виділені три групи: зелена, жовта і червона. До першою включаються ті сім'ї, які не потребують перевірки. До другої включаються сім'ї серед яких здійснюється перевірка, наприклад 10%, випадково відібраних сімей. До третьої, червоної групи, включаються сім'ї, які потребують 100% перевірки.

До зеленої групи можуть включатися сім'ї за категоріальною ознакою, наприклад, сім'ї/домогосподарства, які складаються виключно з осіб віком 80 років і старше. До червоної групи можуть включатися сім'ї, визначені за результатами реалізації ризико-орієнтованих перевірок.

Слід враховувати, що перевірка може здійснюватись як з відвідуванням, так і без відвідування місця проживання сім'ї. Найбільш ефективний спосіб перевірки має бути виявлений під час апробації інструментарію НОД.

У переліку, що формується, зазначається адресна та ідентифікаційна інформація та надається інформація, яка може допомогти при організації перевірки матеріально побутових умов сімей, а саме характеристики різниці між оціненим і задекларованим доходом та, за можливістю, рекомендації щодо особливостей проведення обстеження (дата, час), на що звернути увагу при перевірці і т.д.

РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОКРАЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

2.1. УРАХУВАННЯ АКТИВІВ НАСЕЛЕННЯ ПРИ ВИМІРЮВАНІ БІДНОСТІ

Проблемам оцінки рівня життя заможних верств населення присвячено значну кількість публікацій і ця кількість експоненційно зростає [10 – 28]. При цьому питанням більш точного та ґрунтового вимірювання бідності також приділяється все більша увага. У теперішній час статистичні показники бідності переглядаються як дослідниками [29, 30], так і національними та міжнародними організаціями, у першу чергу, з метою вдосконалення програм надання соціальних послуг за результатами визначення ступеня нужденності, що є однією з цілей в рамках Європейської стратегії на період до 2020 року. Цілком можливо, що низькі доходи домогосподарств не відповідають низькому рівню життя. Наприклад, домогосподарство з низьким доходом може мати більш високий рівень життя, використовуючи заощадження або приймаючи боргові зобов'язання. З іншого боку, викликає занепокоєння те, що заходи по боротьбі з бідністю можуть бути неефективними щодо деяких груп населення. Так, наприклад, дослідження проблеми бідності серед літніх людей у Швейцарії показало, що, хоча 26,8% людей старше 65 років зазнають ризику бідності на основі доходів, тільки 10% не мали достатніх фінансових коштів для непередбачених витрат у 2000 франків протягом одного місяця. Для іншої частини населення спостерігається прямо протилежна тенденція: 11,9% зазнають ризику бідності на підставі доходу, при цьому 18% не мають достатньо активів для покриття непередбачуваних витрат [31].

Тому постає питання щодо врахування багатства (нерухомого майна, коштовностей та інших активів) при вимірюванні бідності, якому сьогодні присвячено низку досліджень [29, 32 – 35]. Для чого це потрібно? Якщо при вимірюванні бідності береться до уваги лише рівень доходів, це означає, що враховуються лише доходи від активів, які має людина, але залишаються поза увагою самі ці активи. Це призводить до того, що рівень бідності суттєво занижується. Особливо помітним це стає при вимірюванні бідності серед старших вікових груп населення.

Також розгляд різних видів економічних ресурсів в сукупності, а не ізольовано, дає можливість краще ідентифікувати людей, які знаходяться в проблемних або сприятливих умовах. Досить поширеною є ситуація, коли домогосподарства або окремі особи не є бідними за доходами, але

не мають достатньо активів для буферизації економічних потрясінь. Рівень економічної вразливості, зазвичай, у три рази перевищує рівень бідності на основі доходів.

Окрім того, багатство впливає на соціальний статус особи: багатство може надати доступ до політичної влади чи професійних можливостей, яких в іншому випадку важко досягти.

Таким чином, дохід дозволяє людям задовольняти свої потреби, тоді як багатство дозволяє підтримувати цей стан з плином часу, тобто багатство впливає не тільки на сьогоднішнє, а й на майбутнє, оскільки життєві шанси більше залежать від багатства, ніж від їх доходу [31].

Важливим є ще й те, що залежність рівня бідності від активів неоднакова для різних вікових груп. Для молодших вікових груп ймовірність бідності на основі доходів і на основі активів є приблизно однаковою, в той час як для людей середнього віку більш висока ймовірність бідності на основі активів, а для людей літнього віку – на основі доходів [31].

Але, як зазначає М. Гуггісберг, говорячи про врахування активів при вимірюванні бідності, тобто, при визначенні бідності через багатство треба бути обережним з термінологією [36], щоб не створити хибне уявлення наукової спільноти, що це новий підхід до визначення бідності на протигагу абсолютній та відносній межі, а також не бентежити потенційних користувачів такої інформації суперечливим термінами «багатство» та «бідність». Тому, як альтернативу терміну «багатство» (wealth) можливо використовувати термін «активи» (assets).

«Багатство» (wealth) особи або домогосподарства накопичується через потоки грошових доходів, які генеруються у поточному році (наприклад, орендна плата, дивіденди і т.д.) [37]. «Активи» (assets) можна розглядати як синонім багатства, як певний запас матеріальних ресурсів, які доповнюють поточні доходи [37]. Більш того, усталеним є поняття «чисті активи» (усі активи мінус боргові зобов'язання).

Варто також розглянути терміни, які можуть використовуватись як синоніми «багатства». Так, наприклад, поняття «благополуччя» (well-being) або «економічне благополуччя» (economic well-being) семантично може видаватись близьким до багатства, але «економічне благополуччя» є багатовимірним поняттям і включає в себе дохід, багатство та споживання, це поняття означає міру контролю особи або домогосподарства над ресурсами [37]. Також багатство може ототожнюватись з «добробутом» (welfare), що також є методологічно невірним, адже «добробут» є значно ширшим поняттям. Це сукупність умов життєдіяльності людини або групи людей (наприклад, домогосподарства), які створюються під час виробництва, розподілу, обміну, споживання, формують ієрархію потреб та визначають рівень їх задоволеності [38]. Тобто, дане поняття включає в

себе не лише об'єктивні показники, але й суб'єктивні оцінки, як, наприклад, соціальні або споживчі настрої.

Таким чином, «багатство» та «активи» можна використовувати як синонімічні поняття, в той час як поняття «економічне благополуччя» та «добробут» є значно ширшими, і, окрім грошових потоків домогосподарства включають, в себе ряд інших показників, у тому числі суб'єктивні оцінки свого становища.

Підходи до урахування багатства при дослідженні бідності. Принципова відмінність між «доходом» (income) та «багатством» (wealth) полягає у тому, що дохід дозволяє особі або домогосподарству задовольнити свої потреби, в той час як багатство дозволяє підтримувати такий стан речей протягом певного часу. Тобто, життєві шанси більше пов'язані з багатством, а не з доходом.

Більш того, врахування багатства при оцінці бідності передбачає не лише врахування активів (ліквідних та неліквідних), але також врахування боргів. Наприклад, остання фінансова криза серйозно вплинула на вартість житла, а, отже, і на заборгованість по іпотечним кредитам і на фінансові активи в усіх багатих країнах.

Можна вибрати три підходи до врахування багатства при оцінці бідності [37]:

- Через фінансову вразливість: у межах цього підходу ідентифікують господарства, які не мають багатства, а, навпаки, мають борги. Якщо багатство дає можливість задовольняти потреби протягом певного періоду часу, то, борги, на противагу багатству, знижують можливість задовольнити потреби.
- Через дохід і «чисті» активи (активи мінус борги): у межах цього підходу дохід і активи об'єднуються в єдине поняття – «економічні ресурси» (economic resources). Цей підхід передбачає ідентифікацію домогосподарств, які не мають достатньо економічних ресурсів для підтримки певного рівня життя.
- Бідність на основі наявності активів: доходи і активи тут розглядаються як два різні типи економічних ресурсів. Активи – це певний запас матеріальних ресурсів, які доповнюють поточні доходи. Тут ідентифікують домогосподарства, як потенційно мають ризик виникнення недостатності доходів, тобто, мова йде вже не про бідність, а про «вразливість» (vulnerability).

Багатство особи або домогосподарства накопичується через потоки грошових доходів, які генеруються у поточному році (наприклад, орендна плата, дивіденди і т.д.) [37]. Відповідно, бідність за активами визначається у ситуації, коли особа або домогосподарство не має достатньо

ресурсів для задоволення своїх основних потреб у довгостроковій перспективі [36].

Також важливим методологічним питанням є врахування або неврахування неліквідних активів [39]. Є досить вагомими підстави враховувати лише ліквідні активи, адже це єдиний вид активів, який може слугувати заміником доходів, оскільки вони можуть перетворені у дохід за короткий період часу і без грошових втрат. Підхід, у межах якого при оцінці бідності враховуються і ліквідні, і неліквідні активи також має методологічне обґрунтування. Наприклад, житлова нерухомість, окрім своєї грошової вартості, дає власнику додаткові переваги (дах над головою).

Очевидно, що оцінка бідності з урахуванням багатства змінюється в залежності від того, який підхід до визначення активів обрати [30, 35, 40 – 42]. Можна навести ряд публікацій, де обидва підходи використовуються паралельно [33, 41, 43].

За результатами аналізу світової практики щодо врахування багатства при оцінці бідності виділяється три основних підходи:

- ідентифікація домогосподарств, які не мають активів, а, навпаки, мають борги;
- ідентифікація домогосподарств, які не мають достатньо економічних ресурсів (дохід і «чисті» активи) для підтримки певного рівня життя»;
- ідентифікація домогосподарств, які потенційно мають ризик виникнення недостатності доходів.

При оперативному оцінюванні доходів домогосподарств (населення) важливо поряд із результатами вибіркового обстеження, зокрема ОУЖД, враховувати адміністративні дані щодо трудових доходів працюючих осіб. Такі дані містяться у реєстрі фізичних осіб-платників податків, що ведеться Державною податковою службою України. Можливі підходи до відповідних розрахунків вже опрацьовуються зокрема і у Держстаті [44].

2.2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

При вимірюванні показників рівня життя наявність інформації щодо чисельності населення та окремих його груп, зокрема дітей, осіб працездатного віку, осіб передпенсійного та пенсійного віку, має дуже важливе значення, оскільки значна кількість показників є відносними і вимірюються на одну особу або на домогосподарство. Враховуючи, що

єдиний за часи незалежності перепис населення України був проведений у далекому 2001 році, важко вважати, що оцінки чисельності населення, якими оперує Держстат та інші органи державної влади є достатньо точними. Ситуація суттєво ускладнюється впливом російської агресії на сході України, через яку значна, але фактично невідома, кількість внутрішньо переміщених осіб вимушена була шукати нові місця для проживання в інших регіонах України або за її кордонами. Масштабні процеси неконтрольованої трудової міграції з перспективою для мігрантів оселитися в країнах-реципієнтах робочої сили також додають скепсису щодо офіційних оцінок чисельності населення. Все це призвело до спроби у 2019 році розробити та застосувати підходи до уточнення чисельності населення України на основі наявної інформації з різних джерел та методів оперативного оцінювання. Ініціатором виконаних досліджень був Міністр кабінету Міністрів Д. Дубілет. Дослідження проведені фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України та Д. Дубілетом, П. Полікарчуком, М. Данюк, О. Чертовим, К. Пацєрою. В окремих роботах брали участь працівники Держстату за особистої підтримки з боку його Голови – І. Вернера. Хоча результати здійсненого оцінювання чисельності населення отримали в цілому негативну реакцію в суспільстві, сама методика та джерела даних, що були використані, є цілком релевантними для розв'язання таких задач у міжпереписний період, за умови їх відпрацювання безпосередньо за результатами перепису населення.

Оперативні оцінки чисельності населення України необхідні для:

- визначення актуальної чисельності населення за адміністративно-територіальним розрізом;
- формування бюджету, планування видатків із державного бюджету на соціальні потреби населення, зокрема, визначення міжбюджетних трансфертів у галузях охорони здоров'я, освіти та соціального захисту населення;
- обґрунтування законодавчих і нормативних актів, що регулюють відносини у соціальній сфері;
- обґрунтування державних та регіональних цільових програм соціально-економічного розвитку тощо.

Основні джерела даних, які були використані для розрахунку оперативних оцінок чисельності населення:

- дані репрезентативного соціологічного опитування населення щодо користування мобільними телефонами за регіонами, типами місцевості проживання, статевовіковими групами та операторами мобільного зв'язку;

- дані мобільних операторів щодо кількості (у тому числі за статтю) основних та неосновних номерів (домашня локація) за адміністративно-територіальними одиницями станом на лютий-березень 2019 року;
- дані Пенсійного фонду України щодо кількості осіб пенсійного віку (60+) за статтю та однорічними віковими групами станом на 1 березня 2019 року (або середнє за лютий – березень 2019 року);
- дані реєстрів щодо кількості дітей віком до 14 років включно (за статтю та віковими групами) станом на кінець лютого 2019 року (або найближчу дату до лютого 2019 року);
- дані органів статистики щодо статевовікової структури населення за територіальними одиницями за результатами державних вибіркового обстежень населення та даними статистики населення.

Слід зазначити, що за останні десятиліття такі технології як дистанційне зондування землі, географічні інформаційні системи, системи глобального позиціонування суттєво вплинули на підходи до оцінювання розподілу населення у просторі та часі. Однак, основним джерелом інформації про чисельність та розміщення населення все ж залишаються переписи та опитування. У ситуаціях, коли необхідно отримати швидкі оцінки, наприклад, у випадку стихійних лих, збройних конфліктів чи епідемій, традиційні методи збору даних не можуть задовільнити потреби дослідників у оперативній актуальній інформації.

Альтернативним джерелом інформації можуть стати дані мобільних операторів. Мобільні телефони надзвичайно швидко поширюються по всій земній кулі, тому підходи до оцінки розміщення населення, засновані на даних щодо мобільних абонентів, можуть подолати численні обмеження традиційних підходів за умови їх коректної оцінки та узгодження з даними з інших джерел. Глобальне покриття мобільним зв'язком у 2014 році досягло 96%: у розвинутих країнах кількість мобільних абонентів перевищила кількість населення, а рівень проникнення мобільного зв'язку становив 121%, у країнах, що розвиваються, аналогічний показник становив 90% [45]. Також простежується високий рівень кореляції при порівнянні даних мобільних операторів та даних національних переписів [46].

У 1990-х зростає інтерес до картування населення (mapping of human populations), що сприяє розробці нових підходів до локалізації населення: якщо у переписах та опитуваннях територія проживання населення, зазвичай, ділиться на великі адміністративно-територіальні одиниці, то нові підходи передбачають побудову сітки, яка ділить територію на квадрати площею від 100 метрів до 5 кілометрів. Мобільна мережа, яку також

називають стільниковою, складаються з комірок, тобто, географічних зон навколо вежі мобільного зв'язку. Таким чином, телефонні зв'язки та текстові повідомлення від анонімних абонентів можна прив'язати до певної географічної зони.

Дані щодо чисельності населення є надзвичайно важливими для формування політики, прийняття оперативних рішень та для наукових досліджень у багатьох сферах. Ряд досліджень демонструють потенціал використання даних мобільних операторів у якості альтернативи традиційним джерелам даних при оцінці чисельності населення, у статистиці туризму і міграції, та при вивченні мобільності населення [47 – 49].

Дані мобільних операторів можуть використовуватись з різною метою:

- Для аналізу просторово-часового розподілу населення у межах певної території [48].
- Для вивчення поведінкових паттернів населення: наприклад, дані мобільних операторів можуть використовуватись у дослідженнях мобільності на індивідуальному рівні або для картування переміщення соціальних груп на агрегованому рівні. Більшість таких досліджень фокусуються на специфічних містах або групах міст і мають на меті дослідити транспортні потоки, картувати інтенсивність пересування людей у різний час або сезонність і напрямки туристичних потоків [50 – 52].
- У епідеміологічних дослідженнях, наприклад, при плануванні стратегії для боротьби з епідемією малярії [48].
- При вивченні трудової міграції [53].
- У проведенні урбаністичних досліджень, при розробці концепту «розумного міста» [54, 55].
- Використання даних мобільних операторів правоохоронними органами (наприклад, для планування кількості патрульних підрозділів у районі залежно від кількості тимчасового населення) [46].
- Оцінки у реальному часі чисельності людей під час масштабних заходів (наприклад, концерту) або у місці виникнення надзвичайної ситуації [56].

Мобільні дані, на відмінну від даних переписів, дають можливість оперативно отримати актуальну інформацію щодо чисельності або розподілу населення, але основною проблемою, пов'язаною з використанням таких даних, є потенційні зсуви [53]:

- Одна особа може володіти кількома телефонами, що призводить до завищених оцінок, в той же час, особа може взагалі не ко-

ристуватись мобільним телефоном, що призведе до занижених оцінок для певних соціальних груп.

- Один або кілька операторів можуть відмовитись надати мобільні дані, і тоді охоплення досліджуваної сукупності буде неповним.
- Нетипова робота або побут власника мобільного телефону, що призведе до систематичних помилок у оцінках (власник телефону може приїхати на певну територію у відрадження, бути у відпустці, знаходитись у лікарні і т.д.).

Підвищити якість мобільних даних можливо через використання додаткових джерел інформації, або спостереження за окремим мобільними телефонами протягом тривалого періоду часу.

П. Девіль з колегами [48] пропонує оцінювати щільність населення p_c на території c у два етапи. На першому етапі щільність «нічних» користувачів мобільного зв'язку (з 8 вечора до 7 ранку) σ_{c_i} для території c_i розраховується за формулою:

$$\sigma_{c_i} = \frac{1}{A_{c_i}} \times \sum_{V_j} \sigma_{V_j} \times A_{(c_i \cap V_j)}, \quad (2.1)$$

де A_{c_i} – це територія адміністративно-територіальної одиниці c_i , а $F_{(c_i \cap V_j)}$ – це перетин території c_i та полігону Вороного V_j (полігон Вороного – зона покриття вежі мобільного зв'язку).

На другому етапі щільність «нічних» користувачів мобільного зв'язку присвоюється кожній адміністративно-територіальній одиниці і співставляється зі щільністю населення згідно національного перепису, позначеною як P_{c_i} . Модель для оцінки щільності населення виглядає наступним чином:

$$p_c = \alpha \times \sigma_c^\beta, \quad (2.2)$$

де α – це відношення щільності мобільних абонентів до щільності населення, яка коригується на основі даних національного перепису, а β – суперлінійний ефект щільності населення p_c на щільність «нічних» користувачів мобільного зв'язку σ_c .

Підхід П. Девіля з колегами також передбачає оцінку розподілу населення на певній території у динаміці [48]. Динаміка протягом дня аналізується через розподіл здійснених дзвінків на денні (з 7 ранку до 8 вечора) та нічні (з 8 вечора до 7 ранку). Тижнева динаміка аналізується через розподіл дзвінків на ті, що здійснено у робочі дні (з понеділка по п'ятницю) та ті, що здійснено у вихідні дні (субота та неділя). Сезонна динаміка аналізується за допомогою поділу дзвінків на ті, що здійснено у період канікул та відпусток (липень та серпень), і ті, що здійснено у «робочі місяці» (усі інші місяці).

Де Мірсман пропонує на основі даних мобільних операторів розділити територію проживання населення та три зони. За допомогою клас-терного аналізу методом k-means де Мірсман з колегами виділив три типи територій [53]:

- житлові зони (кількість мобільних телефонів нижче середнього удень і вище середнього вночі);
- «робочі» зони (кількість мобільних телефонів вище середнього удень і нижче середнього вночі);
- зони маятникової міграції (commuting zone) (тут кількість мобільних телефонів досягає піку вранці близько 7.30 та ввечері близько 18.00).

Як вже зазначалося, при оцінюванні чисельності населення України, важливим джерелом даних були результати соціологічного опитування спрямованого на вивчення активності населення України у мобільній мережі. Соціологічне опитування проведене за методом особистих інтерв'ю «віч-на-віч». Основні показники дослідження були такими:

- Адресна інформація щодо домогосподарства: регіон, місто обласного значення, район, місто району, смт, село.
- Характеристика домогосподарства: кількість осіб в домогосподарстві та за кожною особою: стать, вік, освіта, соціальний статус (працюючий, студент, пенсіонер та ін.).
- Характеристика активності членів домогосподарства у мобільній мережі (станом на лютий-березень 2019 року): мобільний телефон (наявність, кількість SIM – карток за операторами мобільного зв'язку (Київстар, Vodafone Україна, Lifecell, інше) із зазначенням основного оператора.

Анкета опитування складена таким чином, щоб отримати необхідну інформацію по кожному члену домогосподарства. Тобто, учаснику опитування задаються питання не лише з приводу нього, а з приводу кожного з членів його домогосподарства.

Вибірка соціологічного опитування була спроектована таким чином, щоб забезпечити прийнятний рівень надійності основних показників дослідження для:

- п'яти географічних районів: Північний район (м. Київ, Київська область, Житомирська область, Сумська область, Чернігівська область); Центральний район (Черкаська область, Полтавська область, Кіровоградська область, Вінницька область); Східний район (Дніпропетровська область, Донецька область, Запорізька область, Луганська область, Харківська область); Південний район (Одеська область, Миколаївська область, Херсонська об-

ласть); Західний район (Івано-Франківська область, Хмельницька область, Чернівецька область, Львівська область, Рівненська область, Тернопільська область, Волинська область, Закарпатська область);

- трьох типів місцевості (за географічними районами): великі міста (з населенням 100 тис. осіб і більше); малі міста з населенням до 100 тис. осіб; сільська місцевість.

Обсяг вибірки визначався на основі очікуваного рівня показника та прийнятого рівня надійності. Вибірka була багатоступеневою територіальною ймовірнісною, на останньому шаблі відбиралися адреси домогосподарств. Основою для формування вибірки були вибірки територій та адресна база, що сформовані в Держстаті для проведення державних вибірових обстежень домогосподарств протягом 2019–2023 років. Кількість територіальних точок для обстеження складала 450, кількість обстежених домогосподарств – 31 824. При цьому рівень участі був досить високим, на рівні 84%, відповідно, кількість домогосподарств, які взяли участь у обстеженні, становить 26 719 домогосподарств.

Соціологічне опитування включало в себе три етапи:

- Етап I: розробка опитувальника (анкети) та формування вибірки;
- Етап II: польовий етап опитування;
- Етап III: обробка даних обстеження, оцінювання показників та формування звітів.

Результати соціологічного опитування засвідчили, що частка чоловіків та частка жінок, які користуються мобільним зв'язком, практично не відрізняються (рис. 2.1): частка жінок дещо перевищує частку чоловіків лише у трьох вікових групах (60–69 років, 70–74 роки, 75–79 років). Частка чоловіків трохи перевищує частку жінок у віковій групі 85–89 років. Значені відмінності є незначними і не дають підстав вести мову про залежність користування мобільним зв'язком від статі.

Відмінності між часткою осіб, які користуються мобільним зв'язком, у розрізі типу населеного пункту прослідковується у старших вікових групах: частка респондентів, які користуються мобільним зв'язком, знижується у старших вікових групах в усіх трьох типах населених пунктів, але найпомітнішою ця тенденція є у селах (рис. 2.2). В той же час, найменше частка респондентів, які користуються мобільним зв'язком, знизилась у старших вікових групах у великих містах. Таким чином, між користуванням мобільним зв'язком та розміром населеного пункту прослідковується певний зв'язок, але він характерний лише для старших вікових груп (для респондентів старше 60 років).

Залежність між часткою осіб, які користуються мобільним зв'язком, та географічним регіоном, є подібною до залежності цієї змінної від розміру населеного пункту: відмінності прослідковуються лише у старших вікових групах (рис. 2.3). Так, найменше знижується частка осіб, які користуються мобільним зв'язком, у старших вікових групах Східного географічного регіону. Найбільш суттєво знижується частка осіб, які користуються мобільним зв'язком, у Західному регіоні: у віковій групі 65-69 років відбувається помітний спад. Відмінностей між Північним, Південним та Центральним регіонами практично не простежується: частка респондентів, які користуються мобільним зв'язком, дещо відрізняється лише у вікових групах 85-89 років, 90-94 роки та 95-99 років.

Для здійснення оперативної оцінки чисельності населення України були використані дані від трьох найбільших українських операторів мобільного зв'язку:

- Київстар;
- Vodafone Україна;
- Lifecell.

Деперсоніфіковані дані по мобільним абонентам, які проживають і перебувають в Україні, надані цими трьома операторами включають наступні характеристики (змінні):

- код території за КОАТТУ, на якій перебуває абонент;
- назва регіону, міста, району, у якому перебуває абонент;
- основні номери для мобільного оператора (кількість абонентів, кількість абонентів чоловічої статі, кількість абонентів жіночої статі, кількість абонентів, стать яких не визначено);
- номери інших операторів (кількість абонентів, кількість абонентів чоловічої статі, кількість абонентів жіночої статі, кількість абонентів, стать яких не визначено).

Деперсоніфіковані дані по мобільним абонентам, які перебувають за межами України, включають наступні характеристики (змінні):

- країна перебування;
- кількість абонентів;
- кількість абонентів чоловічої статі;
- кількість абонентів жіночої статі;
- кількість абонентів, стать яких не визначено.

Порівняння даних мобільних операторів та даних щодо розподілу чисельності населення за даними Держстату наведені на рис. 2.4, 2.5. Результати порівняння даних пенсійного фонду України та даних Держстату представлені на рис. 2.6, 2.7.

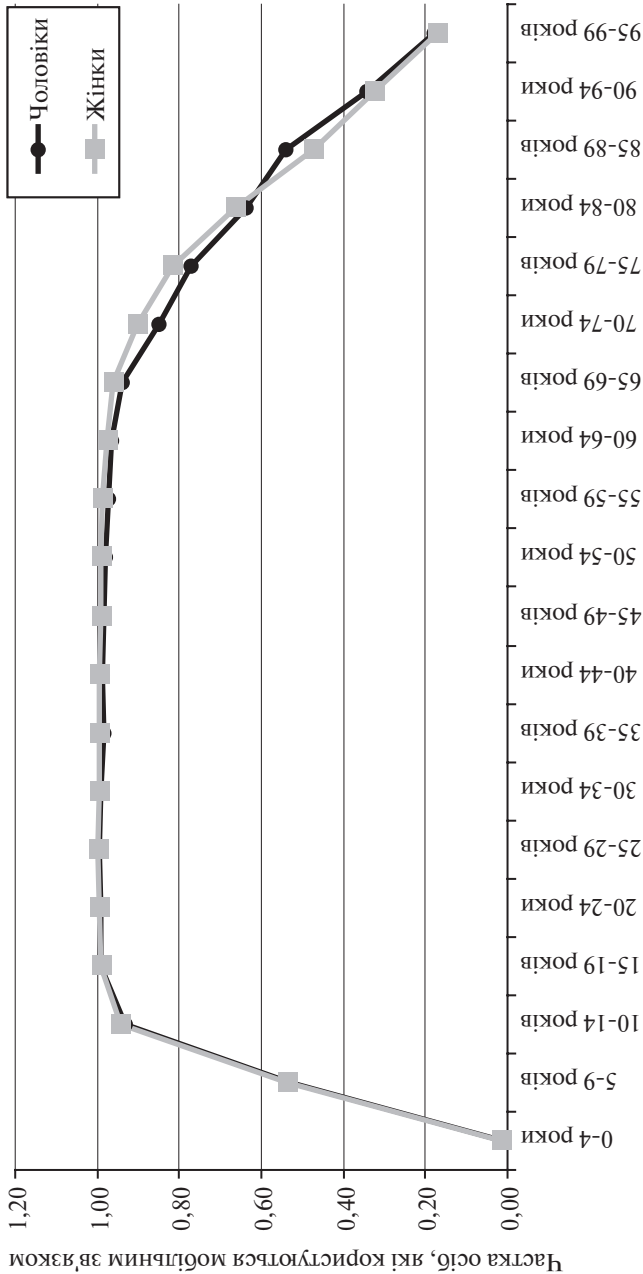

Рис. 2.1 – Частка осіб, які користуються мобільним зв'язком, за статево-віковими групами

Джерело: розраховано авторами.

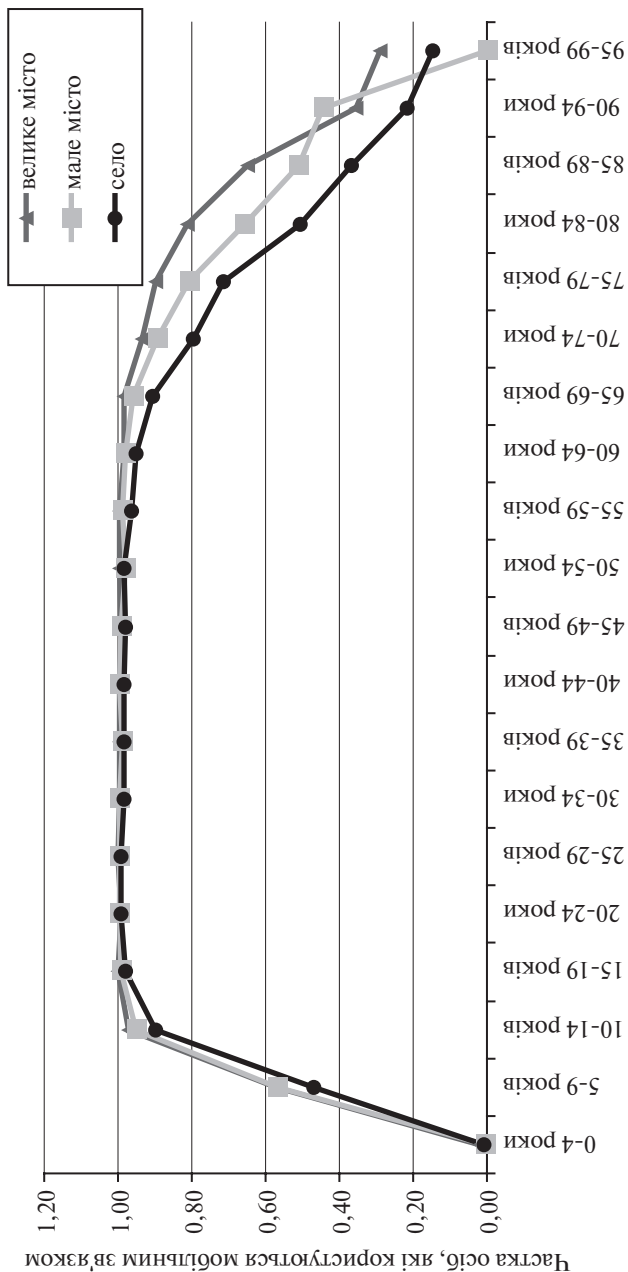

Рис. 2.2 – Частка осіб, які користуються мобільним зв'язком, по віковим групам за розміром населеного пункту

Джерело: розраховано авторами.

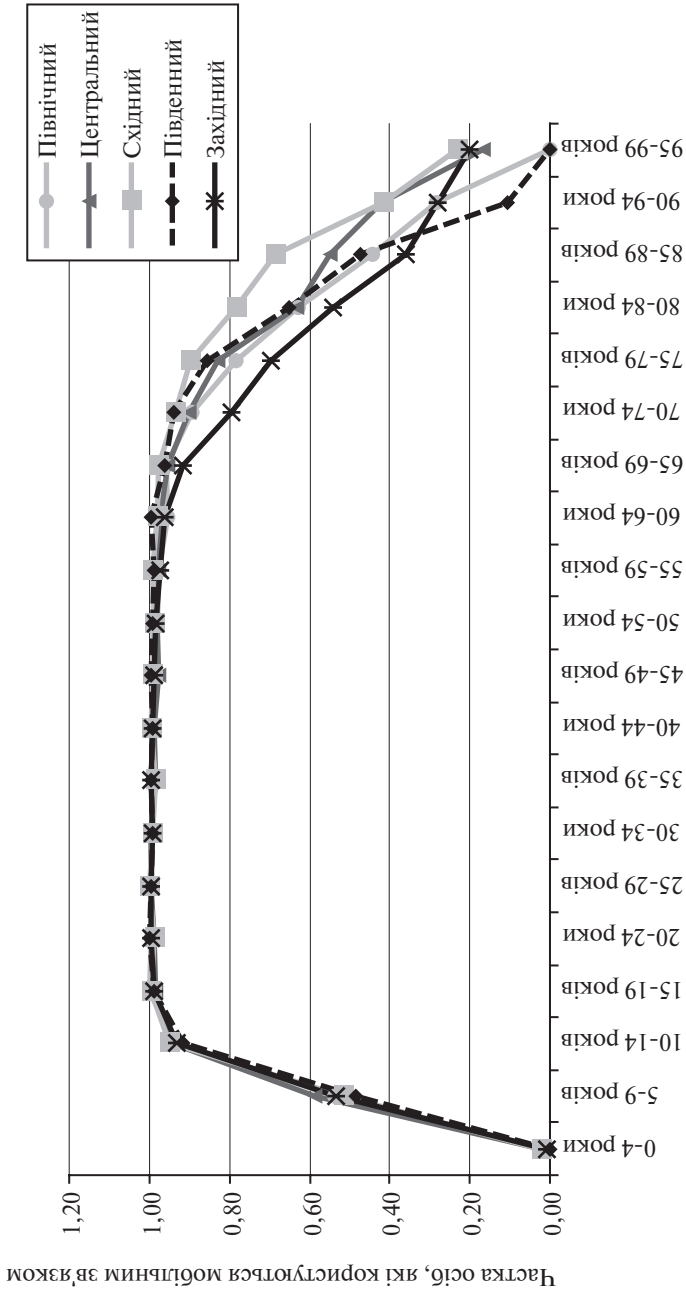

Рис. 2.3 — Частка осіб, які користуються мобільним зв'язком, за віковими групами у розрізі п'яти географічних регіонів

Джерело: розраховано авторами.

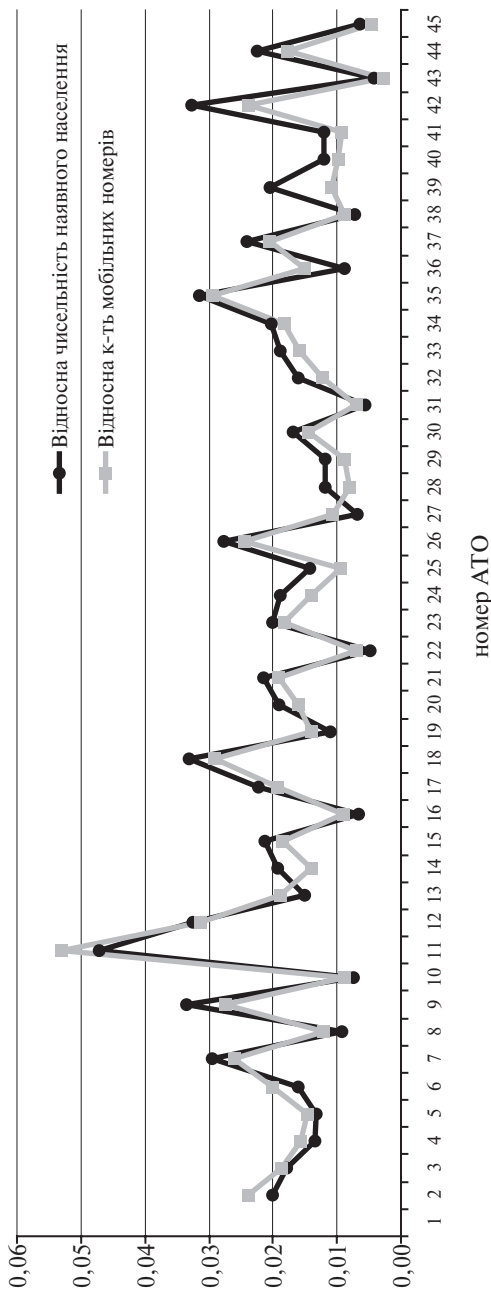

Рис. 2.4 — Співвідношення відносної чисельності населення та відносної кількості мобільних номерів для адміністративно-територіальних одиниць Вінницької області

Джерело: розраховано авторами.

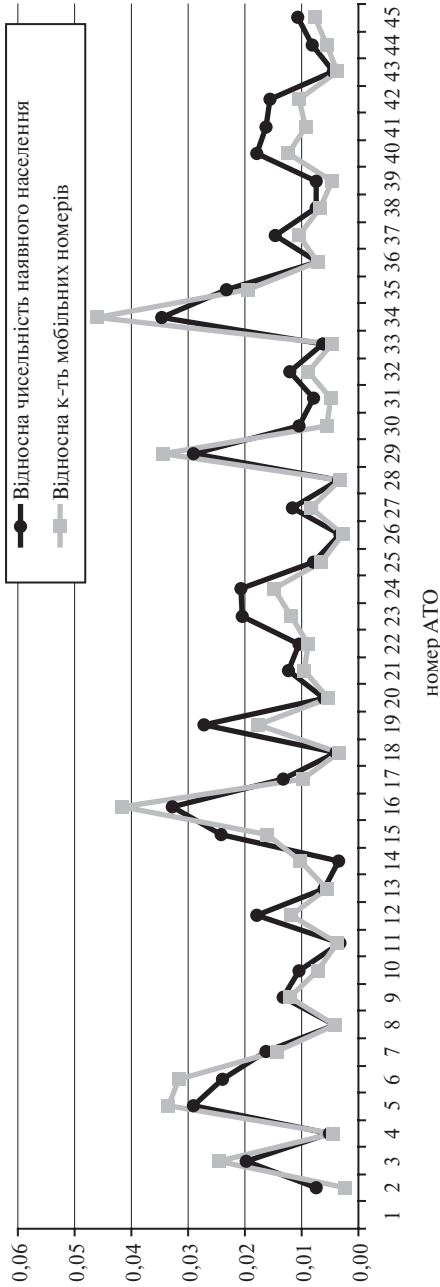

Рис. 2.5 – Співвідношення відносної чисельності населення та відносної кількості мобільних номерів для адміністративно-територіальних одиниць Одеської області

Джерело: розраховано авторами.

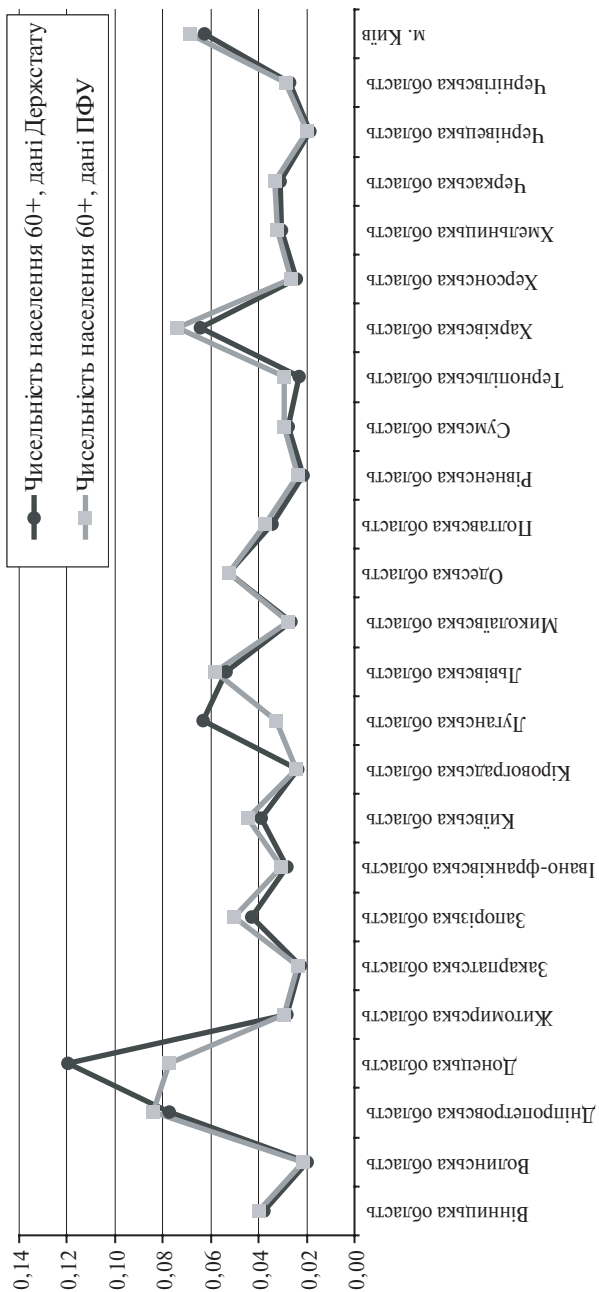

Рис. 2.6 – Співвідношення відносної чисельності населення 60 років і старше за даними Держстату та за даними Пенсійного фонду України

Джерело: розраховано авторами.

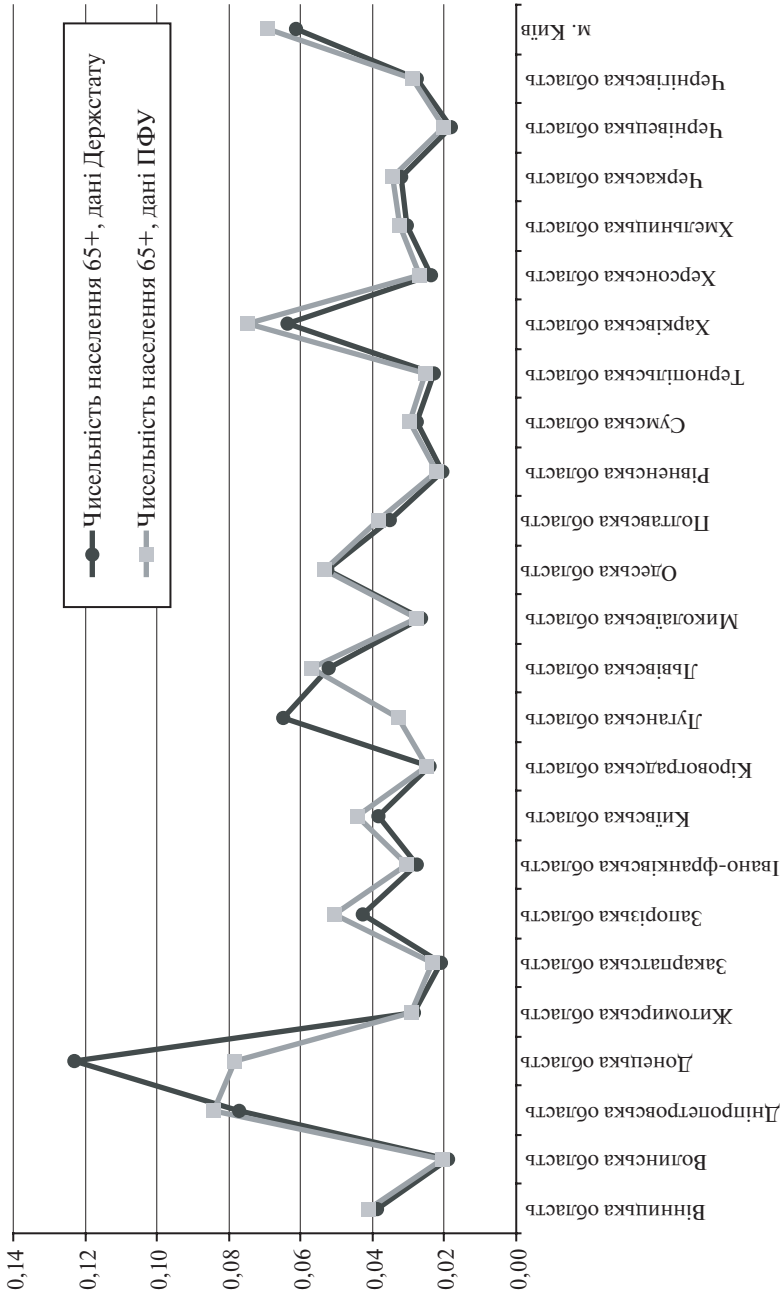

Рис. 2.7 — Співвідношення відносної чисельності населення 65 років і старше за даними Держстату та за даними Пенсійного фонду України

Джерело: розраховано авторами.

Взаємозв'язок між оцінкою чисельності населення i -ої адміністративно-територіальної одиниці (далі – АТО) та кількістю абонентів мобільного оператора MO_j описується рівнянням лінійної регресії:

$$\hat{N}_{ij} = \alpha_j + \beta_j \cdot \hat{N}_i^{MO_j}, \quad (2.3)$$

Визначення коефіцієнтів α_j та β_j здійснюється з використанням даних поточної демографічної статистики за АТО, а також з використанням даних реєстрів щодо кількості осіб похилого віку (60+) та кількості дітей (14 років і менше) для наближення результатів до актуального стану. Оцінки за цим підходом можуть комбінуватись з оцінками за іншими підходами. Коефіцієнти кореляції Пірсона для чисельності населення та кількості абонентів мобільних операторів ілюструються даними, наведеними у табл. 2.1.

Оцінки відносної чисельності населення, отримані на основі даних мобільних операторів для великих адміністративно-територіальних одиниць Центрального географічного регіону наведені на рис. 2.8. Для малих адміністративно-територіальних одиниць розбіжність оцінок, що розглядаються є набагато більшою. Один з варіантів оцінок чисельності населення за регіонами, отриманих за розробленим підходом на основі даних з різних джерел, наведено на рис. 2.9.

Доцільно зазначити, що за результатами виконаних досліджень встановлено, що станом на 1 грудня 2019 року чисельність наявного населення України становила близько 37 289,0 тис. осіб. Похибка цієї оцінки не перевищувала $\pm 2,9\%$.

Таблиця 2.1 – Коефіцієнти кореляції чисельності населення до кількості абонентів мобільних операторів

Регіон	Коефіцієнти кореляції чисельності населення до			
	Кількості абонентів трьох операторів	Кількість абонентів Київстар	Кількість абонентів Vodafone Україна	Кількість абонентів Lifecell
Вінницька	0,9916	0,9942	0,9698	0,9629
Волинська	0,9762	0,9214	0,9257	0,4957
Дніпропетровська	0,9934	0,9802	0,8671	0,9094
Донецька	0,7812	0,3734	0,8768	0,2282
Житомирська	0,9930	0,9931	0,8648	0,9513

Закінчення таблиці 2.1

Регіон	Коефіцієнти кореляції чисельності населення до			
	Кількості абонентів трьох операторів	Кількість абонентів Київстар	Кількість абонентів Vodafone Україна	Кількість абонентів Lifecell
Закарпатська	0,9454	0,8158	0,3443	0,3867
Запорізька	0,9989	0,9837	0,9747	0,9789
Івано-Франківська	0,9336	0,9472	0,8208	0,7482
Київська	0,9120	0,9718	0,7638	0,8038
Кіровоградська	0,9904	0,8806	0,9654	0,8976
Луганська	0,9533	0,1127	0,9609	0,0974
Львівська	0,9918	0,9915	0,9581	0,9655
Миколаївська	0,9989	0,9864	0,9915	0,9919
Одеська	0,9980	0,9964	0,9903	0,9923
Полтавська	0,9921	0,8689	0,8441	0,7912
Рівненська	0,9790	0,9629	0,7292	0,6274
Сумська	0,9896	0,7632	0,9412	0,9570
Тернопільська	0,9661	0,9683	0,8890	0,8395
Харківська	0,9996	0,9979	0,9981	0,9975
Херсонська	0,9917	0,9398	0,9831	0,9707
Хмельницька	0,9859	0,9870	0,9772	0,9538
Черкаська	0,9901	0,9871	0,9090	0,9692
Чернівецька	0,9811	0,8789	0,9468	0,9046
Чернігівська	0,9946	0,9201	0,8649	0,9658

Джерело: розраховано авторами.

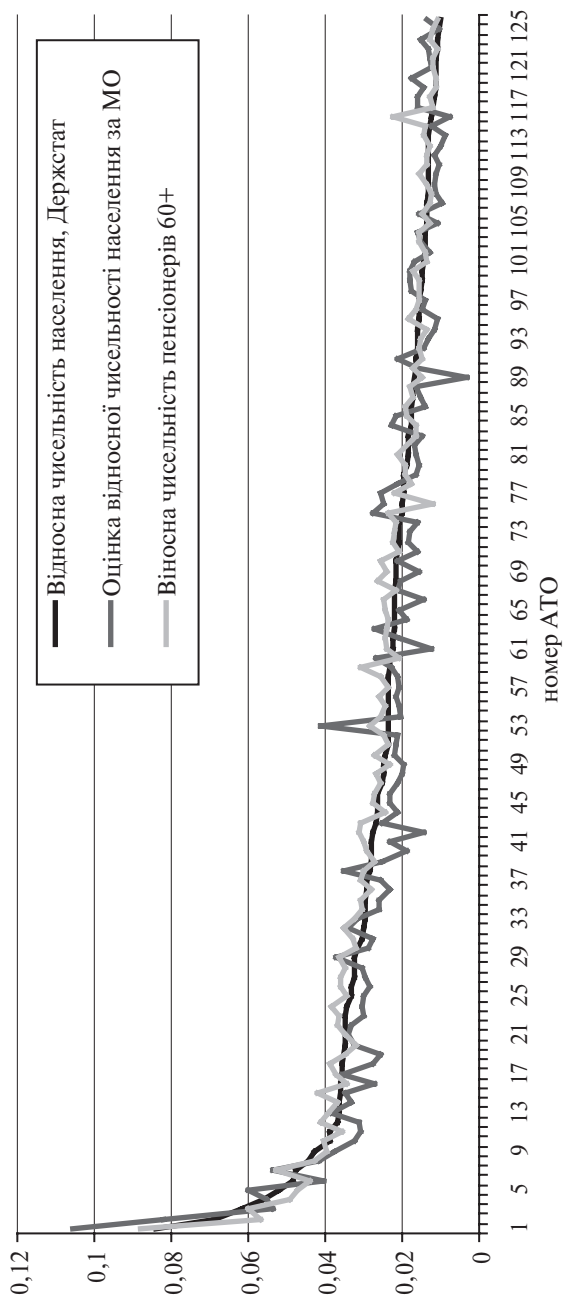

Рис. 2.8 — Оцінка відносної чисельності населення на основі даних мобільних операторів для великих адміністративно-територіальних одиниць Центрального географічного регіону

Джерело: розраховано авторами.

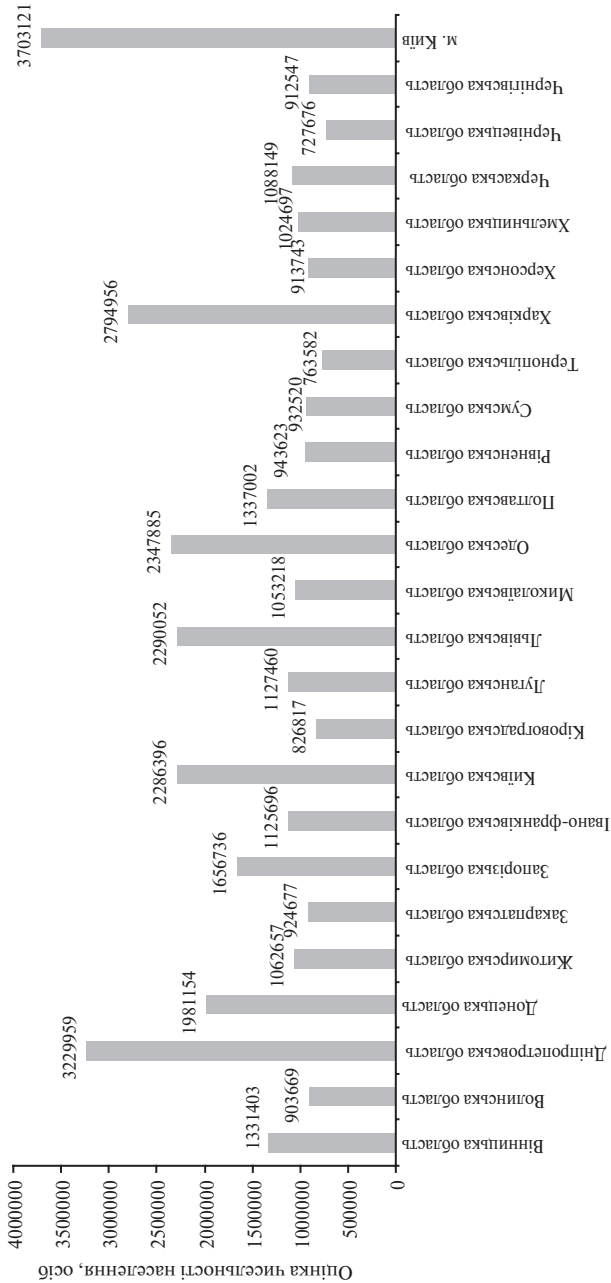

Рис. 2.9 — Оцінка чисельності населення за регіонами на основі даних з різних джерел

Джерело: розраховано авторами.

2.3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ОЦІНЮВАННЯ НЕЗАРЕЄСТРОВАНИХ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Незарєєстровані доходи зазвичай пов'язані з незадекларованою працею та/або економікою, яка безпосередньо не спостерігається. Ці явища мають подібну природу, і методи їх оцінювання теж подібні.

Загалом методи оцінювання незарєєстрованих доходів (а також незадекларованої праці та економіки, яка безпосередньо не спостерігається) поділяються на дві групи:

1) непрямі методи, спрямовані здебільшого на вимірювання або оцінювання масштабів явища. Найчастіше це методи виявлення розбіжностей, які базуються на зіставленні даних із різних джерел, та монетарні методи, в яких аналізуються грошові потоки;

2) прямі методи, що передбачають проведення обстежень для отримання інформації безпосередньо від населення.

Кожна група методів має свої переваги та обмеження. Результати, отримані за непрямими методами, характеризуються перевищенням масштабів явища, прямі методи, навпаки, надають занижений результат, адже готовність людей відкрито говорити на таку чутливу тему залежить від багатьох обставин, починаючи від загального рівня сприйняття явища у суспільстві й закінчуючи рівнем довіри до конфіденційності опитування. Головна перевага прямих методів полягає у тому, що вони надають інформацію не лише про обсяги, а й про структурні характеристики та мотивацію учасників, тобто забезпечують більш повне підґрунтя для формування адекватної політики [57].

Досвід застосування непрямих методів. Найчастіше застосовуються такі непрямі методи:

1) метод попиту на готівку. Оскільки більшість трансакцій у тіньовій економіці здійснюються готівкою, за підвищеним попитом на неї можна оцінити масштаби тіньової економіки;

2) метод попиту на електрику. Споживання електрики може вважатися хорошим фізичним індикатором масштабів економічної діяльності, а зростання тіньової економіки можна визначити як різницю між збільшенням споживання електрики і зростанням офіційного ВВП;

3) метод робочої сили. Оцінка зростання тіньової економіки базується на зменшенні учасників робочої сили за припущення, що рівень участі у ринку праці залишається незмінним;

4) багатофакторні комплексні моделі. Оцінювання масштабів тіньової економіки здійснюється за допомогою множини спостережених змінних, які пояснюють її причини, включаючи рівень оподаткування,

частку прямих податків, адміністративний тягар, ВВП на одну особу населення та ін. [58].

Останній метод набув широкого застосування у дослідженнях МВФ. Наприклад, для оцінки втрат фіскальних надходжень від тіньової економіки застосовувалося рівняння регресії з комплексним параметром впливу, в якому були інтегровані такі індикатори [59]:

- ВВП на одну особу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності – характеризує рівень розвитку країни, маючи на увазі позитивний зв'язок зі здатністю держави збирати податки та здатністю громадян їх сплачувати;
- оцінка якості інституцій – охоплює оцінку різних аспектів управління в публічному секторі, таких як корупція, верховенство права, лобіювання, адміністративне навантаження тощо;
- інфляція – характеризує макроекономічну політику через споживання та інвестиції;
- частка сільського господарства у ВВП – ураховує специфіку цього сектору у складності оподаткування та поширеності фіскальних пільг/субсидій;
- зовнішньоекономічний оборот (експорт + імпорт), % ВВП – для урахування відносно легкого оподаткування зовнішньоекономічної діяльності порівняно з внутрішньою економікою;
- умовна змінна для експортерів палива – як і зовнішньоекономічну діяльність загалом, цю сферу легше оподатковувати, але зазвичай вона генерує вищі фіскальні надходження, ніж не-паливний експорт (вищі ставки податків);
- частка міського населення – характеризує попит на послуги публічного сектору, оскільки ці послуги переважно сконцентровані у містах;
- оцінка тіньової економічної діяльності, % ВВП – характеризує рівень фіскальної свідомості та готовності сплачувати податки.

Аналіз проведено за доступними публічними даними та базою даних статистики державних фінансів МВФ за період 1990–2004 рр. по 141 країні. Результати дослідження засвідчили, що покращення інституцій, включаючи усунення недоліків податкового й митного адміністрування, а також за всіма іншими аспектами управління, вимагає насамперед міцної політичної волі, але це найбільш життєздатний шлях подолання тінізації економіки. Велику роль відіграє виховання фіскальної свідомості, у тому числі шляхом адекватного покарання за ухилення від сплати податків.

Подальші дослідження (наприклад, [58]) показали, що інституції визначають масштабність тіньової економіки більшою мірою, ніж розміри

податків. Якщо бізнес стикається з обтяжливим адмініструванням, вибірковістю в застосуванні законів та корупцією, це стимулює приховувати свою діяльність. Такі результати були отримані за допомогою регресійної моделі, яка містила низку екзогенних змінних, що відображають географічні та історичні фактори впливу на формування інституцій. Аналіз проведено по майже 100 країнам, включаючи розвинені країни і ті, що розвиваються. Оцінка якості інституцій здійснювалася з використанням композиції із шести індикаторів: 1) комунікації і підзвітність; 2) політична стабільність і відсутність насильства; 3) ефективність урядування; 4) якість регулювання; 5) верховенство закону; 6) контроль над корупцією. З перелічених змінних найбільший вплив виявився у двох останніх. При покращенні оцінки верховенства права на 1 частка тіньової економіки знижується на 8 процентних пунктів. Зниження (тобто погіршення) оцінки корупції на 1 призводить до зростання тіньової економіки на 7 процентних пунктів. Натомість механічне зниження ставок податків та/або збільшення кількості нормативних актів не зменшує масштабів тіньової економіки.

Досвід застосування прямих методів. Європейська Комісія у 2007 та 2013 роках провела обстеження незадекларованої праці як частину чергової хвилі опитування Євробарометра. Ще раніше подібні обстеження були проведені на національному рівні у Данії, Німеччині, Норвегії та Швеції.

Польовий етап останнього опитування здійснювався з 26 квітня по 14 травня 2013 р. в усіх країнах ЄС і Хорватії, яка на той час ще не була членом ЄС. Усього було опитано 26 563 респонденти з різних соціально-демографічних груп, інтерв'ю здійснювалося віч-на-віч, вдома у респондентів, їхньою материнською мовою [57].

Усім респондентам ставилися запитання про їх особистий досвід щодо незадекларованої праці:

- чи знають вони когось, хто працює без декларування свого доходу (частини доходу) в установах, які збирають податки або соціальні внески;
- чи доводилося їм в останні 12 місяців робити будь-які оплати за товари чи послуги, щодо яких є причини вважати, що вони можуть стосуватися незадекларованої праці; у разі стверджувальної відповіді ставилися такі запитання:
  - які це були товари/послуги;
  - яка приблизно була їх загальна вартість, для найпоширеніших незадекларованих послуг — також приблизна погодинна вартість;

- де або в кого були придбані ці товари/послуги;
- причини, чому купували незадекларовані товари/послуги.

Респондентам зі статусом найманих працівників ставилося запитання про розмір підприємства, де вони працюють, та чи мали вони в останні 12 місяців будь-який дохід від свого роботодавця, виплачений готівкою без декларування в установах, які збирають податки або соціальні внески. У разі стверджувальної відповіді ставилися запитання, чи були такі виплати пов'язані з регулярною роботою, надурочною роботою чи обох видів, а також який приблизно відсоток їхнього валового річного доходу виплачувався у такий спосіб.

Крім того ставилося запитання, чи здійснювалася в останні 12 місяців будь-яка незадекларована оплачувана діяльність (інша, ніж регулярна зайнятість). У разі стверджувальної відповіді ставилися запитання, що це була за діяльність, скільки грошей зароблено, для кого здійснювали цю діяльність, причини такої діяльності та які результати/наслідки вона принесла.

Усім респондентам ставилися також запитання щодо їх особистого ставлення до незадекларованої праці (її сприйняття):

- обізнаність щодо санкцій, які передбачені органами влади у разі виявлення;
- рівень ризику бути виявленим;
- причини, чому люди цим займаються;
- прийнятність незадекларованої праці та різних способів ухилення.

Програма обстеження стосувалася звичайних видів економічної діяльності та не передбачала охоплення незаконних, таких як контрабанда, продаж наркотиків, злочинність тощо. Також обстеження не ставило за мету виявлення роботи по бартеру чи за оплату у натуральній формі, йшлося лише про роботу, оплачувану грошима. Крім того, враховувалося існування в більшості країн певного порогу для декларування доходів, тобто оцінювалася саме та сума доходів, які підпадали під оподаткування, але не були задекларовані.

При проведенні обстеження рівень відмов від відповідей на загальні запитання щодо особистого залучення до незадекларованої праці виявився відносно низьким. Значно вищим виявився рівень невідповідей на запитання, які стосувалися суми незадекларованих заробітків та частки незадекларованих зарплат у річному доході (зарплати у конвертах).

Найскладнішою групою для обстеження були нелегальні мігранти, оскільки їх надзвичайно складно охопити вибіркою, а також через мовний бар'єр.

Результати обстеження 2013 р. виявилися досить близькими до зафіксованих у 2007 р. Один із дев'яти (11%) жителів ЄС визнали, що придбавали товари/послуги, які, вірогідно, пов'язані з незадекларованою працею. Порівняно з 2007 р., відбулося збільшення цього показника у Греції, Словенії, на Кіпрі та Мальті; зменшення спостерігалось лише у Швеції. Найчастіше з незадекларованою працею пов'язані послуги з ремонту будинку або автомобіля, а також прибирання, садівництво, послуги няні, медичні послуги, з товарів – продукти харчування. Ключовою мотивацією для придбання цих товарів/послуг є нижча ціна.

Один із двадцяти п'яти (4%) жителів ЄС визнали, що в останні 12 місяців виконували незадекларовану оплачувану роботу. Найвищу частку було зафіксовано у Латвії, Нідерландах, Естонії (11% у кожній країні), Данії (9%), Литві (8%), Швеції, Словенії, Хорватії (по 7%), найнижчий – у Німеччині, Італії, Ірландії, Португалії, на Кіпрі (по 2%) та Мальті (1%). Обстеження показало, що люди, які купують товари/послуги, пов'язані з незадекларованою працею, більш схильні й самі здійснювати незадекларовану працю. Тобто залучення до цієї сфери відбувається зі сторони як попиту, так і пропозиції.

Майже кожен третій житель ЄС (32%) має знайомих, які здійснюють незадекларовану оплачувану роботу (у 2007 р. таких було 38%).

Медіанний розмір заробітку від незадекларованої роботи загалом по країнах ЄС становив 300 євро. Серед причин здійснення незадекларованої праці респонденти найчастіше називали взаємну вигоду для працівника й роботодавця (50%), неможливість знайти регулярну роботу (21%), високий рівень податків або соціальних внесків (16%), відсутність іншого джерела доходів (15%), а також звичайність практики незадекларованої праці в їх регіоні чи секторі зайнятості (14%). Найчастіше зарплати «у конвертах» отримують працівники дрібних підприємств, де менше 20 працуючих.

Загалом європейці вважають ухилення від оподаткування неприйнятним. Сценарій, коли фірма наймає працівника без сплати податків та соціальних внесків, назвали неприйнятним 90% респондентів. Сценарій, коли приватне домогосподарство наймає приватну особу для надання домашніх послуг, назвали неприйнятним 67% респондентів. Люди пенсійного віку, менеджери та люди, які не мають проблем зі сплатою рахунків за житло, демонструють значно вищий рівень нетолерантності до ухилення від податків, ніж молодь, безробітні та малозабезпечені.

Для України, яка має блок запитань про неформальну зайнятість в основному запитальнику обстежень робочої сили, досвід опитування ЄС може бути корисним для дослідження незареєстрованих доходів зі сторони попиту, тобто через витрати домогосподарств на товари/послу-

ги, придбані на неформальному ринку. Також для формування й оцінки ефективності політики доцільно запровадити регулярне соціологічне опитування щодо ставлення населення до незареєстрованих доходів та обізнаності з відповідних норм трудового, соціального і фіскального законодавства.

2.4. ДОХОДИ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Трансформація природи і характеру відносин власності на селі змінює усі соціальні параметри життєдіяльності сільського населення, насамперед рівень його життя та структуру зайнятості. Будь-які економічні та соціальні рішення, спрямовані на зміну базисних економічних відносин на селі, впливають на основні характеристики доходів населення. В агрегованому вигляді останні характеризують специфіку сільськогосподарської діяльності, умови проживання й зайнятості у сільській місцевості, а нерідко і соціальний результат економічної діяльності. Тривале реформування сільської економіки України, різних її секторів і сфер діяльності істотно вплинуло на основні джерела формування сукупних доходів населення, їх структуру та реальну купівельну спроможність населення.

Наразі наявна статистична база дає змогу здійснити дослідження процесів формування доходів сільського населення у сегменті офіційної економіки, тобто провести комплексний аналіз їхньої динаміки, досягнутого рівня, структури й диференціації, а також залежності від основних суспільно-політичних та соціально-економічних чинників впливу. Важливим напрямом оцінювання є визначення напрямів стимулюючого впливу на розвиток сільськогосподарського виробництва та платоспроможність сільського населення.

Специфікою формування сукупних доходів сільського населення є наявність багатьох джерел їх формування, при цьому у структурі таких доходів високою є частка тих, що не включені до первинних даних системи національних рахунків. Насамперед це неофіційне виробництво для власних потреб чи для продажу, організоване здебільшого на примітивній техніко-технологічній основі, з використанням високої частки ручної праці, а отже, значною мірою низькопродуктивне. По суті це один із засобів адаптації до скорочення офіційних доходів або їхньої часткової чи повної втрати. Такий вид доходу є доволі поширеним серед населення, що проживає у сільській місцевості, оскільки являє собою реакцію на

зростаюче фактичне безробіття та економічні негаразди у країні, у тому числі у сфері офіційної зайнятості. За умов погіршення соціально-економічної ситуації у країні він набуває поширення і серед мешканців міст. Необхідно зазначити, що ці доходи перебувають під впливом зовнішніх чинників, насамперед ризику ведення такої діяльності (відсутність чи звуження ринку збуту, падіння цін, збільшення транспортних витрат тощо). У зв'язку з цим актуалізується проблема оцінювання тієї частки сукупних доходів, що не можуть бути оцінені прямими статистичними методами через порушення правових норм та адміністративних процедур чи ухилення від сплати податків.

Загальною тенденцією є збереження значного рівня статистично необлікованих тінювих доходів унаслідок поширення процесу тінізації усіх секторів української економіки, в тому числі сільської. Державна служба статистики України розглядає тінюві доходи населення як складову економіки, яка безпосередньо не спостерігається, тобто тієї, в межах якої існує необлікована (прихована від державних органів) діяльність, що дає змогу утворювати ці доходи з прихованої зарплатні найманих працівників, змішаного доходу підприємств і організацій, а також доходу від власності. У цьому контексті важливо зазначити, що експерти, оцінюючи структурні зрушення у формуванні доходів сільського населення, одностайні в думці, що поширення тінювої економіки і, відповідно, тінювих доходів – це своєрідна реакція на корупційні дії з боку державних органів управління, місцевої влади та бізнес-структур, які розгортають діяльність на певній території.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, в Україні загальний обсяг тінювого сектору в економіці у I кварталі 2018 р. становив близько 33% ВВП, що на 4 в. п. менше за аналогічний показник I кварталу 2017 р. Ця тенденція підтверджена відповідними розрахунками фахівців міністерства на основі ряду методів оцінювання. Зокрема, використання методу “витрати населення – роздрібний товарооборот” показало зниження рівня тінізації за цей період на 5 в. п. (до 48% ВВП); методу збитковості підприємств – на 4 в. п. (до 24% ВВП); споживання електроенергії – на 2 в. п. (до 29% ВВП); монетарного методу – на 1 в. п. (до 25% ВВП). Перелік видів економічної діяльності (ВЕД) з високим рівнем тінізації очолює фінансова та страхова діяльність (54% обсягу ВДВ у цьому ВЕД). Порівняно з іншими ВЕД сільське, лісове та рибне господарство займає нижчі позиції – рівень тінювої економіки становить 9% обсягу ВДВ, створеної у цій сфері [60, с. 3–5].

Через відсутність необхідної інформації щодо реальних обсягів товарообмінних операцій у сільському господарстві є підстави вважати, що реальний рівень тінізації у цій сфері є значно вищим. Проте позитивною тенденцією є зниження рівня тінізації української економіки у I кв. 2018

р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року у більшості ВЕД, насамперед у переробній промисловості (на 9 в. п.), у добувній промисловості та секції операцій з нерухомим майном (на 7 в. п.), в оптовій та роздрібній торгівлі (на 5 в. п.), у будівництві (на 3 в. п.), у сільському, лісовому та рибному господарстві (на 1 в. п.). Зростання рівня тінізації економічної діяльності за цей період спостерігалось у таких секціях, як транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (на 4 в.п.) та фінансова та страхова діяльність (на 5 в. п.). При цьому за розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі рейтингова оцінка видів економічної діяльності за часткою тіньового сегмента за вказаний період істотно не змінилась [60, с. 3-5].

Проблемним аспектом залишається визначення частки тіньових коштів у сукупних доходах сільського населення, що є важливим для обґрунтування розміру соціальних допомог малозабезпеченим членам сільських домогосподарств, а також нерегулярних/періодичних доходів, у тому числі сформованих в особистих селянських господарствах. Визначити й оцінити рівень періодичних чи випадкових доходів сільського населення практично неможливо, оскільки здебільшого вони не мають офіційного підтвердження та відображення в системі статистичного обліку.

Для значної частки сільського населення вагомим (а нерідко і єдиним) джерелом доходу є продаж сільськогосподарської продукції з особистих селянських господарств (продукція тваринництва і рослинництва), що здійснюється через закупівельні організації (або інші підприємницькі структури) на цінових умовах, невігідних для товаровиробників цієї продукції. Самостійна реалізація залишків цієї продукції є більш вигідною, проте і вона потребує значних фінансових витрат. В обох випадках купівля-продаж здійснюється зазвичай без відповідного касового підтвердження.

Інший проблемний аспект оцінювання доходів сільського населення полягає в тому, що поза обліком нерідко залишається певна частка нетрудових/пасивних доходів, яка формується за рахунок орендної плати за земельні паї, спадщину, дивідендів тощо. І хоча у структурі сукупних доходів сільського населення наразі переважають трудові доходи від найманої праці у сільськогосподарському виробництві чи самозайнятості, проте наявність пасивних доходів та облік їх структури є важливим елементом державної політики доходів та прийняття будь-яких важливих рішень соціального характеру на місцевому рівні. Крім того, для реалізації успішної політики в цій сфері важливо статистично оцінити рівень чистих доходів сільського населення, тобто тих, які сформовано після певного перерозподілу, насамперед сплати обов'язкових платежів і податків. Водночас наведена у загальному доступі статистична інформація про доходи сільського населення відображає їхній загальний рівень, що дещо завищує реальні показники добробуту сільських жителів.

На особливу увагу заслуговує формування статистичної оцінки реальної заробітної плати у сфері сільськогосподарського виробництва та в сільській економіці загалом. Ураховуючи специфіку сільськогосподарської праці, зокрема її високу трудомісткість, низький рівень механізації та автоматизації, сезонний характер більшості робіт і високу залежність від природно-кліматичних умов, доречно сформувати адекватну систему статистичного спостереження за динамікою структури заробітної плати та чинників впливу на цю сферу. Актуальність цього завдання зростає в умовах погіршення демографічної та соціально-економічної ситуації у малих і дрібних сільських поселеннях, що перебувають на межі часткового знелюднення чи повного зникнення. У поселеннях з критичною демографічною та кадровою ситуацією місцева влада має оперативну і ретельно спостерігати за змінами у сфері доходів та оплати праці, узагальнювати одержану інформацію та своєчасно реагувати, використовуючи наявні матеріальні та фінансові ресурси.

На відміну від міського населення, у структурі сукупних доходів сільського населення вагому питому вагу займають натуральні доходи (продукція, одержана з особистого підсобного господарства для власного споживання, а також заробітна плата і трансферти у натуральній формі), не трансформовані у відповідні вартісні оцінки. Унаслідок специфіки формування первинних доходів, значної частки необлікованих надходжень та, відповідно, неповного їх оподаткування сільське населення одержує вторинні доходи (допомоги, пенсії, стипендії), які за розміром істотно поступаються аналогічним виплатам, призначеним містянам. Отже, витoki цієї проблеми для селян – як у площині зайнятості та формування первинних доходів, так і у сфері їх неповного декларування, обліку й оподаткування. Ця проблема набуває соціальної значущості, оскільки високий рівень сільської бідності сформовано, у тому числі, за рахунок надзвичайно низького рівня соціальних виплат.

У сільській місцевості внаслідок її вузької спеціалізації та низького рівня соціальних послуг формуються нові джерела доходів, які не мають офіційного підтвердження і, відповідно, не підлягають статистичним спостереженням. Зокрема, певна частка сільського населення займається збиранням грибів, ягід, заготівлею деревини і лікарських рослин, виловом риби чи мисливством для цілей продажу несільськогосподарської продукції. Періодично на замовлення власника можуть виконуватися за відповідну винагороду такі роботи, як обробіток землі, збирання врожаю, заготівля кормів для тварин чи їх випасання, ремонт сільськогосподарської техніки, а також надання ветеринарних послуг чи продаж товарів народного промислу. За останні роки в рекреаційних зонах країни набув поширення так званий зелений туризм. Це своєрідні соціальні амортизатори, що дають змогу сільському населенню виживати у складних економічних умовах.

Отже, проблеми статистичного оцінювання сукупних доходів сільського населення обумовлені специфікою їхнього формування, зокрема: періодичним і ризиковим характером грошових надходжень через високу залежність сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов та ринкової кон'юнктури; високою часткою трудових натуральних доходів; низьким рівнем соціальних трансфертів; низькою оплатою найманої праці за наймом; відсутністю сприятливих умов для ведення бізнесу за місцем проживання.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА КОРОТКОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУ МОНЕТАРНОЇ БІДНОСТІ ТА ЙОГО УТОЧНЕННЯ НА ОСНОВІ ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ ДОХОДІВ

3.1. МЕТОДИКА КОРОТКОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУ БІДНОСТІ ТА УТОЧНЕННЯ ПРОГНОЗНИХ ОЦІНОК НА ОСНОВІ МІКРОДАНИХ ТА ДАНИХ ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ

Прогнозна оцінка основних показників бідності з використанням даних оперативної оцінки здійснюється у два етапи.

На першому етапі в грудні поточного року на основі файлу мікроданих попереднього року (річного) розробляються показники бідності за поточний рік (очікувані значення) та показники бідності наступного року (прогнозні оцінки) (табл. 3.1).

На базі річного файлу мікроданих за попередній рік, з урахуванням співвідношень показників першого півріччя поточного та попереднього років, із залученням макроекономічних показників та інших показників поточної та відомчої статистики, моделюються річні мікродані дані поточного року.

На базі змодельованого річного мікрофайлу поточного року, із використанням даних із зовнішніх джерел здійснюється моделювання мікроданих для прогнозування основних показників бідності на наступний рік.

Результати прогнозування можуть мати велику похибку, оскільки ситуація може змінюватись у зв'язку із зміною прогнозних значень макроекономічних показників з початком нового бюджетного року, затвердженням стандартів та гарантій, що відрізняються від задекларованих у грудні, та інших чинників. З метою врахування можливих змін в соціально-економічній ситуації та задля підвищення точності прогнозних оцінок, використовуються дані оперативної оцінки.

На другому етапі, у березні наступного року, на основі масиву даних оперативної оцінки здійснюється моделювання (перерахунок) очікуваних даних за попередній рік, оскільки фактичні дані щодо показників бідності за попередній рік можна буде отримати лише у липні. Таким чином, дані оперативної оцінки дозволяють аналізувати бідність за попередній рік не в липні, а в березні.

Також на основі даних оперативної оцінки здійснюється уточнення прогнозних показників бідності на поточний рік.

Таблиця 3.1 – Етапи розробки та уточнення прогнозних оцінок та джерела інформації

Календарний план розробки та уточнення прогнозу	Джерела інформації
<p>1-й етап. Грудень поточного року:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Очікувані показники за поточний рік 2) Прогнозна оцінка на наступний рік 	<p>1-й етап. Грудень поточного року:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Річний масив даних за попередній рік 2) Піврічні масиви даних за попередній та поточний роки 3) Дані державної та відомчої статистики станом на вересень-жовтень поточного року щодо: <ul style="list-style-type: none"> • розміру основних джерел доходів (середня з/п та середні пенсія); • індексу споживчих цін • розміру фактичного ПМ для різних соціально-демографічних груп; • розміру основних видів соціальної допомоги 4) Дані прогнозів показників соціально-економічного розвитку на наступний рік, розроблених різними державними та недержавними інституціями
<p>2-й етап. Березень наступного (прогнозного) року:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Коригування очікуваних показників за минулий рік (термін отримання фактичних даних обстеження – липень) 2) Уточнення прогнозних оцінок 	<p>2-й етап. Березень наступного (прогнозного) року:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Масив даних оперативної оцінки

Джерело: складено авторами.

Для прогнозування бідності застосовується мікромоделювання, тобто на базі мікроданих обстеження умов домогосподарств моделюються показники доходів та витрат на прогнозний рік для розрахунку показників бідності. Необхідно отримати змодельовані показники «загальні доходи» та «сукупні витрати», на основі яких згідно Методики комплексної оцінки бідності розраховуються показники.

При моделюванні доходів необхідно достовірно оцінити зміни їх основних складових: заробітної плати, пенсії та інших доходів. Отримані

в результаті моделювання так звані «нові загальні доходи» стають основою для подальших розрахунків. Припускається, що сукупні витрати змінюються відповідно до зміни загальних доходів. Отже, «нові сукупні витрати» будуть збільшені/зменшені на різницю в показнику загальних доходів. Для отримання змодельованого розміру сукупних витрат на поточний рік необхідно від розміру сукупних витрат за попередній рік відняти розмір загальних доходів за попередній рік та додати змодельований розмір загальних доходів на поточний рік.

Мікромоделювання доходів (витрат) поточного року

Перший спосіб застосовується за умови наявності на момент прогнозування (грудень поточного року) бази даних показників першого півріччя поточного року та за відсутності істотних змін у розмірах та структурі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року (табл. 3.2).

Тоді процедура мікромоделювання виглядає наступним чином: розраховуються темпи зростання основних складових доходів (заробітної плати, пенсії, інших доходів) у першому півріччі поточного року по відношенню до першого півріччя попереднього року. Отримані темпи зростання застосовуються до відповідних складових річних даних минулого року. У результаті ми отримуємо змодельовані показники загального доходу.

Для оцінки абсолютної бідності необхідно розрахувати значення фактичного прожиткового мінімуму. Оскільки, як у ситуації з середньою заробітною платою та пенсією, моделювання відбувається у період відсутності повної інформації щодо його значення, останні два-три місяця необхідно змоделювати шляхом розрахунку рівняння тренду за даними попереднього року з урахуванням сезонних коливань, а в це рівняння підставити наявну інформацію за поточний період. На базі змодельованого мікрофайлу проводяться розрахунки основних показників бідності поточний рік у визначених розрізах.

За наявності (або очікуванні) істотних змін у розмірах та структурі різних джерел доходів у другому півріччі поточного року, необхідно розраховувати коригуючі коефіцієнти по кожному з основних складових загальних доходів населення. Проте базова процедура залишається аналогічною.

Другий спосіб застосовується у випадку відсутності мікрофайлу даних за перше півріччя поточного року. Тоді базою для проведення розрахунку слугує виключно річний мікрофайл даних за попередній рік. Для моделювання рівня загальних доходів населення на поточний рік, як і у першому способі, загальні доходи попереднього року розкладаються на три основні складові: заробітна плата, пенсії та інші доходи.

Таблиця 3.2 – Алгоритм мікромодельовання доходів (витрат) поточного року

За наявності піврічного мікрофайлу обстеження на момент моделювання	За відсутності піврічного мікрофайлу обстеження на момент моделювання
<p>Моделювання мікроданих поточного року на базі річного мікрофайлу попереднього року:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) розраховуються темпи зростання доходів (заробітної плати, пенсії, інших доходів) у першому півріччі поточного року по відношенню до першого півріччя попереднього року 2) за відсутності істотних змін у розмірах/структурі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року, річні дані минулого року коригуються на темп зростання доходів за півріччя 3) за наявності істотних змін у розмірах/структурі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року, використовуються поправочні коефіцієнти <p>Моделювання абсолютної межі бідності (фактичного прожиткового мінімуму):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Розрахунок в середньому на місяць за останніми доступними даними Мнсоцполітики (зазвичай вересень-жовтень) 2) Коригування на прогнозний рівень інфляції до кінця року 	<p>Моделювання мікроданих поточного року на базі річного мікрофайлу попереднього року:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) заробітна плата на рівні, що не перевищує 120% мінімальної, збільшується на розрахований темп зростання мінімальної заробітної плати; 2) заробітна плата 120% і вище мінімальної, збільшується відповідно до темпу росту середньої заробітної плати за поточний рік (останні доступні дані) 3) пенсія на рівні, що не перевищує 130% мінімальної, збільшується на розрахований темп зростання мінімальної пенсії 4) пенсія 130% і вище мінімальної збільшується відповідно до темпів середньої пенсії (останні доступні дані) 5) інші доходи збільшуються відповідно до прогнозних даних Мінфіна щодо темпу зростання номінального ВВП на поточний рік <p>Моделювання абсолютної межі бідності (фактичного прожиткового мінімуму):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Розрахунок в середньому на місяць за останніми доступними даними Мнсоцполітики (зазвичай вересень-жовтень) 2) Коригування на прогнозний рівень інфляції до кінця року

Джерело: складено авторами.

1. Для врахування диференціації у рівні заробітної плати виокремлюємо дві групи: 1) заробітна плата на рівні, що не перевищує 120% мінімальної заробітної плати; 2) заробітна плата, що є більшою за 120% мінімальної заробітної плати.

1.1. Для першої групи рівень заробітної плати на поточний рік збільшується на розрахований темп зростання мінімальної заробітної плати. Інформація про розміри мінімальної заробітної плати за поточний та попередній роки береться з відповідних Законів України «Про державний бюджет».

1.2. Для другої групи, використовують темп зростання середньої заробітної плати у поточному році у порівнянні з попереднім. Оскільки на період здійснення моделювання відсутня річна інформація, щоб її отримати необхідно спрогнозувати інформацію за місяці, по яких дані відсутні. Для цього будується рівняння тренду за даними попереднього року з урахуванням сезонних коливань, в це рівняння підставляємо наявну інформацію по поточному періоду і отримуємо відсутні значення показників.

2. Для врахування диференціації у рівні пенсії виокремлюємо дві групи: 1) пенсія на рівні, що не перевищує 130% мінімальної пенсії; 2) пенсія, що є більшою за 130% мінімальної пенсії.

2.1. Для першої групи рівень пенсії на поточний рік збільшується на розрахований темп зростання мінімальної пенсії. Інформація про розміри мінімальної пенсії за поточний та попередній роки береться з відповідних Законів України «Про державний бюджет».

2.2. Для другої групи, використовуючи останні дані щодо середнього рівня пенсії за поточний рік, розраховуємо темпи зростання пенсії порівняно з попереднім роком. Темп зростання середньої пенсії розраховується аналогічно до середньої заробітної плати, єдиною відмінністю є те, що замість місячних даних використовуються квартальні

3. Для моделювання рівня інших доходів на поточний рік використовуються прогнозні дані Міністерства фінансів про темп зростання номінального ВВП на поточний рік.

4. Для отримання змодельованого розміру загальних доходів на поточний рік скориговані складові (заробітна плата, пенсія, інші доходи) додаються.

5. Для отримання змодельованого розміру сукупних витрат на поточний рік необхідно від розміру сукупних витрат за попередній рік відняти розмір загальних доходів за попередній рік та додати змодельований розмір загальних доходів на поточний рік.

6. Змодельований розмір сукупних витрат на поточний рік використовується для розрахунку оціночних показників бідності на поточний рік.

Мікромоделювання доходів (витрат) наступного (прогнозного) року

За тим самим алгоритмом відбувається прогнозування показників бідності на наступний період. Єдиною відмінністю є те, що відсутня будь-яка поточна інформація, а отже всі розрахунки ґрунтуються на про-

гнозних оцінках основних макроекономічних показників та закладених у проект бюджету на наступний рік розмірах державних гарантій. Необхідно зауважити, що це суттєво погіршує якість та достовірність прогнозних оцінок. Для елімінування негативного впливу прогнозу, що ґрунтується на змодельованій інформації, застосовується другий етап.

Для моделювання рівня загальних доходів населення на прогнозний рік розкладаємо загальні доходи поточного року на три складові: заробітна плата, пенсії та інші доходи.

1. Для врахування диференціації у рівні заробітної плати виокремлюємо дві групи: 1) заробітна плата на рівні, що не перевищує 120% мінімальної заробітної плати; 2) заробітна плата, що є більшою за 120% мінімальної заробітної плати.

1.1. Для першої групи рівень заробітної плати на поточний рік збільшується на прогноз темпу зростання мінімальної заробітної плати на цей рік.

1.2. Для другої групи, використовуючи прогнозні дані Міністерства фінансів щодо темпів зростання номінальної заробітної плати, розраховуємо прогнозний розмір заробітної плати.

2. Для врахування диференціації у рівні пенсії виокремлюємо дві групи: 1) пенсія на рівні, що не перевищує 130% мінімальної пенсії; 2) пенсія, що є більшою за 130% мінімальної пенсії.

1.1. Для першої групи рівень пенсії на поточний рік збільшується на прогнозний темп зростання мінімальної пенсії.

1.2. Для другої групи, використовуючи прогнозні дані Міністерства фінансів щодо темпів зростання середнього розміру пенсійних виплат, розраховуємо прогнозний розмір пенсії.

1.3. Для визначення розміру інших доходів на прогнозний рік використовуються прогнозні дані Міністерства фінансів про темп зростання номінального ВВП на прогнозний рік.

3. Для отримання прогнозного розміру загальних доходів на поточний рік розраховані раніше розраховані розміри заробітної плати, пенсії, інших доходів додаються.

4. Для отримання прогнозного розміру сукупних витрат на поточний рік необхідно від розміру сукупних витрат уточненого файлу відняти розмір загальних доходів з цього ж файлу та додати прогнозований розмір загальних доходів на поточний рік.

5. Прогнозований розмір сукупних витрат на поточний рік використовується для розрахунку показників бідності за цей період.

6. Фактичний прожитковий мінімум розраховується на базі останнього офіційного з коригуванням на прогнозне значення індексу споживчих цін.

Таблиця 3.3 – Алгоритм мікромоделювання доходів (витрат) на прогнозний рік та абсолютної межі бідності прогнозного року.

Моделювання мікроданих прогнозного року на базі модельних річних мікроданих поточного року:	Моделювання абсолютної межі бідності (фактичного прожиткового мінімуму) на прогнозний рік
<ol style="list-style-type: none"> 1) заробітна плата на рівні, що не перевищує 120% мінімальної, збільшується на темп зростання мінімальної заробітної плати (Закон України «Про державний бюджет» або Проект Закону на прогнозний рік) 2) заробітна плата 120% і вище мінімальної, збільшується відповідно до темпу росту номінальної заробітної плати у прогнозованому році (усереднені прогнозні дані різних інституцій щодо темпів зростання номінальної заробітної плати) 3) пенсія на рівні, що не перевищує 130% мінімальної, збільшується на темп зростання мінімальної пенсії плати (Закон України «Про державний бюджет» або Проект Закону на прогнозний рік) 4) пенсія 130% і вище мінімальної збільшується відповідно до темпів росту ВВП (усереднені прогнозні дані різних інституцій), якщо Урядом не заплановано спеціальних реформ 5) інші доходи збільшуються відповідно до прогнозних даних щодо темпу зростання номінального ВВП на прогнозний рік (усереднені прогнозні дані різних інституцій) 	<ol style="list-style-type: none"> 1) збільшення змодельованого розміру межі 2019 року (відповідно до прогнозного рівня інфляції на 2020 рік (усереднене значення прогнозних показників інфляції різних інституцій))

Джерело: складено авторами.

Коригування очікуваних показників та уточнення прогнозних оцінок

Для елімінування негативного впливу на якість прогнозу, що ґрунтується на змодельованій інформації, застосовується другий етап. Коригування очікуваних показників та уточнення прогнозних оцінок відбувається у безрезні прогнозного року.

Базою для проведення розрахунку слугує уточнений оціночний мікрофайл даних за попередній рік (офіційна інформація буде доступна не раніше липня місяця). Для розрахунку показників бідності за попередній рік (коригування очікуваних показників) файл не потребує ніяких додаткових процедур, до того ж вже наявна офіційна інформація щодо розміру фактичного прожиткового мінімуму за попередній рік (абсолютної межі бідності).

Для уточнення прогнозних оцінок бідності застосовується процедура розрахунку мікроданих, застосована для отримання очікуваних даних поточного року. Наявність даних оперативної оцінки дає можливість підвищити якість та достовірність прогнозу на поточний рік.

3.2. ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗУ БІДНОСТІ, ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РОЗРІЗІВ, СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ, ТИПІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1. Критерії та показники бідності

Для прогнозу бідності пропонується використовувати два критерії:

1. Відносний критерій за витратами (Сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат).

2. Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму (Сукупні еквівалентні витрати особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу).

Ці критерії обрані за результатами консультацій з Міністерством соціальної політики України, та відображають різні аспекти бідності з врахуванням української специфіки. Згідно Методики комплексної оцінки бідності в Україні [61], ці критерії входять до групи основних критеріїв для оцінки бідності

Відносний критерій використовується в Україні, починаючи з 1999 року на постійній основі та довгий час був єдиним критерієм, за яким здійснювалась оцінка бідності як в цілому по країні, так і в розрізі окремих типів домогосподарств, типів населених пунктів та регіонів.

Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму найбільш адекватно відображає стан бідності в умовах економічних трансформацій, в періоди суттєвих коливань економічної ситуації – від криз до зростання. Крім того, саме цей критерій використовується у моніторингу показників досягнення цілей сталого розвитку в Україні.

Оскільки прогноз має ймовірнісний характер, ступінь деталізації оцінок та коло показників необхідно звужити з метою зменшення похибок в оцінках. За кожним із зазначених критеріїв доцільно здійснювати прогнозну оцінку лише у розрізі основних показників, що дасть змогу представити можливі зміни масштабів бідності та ключові особливості таких змін, а саме:

1. Межа бідності, грн. на 1 особу на місяць.
2. Рівень бідності, %.
3. Глибина бідності, %.

Оцінка межі бідності має не самостійне значення, а використовується як інструмент для розрахунку рівня та глибини бідності, які і є метою прогнозної оцінки. Проте, в окремих випадках може ставитися задача прогнозування саме вартісного значення межі бідності, незалежно від того, йдеться про «плаваючу» межу для відносного критерію чи про прожитковий мінімум як абсолютну межу.

Крім того, у разі виникнення в Міністерства соціальної політики України потреби щодо здійснення додаткових оцінок, можливе проведення оціночних розрахунків деяких інших показників, насамперед сукупного дефіциту доходу (тис. грн. на місяць) та середнього дефіциту доходу (грн. на 1 особу на місяць).

Основні результати прогнозної оцінки представляються у вигляді таблиці 3.4.

2. Соціально-демографічні та соціально-економічні групи населення

Згідно Методики комплексної оцінки бідності, щоквартальний моніторинг здійснюється у розрізі шести соціально-демографічних та соціально-економічних груп населення.

Для оцінювання рівня бідності на поточний та наступний рік доцільно використовувати чотири основні групи:

1. діти (0-17 років);

2. особи пенсійного віку;
3. особи віком 20-64 роки;
4. працюючі особи

Ймовірності включення до вибірки для даних груп населення є високою. Оцінка показників бідності, отриманих за результатами обстеження, серед вказаних соціально-демографічних та соціально-економічних груп має високий рівень надійності. Оскільки оцінювання рівня бідності здійснюється на основі мікроданих вибіркового обстеження, вирішальне значення для правильної інтерпретації результатів має інформація щодо наповненості груп. Якщо група невелика за чисельністю, то незначні зміни у кількості респондентів можуть значно впливати на зміну значення показників бідності.

Таблиця 3.4 – Макет таблиці для представлення основних результатів прогнозування бідності на короткострокову перспективу

	Поточний рік (очікувані значення)		Наступний рік (прогнози значення)	
	Відносний критерій за витратами	Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного прожиткового	Відносний критерій за витратами	Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного прожиткового
Межа бідності, грн. на 1 особу на місяць				
Рівень бідності, %				
Глибина бідності, %				
Сукупний дефіцит доходу, тис. грн. на місяць				
Середній дефіцит доходу, грн. на 1 особу на місяць				

Джерело: складено авторами.

Згідно з даними таблиці 3.5, наймасовішою групою є особи віком 20-64 роки – 63,3% населення. Для аналізу бідності важливо окремо оцінювати групу працюючих (які складають 46,1% населення). Діти до 17 років та особи пенсійного віку також є ключовими групами в оцінюванні бідності, оскільки дані категорії частіше кумулюють в собі найвищі ризики бідності, і отже мають бути цільовими групами соціальної політики.

Таблиця 3.5 – Наповненість соціально-демографічних груп в обстеження умов життя домогосподарств, 2018 рік

Групи населення	Кількість бідних домогосподарств за відносним критерієм	Кількість населення певної групи	Частка в населенні України, %
Діти віком 0-17 років	2228006	7287206	18,9
Особі віком 16-19 років	303962	1213132	3,1
Особі віком 20-64 роки	5427956	24411363	63,3
Особі старше 75 років	557322	2085441	5,4
Особі пенсійного віку (непрацюючі)	2043349	8344435	21,6
Працюючі особи	3335726	17780524	46,1
Україна	9289377	38549710	100

Джерело: розраховано авторами.

Соціально- демографічні групи осіб віком 16-19 років і осіб старших 75 років є незначними за чисельністю в загальній сукупності населення (складають 3,1% і 5,4% відповідно). Отже, їх недоцільно включати до модельних розрахунків показників бідності.

Оцінювання рівня бідності всередині соціально-демографічних та соціально-економічних груп у розрізі гендерного розподілу можна вважати недоцільним. По-перше, сукупності за окремими групами є недостатньо чисельними для забезпечення надійності оцінок. По-друге, впродовж досліджуваного періоду не спостерігається значних відмінностей у рівні бідності залежно від гендерної ознаки.

3. Типи домогосподарств для моделювання рівня бідності

Основним джерелом інформації для дослідження бідності в Україні є результати обстежень домогосподарств. Необхідно сформувати перелік типів домогосподарств, які мають підвищені ризики бідності та справляють значний вплив на загальну ситуацію з бідністю в країні.

Таблиця 3.6 – Кількість бідних домогосподарств по незваженій базі за відносним критерієм за витратами у розрізі типів домогосподарств України в 2018 р., %

Типи домогосподарств	Кількість бідних за відносним критерієм по незваженій базі 2018
Домогосподарства з дітьми	708
Домогосподарства без дітей	1023
Один дорослий молодше 65 років	156
Один дорослий віком 65 років і старше	267
Один дорослий віком 75 років і старше	177
Один дорослий з дітьми	112
Двоє дорослих молодше 65 років	185
Двоє дорослих, з них принаймні один віком 65 років і старше	266
Двоє дорослих з однією дитиною	149
Двоє дорослих із двома дітьми	171
Двоє дорослих із трьома і більше дітьми	73
Троє або більше дорослих з дітьми	191
Троє або більше дорослих без дітей	149
Домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний	143
Домогосподарства без дітей, де є принаймні один безробітний	154
Домогосподарства з дітьми до 3 років	164
Домогосподарства з трьома та більше дітьми	106

Джерело: розраховано авторами.

Відбір здійснюється на основі результатів попередніх досліджень та за допомогою методу експертної оцінки щодо значущості різних типів домогосподарств.

Найбільш впливовими факторами щодо ризику домогосподарства потрапити за межу бідності виступають:

Вік. Діти порівняно із особами похилого віку в більшості країн є найбільш вразливою групою та наражаються на найбільший ризик стати бід-

ними. Кількість дітей також має вагомий негативний вплив на добробут родини, тобто, чим більшою є кількість утриманців у багатодітній сім'ї, тим більше вона має шансів стати бідною.

Зайнятість та безробіття. Закономірною є ситуація, коли домогосподарства, що очолюються безробітними, мають ризик бідності вищий від домогосподарств, де голова працює.

Однак, недостатня вибірка кількості домогосподарств може значно впливати на рівень бідності. В таблиці наведена кількість бідних домогосподарств по незваженій базі за відносним критерієм за витратами у розрізі типів домогосподарств у 2018 році.

Отже, враховуючи найбільш впливові фактори щодо ризику домогосподарств потрапити за межу бідності та наповнюваність вибірки, домогосподарства, за якими рекомендовано здійснювати моделювання рівня бідності на наступний рік є:

Домогосподарства з дітьми:

- домогосподарства з трьома та більше дітьми (або троє чи більше дорослих з дітьми);
- домогосподарства з дітьми до 3-х років;
- домогосподарства з дітьми, де є принаймні один безробітний;

Домогосподарства без дітей:

- двоє дорослих, з них принаймні один віком 65 років і старше;
- домогосподарства без дітей, де є принаймні один безробітний

4. Територіальний розріз

Оперативне оцінювання рівня бідності в Україні доцільно обрати у розрізі типів поселень, так як відносна стандартна похибка вибірки в 2018 році, наприклад, за показником «Кількість осіб, середньомісячні загальні доходи яких нижче фактичного прожиткового мінімуму» (з бази «Опитування умов життя домогосподарств»), в них має невисокі значення (по великих містах 8,83%, по малих – 8,09%, а по сільській місцевості – 6,82%), що свідчить про точність даних (таблиця 3.7).

В той же час відносна стандартна похибка вибірки за вище згаданим показником бідності у розрізі регіонів по деяких областях сягає більше 30% (Чернівецька область – 33,7%, а Закарпатська і взагалі 37,6%), при тому що по жодному регіону нема значень менше 10%. Це говорить про те, що для оперативного оцінювання рівня бідності брати регіональний розріз недоцільно.

Таблиця 3.7 – Характеристика якості оцінки значення показника «Кількість осіб, середньомісячні загальні доходи яких нижче фактичного прожиткового мінімуму» за результатами обстеження умов життя домогосподарств у 2018 році

	Кількість осіб, середньомісячні загальні доходи яких нижче фактичного прожиткового мінімуму – тис.	Гранична похибка вибірки, тис.	Відносна стандартна похибка вибірки, %
Україна	10644,53	999,93	4,79
Міста (>100 тис.чол.)	3114,59	538,86	8,83
Міста (<100 тис.чол.)	3433,13	544,54	8,09
Сільська місцевість	4096,81	547,95	6,82
Регіони:			
Вінницька	409,44	124,70	15,54
Волинська	406,13	116,04	14,58
Дніпропетровська	603,33	191,99	16,24
Донецька	697,05	264,83	19,38
Житомирська	418,70	149,76	18,25
Закарпатська	431,77	317,83	37,56
Запорізька	445,70	188,66	21,60
Івано-Франківська	313,94	110,31	17,93
Київська	616,74	221,94	18,36
Кіровоградська	220,25	76,01	17,61
Луганська	216,81	63,45	14,93
Львівська	434,59	210,29	24,69
Миколаївська	358,85	158,69	22,56
Одеська	496,28	126,42	13,00
Полтавська	335,32	167,95	25,55
Рівненська	445,06	119,10	13,65
Сумська	403,31	139,90	17,70
Тернопільська	271,95	82,22	15,42
Харківська	867,41	300,22	17,66
Херсонська	442,25	140,47	16,21
Хмельницька	438,80	160,48	18,66
Черкаська	443,71	163,85	18,84
Чернівецька	239,62	158,29	33,70
Чернігівська	210,35	77,66	18,84
м.Київ	477,18	216,31	23,13

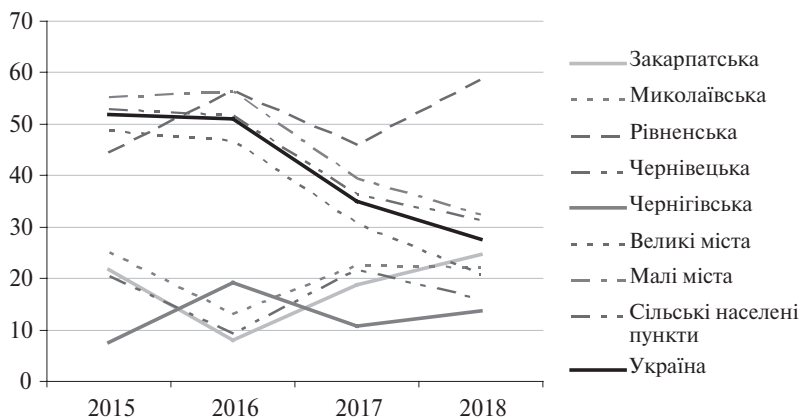
Джерело: розраховано авторами.

З малої вибірки кількості домогосподарств у розрізі регіонів впливає те, що, наприклад, кількість бідних сімей в 2018 році за відносним критерієм за витратами, якщо взяти незважену базу «Опитування умов життя домогосподарств» по деяких регіонах не перевищує 30-40 (Івано-Франківська – 25 родин, Чернівецька – 26 родин, місто Київ – 21 родина). Відповідно зміни в кількості бідних родин на 3-5 одразу може змінювати рівень бідності за вищезазначеним показником на 10 і більше відсотків, що не можливо при оцінюванні за типами поселень (таблиці 3.8, 3.9).

Таблиця 3.8 – Кількість бідних домогосподарств по незваженій базі за відносним критерієм за витратами та за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного ПМ у розрізі типів поселень України в 2018 р., %

Тип поселення	Відносний критерій за витратами	Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного ПМ
Велике місто	405	827
Мале місто	489	929
Сільська місцевість	837	1437
Україна	1731	3193

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 3.1 – Рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного ПМ у розрізі окремих регіонів України за 2015-2018 рр., %

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 3.9 – Кількість бідних домогосподарств по незваженій базі за відносним критерієм за витратами та за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного ПМ у розрізі окремих регіонів України в 2018 р., %

Регіон	Відносний критерій за витратами	Абсолютний критерій за витратами нижче фактичного ПМ
Вінницька	59	113
Волинська	63	108
Дніпропетровська	79	143
Донецька	136	232
Житомирська	75	130
Закарпатська	32	58
Запорізька	57	125
Івано-Франківська	25	66
Київська (без м.Києва)	64	128
Кіровоградська	72	123
Луганська	138	235
Львівська	64	146
Миколаївська	64	134
Одеська	92	175
Полтавська	56	106
Рівненська	113	166
Сумська	48	121
Тернопільська	58	93
Харківська	88	156
Херсонська	131	221
Хмельницька	63	115
Черкаська	58	106
Чернівецька	26	60
Чернігівська	49	79
м. Київ	21	54
Україна	1731	3193

Джерело: розраховано авторами.

Більш показово проблеми з малою вибіркою у оцінюванні рівня бідності в Україні видно на рисунку 3.1, де помітно, що рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного ПМ у розрізі окремих регіонів України за 2015-2018 рр. то зростає, то падає, чого загалом не відбувалося на державному чи поселенському рівні.

3.3. КОРОТКОСТРОКОВИЙ ПРОГНОЗ МОНЕТАРНОЇ БІДНОСТІ НА 2019-2020 РОКИ

Виходячи із закладених на 2020 рік рівнів державних соціальних стандартів та гарантій², а також запланованих показників зростання ВВП та індексу інфляції, здійснено прогнозну оцінку показників бідності за двома основними критеріями моніторингу реалізації Стратегії подолання бідності:

1. **Відносний критерій** (сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат).

2. **Абсолютний критерій** (сукупні еквівалентні витрати особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу)

Прогноз побудовано на мікроданих обстеження умов життя домогосподарств України Державної служби статистики України за сценарієм найбільш імовірного розвитку соціально-економічних процесів.

За підсумками 2019 року очікується, що рівень бідності за критерієм фактичного прожиткового мінімуму скоротиться до 38,4%, а рівень відносної бідності дещо зросте порівняно з 2018 роком і становитиме 24,3%.

Прогнозна оцінка на 2020 році показує, що рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму становитиме 31,2%. Тобто, прогнозується подальше скорочення рівня абсолютної бідності.

Що стосується рівня відносної бідності, то слід очікувати уповільнення тенденції останніх років до зростання показника. За підсумками 2020 року очікується стабілізація значень та пониження рівня відносної бідності до 23,9% (в межах статистичної похибки).

---

² Насамперед, йдеться про заплановане у державному бюджеті на 2020 рік підвищення з 1 січня мінімальної заробітної плати до 4723 грн.

Рис. 3.2 – Рівень бідності за основними критеріями реалізації Стратегії подолання бідності у 2014-2018 роках та прогнозні оцінки на 2019-2020 роки

Джерело: розраховано авторами.

Отже, у 2020 році вдасться підтримати позитивну тенденцію показників абсолютної бідності, яку ми відслідковували протягом останніх років, у порівнянні зі стрибком у 2015 році.

Що ж стосується відносної бідності, то спостерігаємо позитивну тенденцію, а саме, очікується, що її рівень майже сягне значення 2014 року.

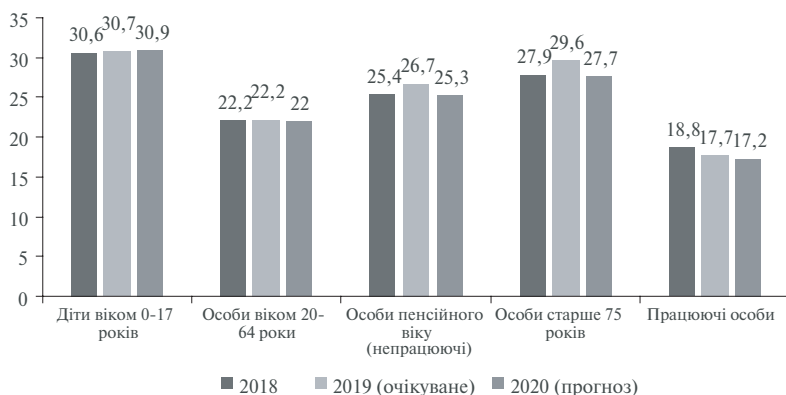
По прогнозу на 2020 рік порівняно з 2015 роком показник глибини бідності за відносним критерієм залишиться практично без змін (19,2%). Щодо показника глибини бідності за абсолютним критерієм, то на 2020 рік порівняно з 2015 роком прогнозується зниження з 26,9 до 21,6% (рис 2.3).

Рис. 3.3 – Глибина бідності за основними критеріями реалізації Стратегії подолання бідності у 2015-2018 роках та прогнозні оцінки на 2019-2020 роки

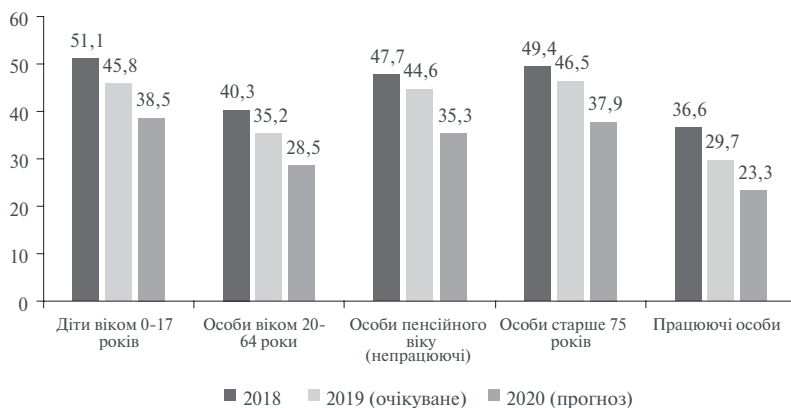
Джерело: розраховано авторами.

Бідність у розрізі основних соціально-демографічних та соціально-економічних груп населення

Рис. 3.4 – Очікуваний та прогнозний рівень відносної бідності в основних соціально-демографічних групах населення, %

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 3.5 – Очікуваний та прогнозний рівень абсолютної бідності в основних соціально-демографічних групах населення, %

Джерело: розраховано авторами.

Очікується, що найбільш вразливими соціально-демографічними групами населення у 2019 році будуть діти та особи старше 75 років. Майже третина населення кожної з цих категорій буде бідною за відносним критерієм. За абсолютним критерієм (за витратами нижче фактичного

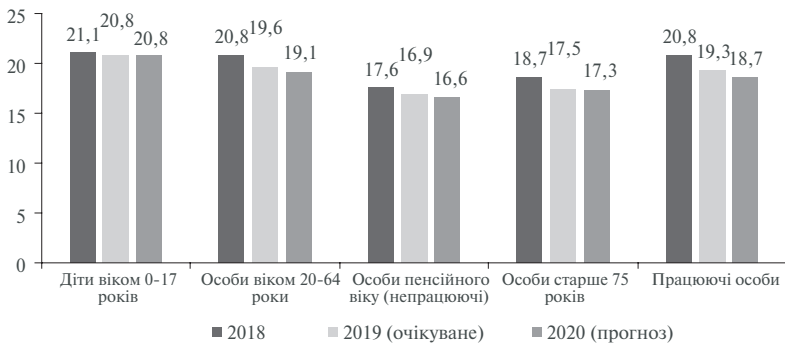
прожиткового мінімуму) рівень бідності в цих групах становитиме відповідно 45,8% та 46,5%. У 2020 році тенденції вразливості залишаться такими ж, хоча передбачається зниження рівня бідності. Зокрема, серед дітей рівень абсолютної бідності знизиться на 7,3 в.п., а серед осіб старше 75 років – на 8,1 в.п.

Ще однією вразливою групою є особи пенсійного віку. Очікується, що у 2019 році рівень відносної бідності серед пенсіонерів становитиме 26,7%, у 2020 році прогнозується зниження рівня відносної бідності на 1,4 в.п. При цьому, прогнозований рівень абсолютної бідності серед пенсіонерів у 2020 році буде на 9,3 в.п. нижчим, ніж у 2019 році і становитиме 35,3%.

Найнижчі рівні відносної та абсолютної бідності характерні для категорії працюючих осіб: 17,7% та 29,7% відповідно. На 2020 рік прогнозується подальше скорочення рівнів бідності цієї групи населення. У соціально-демографічній групі осіб віком 20–64 роки (особи працездатного віку) рівень бідності також є нижчим за середнє значення рівня бідності по країні, у 2020 році відбудеться зниження абсолютної бідності в даній категорії осіб на 6,7 в.п.

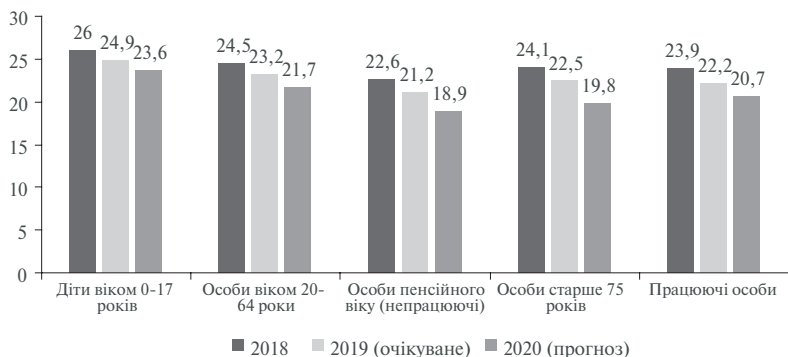
Порівняно з 2019 роком поліпшення ситуації з рівнем бідності у 2020 році прогнозується для всіх соціально-демографічних груп. Показники відносної бідності дещо покращаться для працюючих та пенсіонерів (в тому числі для осіб старше 75 років), для інших соціально-демографічних груп залишаться майже незмінними.

За абсолютним критерієм у 2020 році спостерігатиметься тенденція щодо зменшення рівня бідності для всіх соціально-демографічних груп населення.

Рис. 3.6 – Очікувана та прогнозна глибина відносної бідності в основних соціально-демографічних групах населення, %

Джерело: розраховано авторами.

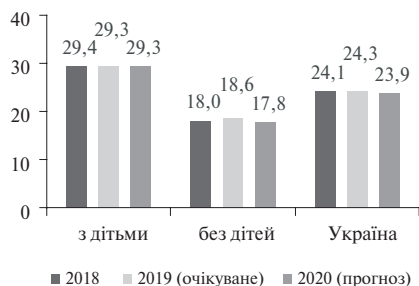

Рис. 3.7 – Очікувана та прогнозна глибина абсолютної бідності в основних соціально-демографічних групах населення, %

Джерело: розраховано авторами.

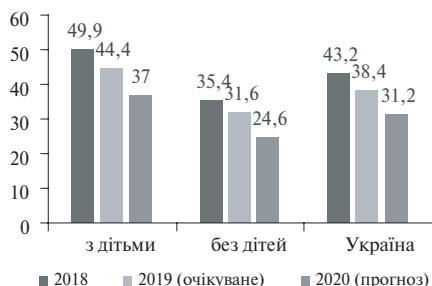
Бідність у розрізі типів домогосподарств

За прогнозними оцінками, у 2019 та 2020 рр. порівняно із 2018 р. серед домогосподарств з дітьми очікується, що рівень відносної бідності практично не зміниться (рис. 3.8). В той же час у 2019 році рівень відносної бідності в домогосподарствах без дітей дещо зростає, а у наступному році – скоротиться.

Рис. 3.8 – Прогнозна оцінка рівня бідності за відносним критерієм, за основними типами домогосподарств %

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 3.9 – Прогнозна оцінка рівня бідності за фактичним прожитковим мінімумом, за основними типами домогосподарств, %

Джерело: розраховано авторами.

Традиційно вагомими чинниками зростання ризику бідності залишаються наявність у складі домогосподарства трьох та більше дітей, а також безробітного дорослого (особливо для бездітних сімей): рівень відносної бідності в них відповідно становитиме 54% та 54,5% проти фактичних 25,4% та 21,7% у 2018 році (рис. 3.10).

За фактичним прожитковим мінімумом прогнозується покращення ситуації серед усіх типів домогосподарств. Проте і в 2020 р. рівень бідності серед багатодітних домогосподарств очікується традиційно високим – понад 60%. Більш, ніж вдвічі вищим за середньоукраїнський показник очікується рівень бідності серед бездітних домогосподарств, у складі яких є принаймні один безробітний: 62,5% проти 31,2% (рис. 3.11).

Таблиця 3.10 – Прогнозна оцінка глибини бідності за різними критеріями за окремими типами домогосподарств України, на 2019-2020 рр., %

Тип домогосподарства	Відносна бідність		Бідність за фактичним прожитковим мінімумом	
	2019	2020	2019	2020
<i>Домогосподарства з дітьми</i>	19,9	19,9	24,2	22,6
з трьома та більше дітьми	26,6	26,7	31,0	30,5
трьох чи більше дорослих з дітьми	19,2	19,3	24,3	22,4
з дітьми до 3-х років	22,1	21,8	24,9	24,5
з дітьми, де є принаймні один безробітний	21,9	22,4	29,8	26,5
<i>Домогосподарства без дітей</i>	18,4	17,7	21,7	19,8
двоє дорослих, з них принаймні один віком 65 років і старше	16,4	15,5	20,1	17,5
домогосподарства без дітей, де є принаймні один безробітний	18,9	19,3	24,2	22,3

Джерело: розраховано авторами.

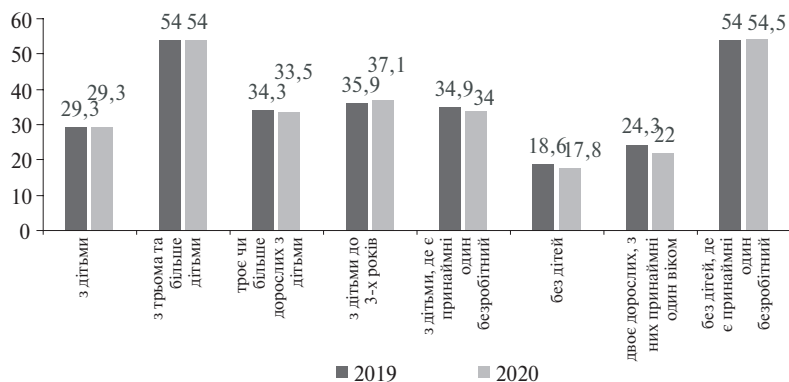

Рис. 3.10 – Прогнозна оцінка рівня бідності за відносним критерієм на 2019 – 2020 рр., за окремими типами домогосподарств; %

Джерело: розраховано авторами.

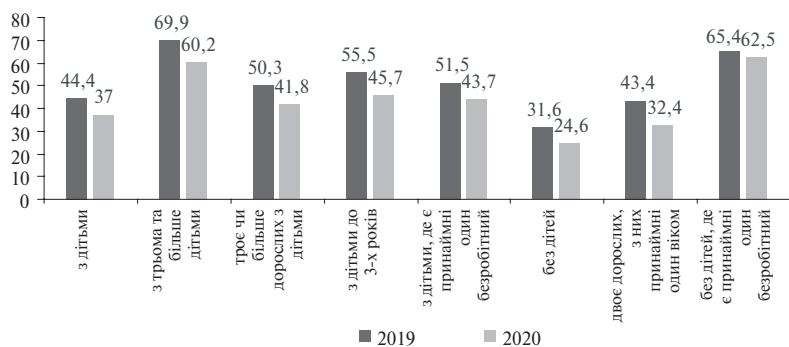

Рис. 3.11 – Прогнозна оцінка рівня бідності за фактичним прожитковим мінімумом на 2019 – 2020 рр., за окремими типами домогосподарств, %

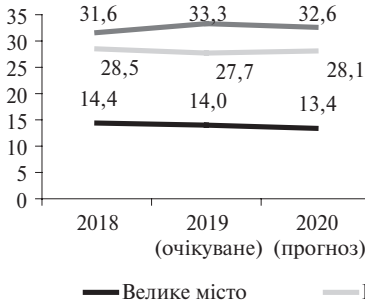
Джерело: розраховано авторами.

Бідність у розрізі типів поселень

На фоні поступового зниження у великих містах рівня бідності, визначеного за відносним критерієм, у сільській місцевості та у малих містах значення показника не має єдиної тенденції. Так, у сільській місцевості в 2019 році очікується зростання, а в прогнозованому 2020 – навпаки невелике зниження. В малих містах ситуація навпаки: в 2019 році невелике зниження, а в 2020 незначене зростання. Можна припустити, що відбува-

тиметься збільшення розриву між містами і селами, особливо між великими містами і сільською місцевістю (рис. 3.12, рис. 3.13).

Що стосується глибини бідності за відносним критерієм, то очікується поступове зниження показника в сільській місцевості та у малих містах, проте у великих містах спершу незначне зниження, а потім невелике зростання, проте все в межах пів відсоткового пункту.

Рис. 3.12 – Прогнозна оцінка рівня бідності за відносним критерієм за типом населеного пункту на 2019-2020 роки, %

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 3.13 – Прогнозна оцінка глибини бідності за відносним критерієм за типом населеного пункту на 2019-2020 роки, %

Джерело: розраховано авторами.

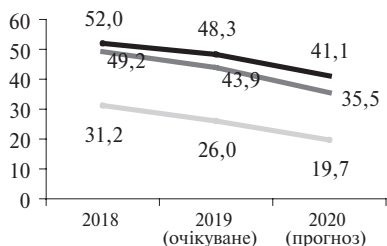
В той же час за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму очікується зниження як рівня, так і глибини бідності. Негативним моментом являється прогнозоване зростання розриву між містами і селами (різниця між великими містами і сільською місцевістю за рівнем бідності, визначеної за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, яка і так була більше 20 в.п., зросте ще більше).

Як зазначалося вище, глибина бідності за даним критерієм не тільки знизиться, але й зменшиться розрив між типами поселень, що є позитивною тенденцією (рис. 3.14, рис. 3.15).

На основі існуючих в Україні даних розроблено та використано інструментарій короткострокового прогнозування показників бідності. Інструментарій використовує мікродані обстеження умов життя домогосподарств Держстату за сценаріями найбільш імовірного розвитку соціально-економічних процесів та базується на методах мікромоделювання.

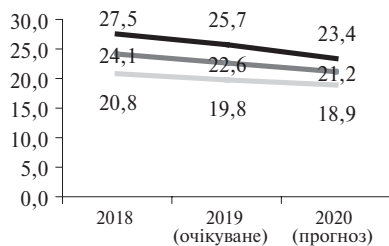
Мікромоделювання доходів (витрат) поточного року застосовується за умови наявності на момент прогнозування бази даних показників першого півріччя поточного року та за відсутності істотних змін у розмірах та струк-

турі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року. З таких умов за процедурою мікромоделювання розраховуються темпи зростання основних складових доходів (заробітної плати, пенсії, інших доходів) у першому півріччі поточного року по відношенню до першого півріччя попереднього року. Отримані темпи зростання застосовуються до відповідних складових річних даних минулого року та визначаються змодельовані показники загального доходу.

Рис. 3.14 – Прогнозна оцінка рівня бідності за абсолютним критерієм за типом населеного пункту на 2019-2020 роки, %

Джерело: розраховано авторами.

Рис. 3.15 – Прогнозна оцінка глибини бідності за абсолютним критерієм за типом населеного пункту на 2019-2020 роки, %

Джерело: розраховано авторами.

Слід звернути увагу, що для оцінки абсолютної бідності необхідно розрахувати значення фактичного прожиткового мінімуму. Оскільки, як у ситуації з середньою заробітною платою та пенсією, моделювання здійснюється за відсутності його фактичного значення, останні два-три місяця необхідно змодельовати шляхом врахування тренду за даними попереднього року з урахуванням сезонних коливань. На базі змодельованого мікрофайлу проводяться розрахунки основних показників бідності поточний рік у визначених розрізах.

Виходячи із закладених на 2020 рік рівнів державних соціальних стандартів та гарантій, а також запланованих показників зростання ВВП та індексу інфляції, здійснено прогнозну оцінку показників бідності за двома основними критеріями моніторингу реалізації Стратегії подолання бідності: відносний критерій – сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат та абсолютний критерій – сукупні еквівалентні витрати особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу.

За здійсненими прогнозними оцінками очікується, що найбільш вразливими соціально-демографічними групами населення у 2019 році будуть діти та особи старше 75 років. Майже третина населення кожної з цих категорій буде бідною за відносним критерієм. За абсолютним критерієм (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму) рівень бідності в цих групах становитиме відповідно 45,8% та 46,5%. У 2020 році тенденції вразливості залишаться такими ж, хоча передбачається зниження рівня бідності. Зокрема, серед дітей рівень абсолютної бідності знизиться на 7,3 в.п., а серед осіб старше 75 років – на 8,1 в.п. Ще однією вразливою групою є особи пенсійного віку. Очікується, що у 2019 році рівень відносної бідності серед пенсіонерів становитиме 26,7%, у 2020 році прогнозується зниження рівня відносної бідності на 1,4 в.п. При цьому, прогнозований рівень абсолютної бідності серед пенсіонерів у 2020 році буде на 9,3 в.п. нижчим, ніж у 2019 році і становитиме 35,3%. Найнижчі рівні відносної та абсолютної бідності характерні для категорії працюючих осіб: 17,7% та 29,7% відповідно. На 2020 рік прогнозується подальше скорочення рівнів бідності цієї групи населення. У соціально-демографічній групі осіб віком 20-64 роки (особи працездатного віку) рівень бідності також є нижчим за середнє значення рівня бідності по країні, у 2020 році відбудеться зниження абсолютної бідності в даній категорії осіб на 6,7 в.п.

Порівняно з 2019 роком поліпшення ситуації з рівнем бідності у 2020 році прогнозується для всіх соціально-демографічних груп. Показники відносної бідності дещо покращаться для працюючих та пенсіонерів (в тому числі для осіб старше 75 років), для інших соціально-демографічних груп залишаться майже незмінними.

За абсолютним критерієм у 2020 році спостерігатиметься тенденція щодо зменшення рівня бідності для всіх соціально-демографічних груп населення.

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ДОХОДІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

4.1. ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

С. М. Фролов, І. Д. Скляр у своєму дослідженні дійшли висновку, що будь-яка прикордонна територія знаходиться на перетині двох або більше дотичних систем (у нашому випадку держав), причому саме прикордонна область є тим унікальним місцем, де ці відмінності нівелюються, утворюючи зону зі специфічними властивостями, до яких автори відносять:

- наявність кордону;
- спільне (із сусідніми державами) використання природних ресурсів;
- наявність сталих історико-культурних, етнічних, соціально-економічних зв'язків із сусідніми державами;
- більш широке взаємне спілкування населення сусідніх держав та особисті стосунки людей;
- насиченість прикордонного простору, що характеризується щільністю та інтенсивністю процесів і явищ, які відбуваються в ньому [83].

Відтак, на першому етапі дослідження особливостей рівня життя населення увагу зосереджено на регіоні як рівні прикордонної території. Відносно цього необхідно зазначити, що в Україні (та й часто в інших країнах) прикордонні регіони характеризуються територіальною віддаленістю від адміністративного центру країни. Водночас специфіка розвитку прикордонних регіонів обумовлюється «функціональним дуалізмом кордонів, які поєднують у собі функції бар'єрності та контактності» [84]. В разі недружніх відносин між країнами кордони стають бар'єрами для здійснення комунікацій. В умовах співпраці між сусідами через них проходять потужні потоки товарів, послуг, населення. У таких випадках прикордонні регіони можуть ставати «коридорами розвитку» [85].

У табл. 4.1 відображена динаміка зміни Індексу людського розвитку регіонів України.

Таблиця 4.1 – Динаміка регіонального людського розвитку регіонів України

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Автономна Республіка Крим	3,87	3,79	3,77	3,94	4,00	...	...	...
<i>Вінницька</i>	<i>3,54</i>	<i>3,53</i>	<i>3,57</i>	<i>3,67</i>	<i>3,65</i>	<i>3,70</i>	<i>3,73</i>	<i>3,83</i>
<i>Волинська</i>	<i>3,52</i>	<i>3,53</i>	<i>3,62</i>	<i>3,74</i>	<i>3,74</i>	<i>3,77</i>	<i>3,83</i>	<i>3,87</i>
Дніпропетровська	3,64	3,61	3,61	3,74	3,72	3,79	3,78	3,83
<i>Донецька</i>	<i>3,49</i>	<i>3,52</i>	<i>3,58</i>	<i>3,75</i>	<i>3,64</i>	...	...	...
<i>Житомирська</i>	<i>3,41</i>	<i>3,34</i>	<i>3,36</i>	<i>3,54</i>	<i>3,50</i>	<i>3,59</i>	<i>3,57</i>	<i>3,57</i>
<i>Закарпатська</i>	<i>3,90</i>	<i>3,83</i>	<i>3,87</i>	<i>4,07</i>	<i>3,98</i>	<i>4,05</i>	<i>4,03</i>	<i>4,3</i>
Запорізька	3,62	3,64	3,80	3,96	3,91	3,97	3,95	3,85
<i>Івано-Франківська</i>	<i>3,60</i>	<i>3,62</i>	<i>3,65</i>	<i>3,75</i>	<i>3,63</i>	<i>3,81</i>	<i>3,89</i>	<i>4,40</i>
<i>Київська</i>	<i>3,76</i>	<i>3,80</i>	<i>3,80</i>	<i>3,92</i>	<i>3,87</i>	<i>3,92</i>	<i>3,86</i>	<i>3,82</i>
Кіровоградська	3,29	3,36	3,44	3,54	3,56	3,50	3,57	3,63
<i>Луганська</i>	<i>3,45</i>	<i>3,53</i>	<i>3,57</i>	<i>3,77</i>	<i>3,70</i>	...	...	...
<i>Львівська</i>	<i>3,83</i>	<i>3,78</i>	<i>3,83</i>	<i>4,00</i>	<i>4,01</i>	<i>4,05</i>	<i>4,08</i>	<i>4,19</i>
Миколаївська	3,62	3,60	3,69	3,91	3,74	3,82	3,82	3,86
<i>Одеська</i>	<i>3,68</i>	<i>3,75</i>	<i>3,72</i>	<i>3,83</i>	<i>3,82</i>	<i>3,86</i>	<i>3,79</i>	<i>3,80</i>
Полтавська	3,68	3,73	3,81	3,84	3,83	3,82	3,85	3,85
<i>Рівненська</i>	<i>3,54</i>	<i>3,61</i>	<i>3,60</i>	<i>3,70</i>	<i>3,65</i>	<i>3,72</i>	<i>3,72</i>	<i>3,67</i>
<i>Сумська</i>	<i>3,44</i>	<i>3,58</i>	<i>3,56</i>	<i>3,58</i>	<i>3,60</i>	<i>3,64</i>	<i>3,70</i>	<i>3,82</i>
Тернопільська	3,65	3,63	3,67	3,73	3,77	3,83	3,87	3,96
<i>Харківська</i>	<i>3,85</i>	<i>3,85</i>	<i>3,96</i>	<i>4,15</i>	<i>4,21</i>	<i>4,27</i>	<i>4,20</i>	<i>4,08</i>
Херсонська	3,38	3,43	3,49	3,60	3,50	3,58	3,61	3,63
Хмельницька	3,54	3,56	3,54	3,67	3,73	3,69	3,65	3,67
Черкаська	3,74	3,78	3,79	3,73	3,77	3,76	3,78	3,73
<i>Чернівецька</i>	<i>3,93</i>	<i>3,85</i>	<i>3,89</i>	<i>4,04</i>	<i>4,16</i>	<i>4,16</i>	<i>4,13</i>	<i>4,36</i>
<i>Чернігівська</i>	<i>3,44</i>	<i>3,52</i>	<i>3,58</i>	<i>3,71</i>	<i>3,69</i>	<i>3,75</i>	<i>3,67</i>	<i>3,65</i>

Джерело: складено авторами за даними [86]

*Темно-сірим виділено регіони останньої третини рейтингу, світло-сірим – регіони першої третини рейтингу; жирним курсивом виділено регіони, що мають сухопутні кордони з іншими країнами.

Якщо розглядати регіони, що мають сухопутні кордони, то з 15 регіонів для 8 було оцінено порівняно високий рівень розвитку (в тому числі в окремі роки). Лише 3 регіони (Закарпатська, Харківська та Чернівецька області) стабільно входили до першої третини рейтингу. Так само 8 регіонів в окремі роки входили до нижньої частини рейтингу. З 4-х регіонів, що межують із Російською Федерацією, тільки Харківська область займала високі позиції у рейтингу рівня життя, решта три регіони, навпаки знаходилися переважно серед тих, що мають низький рівень розвитку. Із 4-х регіонів «морського» прикордоння Запорізька область та Автономна Республіка Крим (див. табл. 4.1) демонстрували стабільно високий людський розвиток, а Херсонська – стабільно низький. Звернемо увагу, що за результатами 2016 року Івано-Франківська та Закарпатська області мали вищі значення порівно з Харківською. При цьому за рівнем ВРП на душу населення, доходами на душу населення, середньою заробітною платою, рівнем зайнятості остання з них показує кращі значення.

З цього зроблено висновок про неоднозначний багатовекторний вплив прикордоння на рівень життя населення територій на регіональному рівні, фактори якого розглянуті нижче.

Фактори 1-го рівня впливу кордону на рівень життя населення

Тип зв'язків між прикордонними регіонами. Залежно від рівня розвитку зв'язків між регіонами сусідніх країн Мартінес (1994) створив типологію прикордонних територій [87]

- Відчужені прикордонні території: має місце відсутність транскордонних відносин через війни, політичні суперечки, інтенсивний націоналізм, ідеологічну, релігійну ворожнечу, культурні відмінності та етнічне суперництво;
- Співіснуючі прикордонні території: економічна та соціальна взаємодія ставиться “на утримання”, має місце певна взаємодія жителів прикордоння;
- Взаємозалежні прикордонні території: повна взаємодія на економічному, соціальному та культурному рівнях в умовах функціонуючого кордону (наскільки це можливо);
- Інтегровані прикордонні території: кінцевий ступінь інтеграції, вільний рух людей, товарів, грошей та ідей.

Залежно від взаємної політики країн-сусідів та типу прикордонних територій розвивається певний тип соціально-економічного середовища на прикордонні, що впливає на рівень життя населення.

Рівень розвитку і конкурентоспроможності території, що аналізується, порівняно із рівнем розвитку сусідньої просторової системи. Позитивні чи негативні ефекти для території від наявності кордонів залежать від того,

з ким межує країна, як використовується ресурс кордону і порівняльні переваги кожної з країн. Відповідно вплив того чи іншого фактору, що розглядається нижче, матиме специфічний результуючий вплив на територію кожної з країн-сусідів. Для прикладу, на прикордонних суміжних територіях Казахстану та Китаю створено Міжнародний центр прикордонного співробітництва «Хоргос». Насправді відвідуваність «Хоргосу» є більшою з казахстанської сторони (за 2017 рік кількість відвідувачів з казахстанської сторони становила 1 мільйон 134 тисячі осіб [88]), відповідно реалізація продукції є активнішою зі сторони Китаю. Фактично, поки що Центр є майданчиком для продажу китайських товарів казахам відносно малими партіями. Для мешканців прикордонних територій Казахстану, окрім покращення інфраструктури, це відкриває можливість офіційного працевлаштування та неофіційних заробітків на завезенні товарів, які підпадають під правила розмитнення.

Інший приклад – транснаціональний регіон Ересунн, що об'єднує території Данії і Швеції, які з'єднані мостом (збудованим лише у 2000 році) через Ересуннську протоку. Дані країни за Індексом людського розвитку ПРООН близькі за рангом і у 2017 році зайняли 11 і 7 місця відповідно [89]. Причому 2/3 населення регіону живе на датській стороні кордону. Регіон Ересунн є флагманом транскордонного співробітництва у ЄС. Незважаючи на довгу історію співробітництва, побудова мосту через протоку посилила міграційні потоки. Згідно досліджень, близько 40% осіб, що перетинають кордон, є громадянами Швеції, які працюють або навчаються в Данії. Натомість, близько 37% датчан обирають Швецію для проживання через нижчі ціни на житло [90]. Рівень інтеграції між Швецією та Данією дійшов до рівня, при якому передбачено механізм компенсації обом країнам за втрату податкових надходжень від резидентів, які пересуваються через кордон. Так, Швеція може отримувати компенсацію, оскільки витрати муніципалітетів не можуть повною мірою покриватися із податків осіб, що проживають у Швеції і працюють у Данії [90].

Специфічний поліетнічний національний склад населення на прикордонних територіях. За даними перепису населення 2001 року загальна частка етнічних меншин по Україні становила 22,18%, однак не завжди вона є вищою у прикордонних, особливо західних, північних і південно-західних, регіонах. Наприклад, у Закарпатській області частка національних меншин складала 19,49%, у Львівській – 5,18%, у Волинській – 3,05%, в Одеській – 37,19%, в Чернівецькій – 25,02%. Натомість, у прикордонних з Росією областях частка росіян сягала до 43,13% у Донецькій області. Загалом це представники національностей, прилеглих до кордону сусідніх держав. У західних областях (особливо Закарпатській) поряд з українцями живуть чехи, угорці, румуни, словаки. Поляки найбільшу частку

становлять у населенні міст Житомирської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької областей. Болгари проживають в селах південно-західних районів Одеської області та у Приазов'ї. Відповідно, у середовищі із багатим національним складом існує більше шансів існування неформальних відносин із жителями цієї ж нації у сусідній країні, а, отже, більше можливостей до налагодження співпраці і виникнення взаємозв'язків.

Організаційні інструменти міждержавної економічної інтеграції, що застосовуються на прикордонні. У світі діє багато різновидів міждержавних утворень. У Європі це Великі регіони (Grand Regions) (наприклад, Верхній Рейн) та єврорегіони (наприклад, «Карпатський єврорегіон», «Буг», до яких входить Україна.). Інтеграційні утворення у Східній та Південно-Східній Азії створені згідно концепції «трикутників» росту. Вони являють собою транснаціональні економічні зони, в яких відмінності в наявних факторах розвитку трьох або більше країн і (або) субрегіонів використовуються з метою розвитку зовнішньої торгівлі та залучення іноземних інвестицій. Фактично це поєднання в одне ціле регіонів, що мають взаємодоповнюючі фактори виробництва на базі корпоративної (міжфірмової) інтеграції [91, с.88]. Як доводить Sohn [92, с.1700], у випадках інтеграційних утворень Європи та Азії основна роль при їх створенні відводилася державним органам. Натомість, у Північній Америці процеси “формальної” інтеграції та встановлення форм управління переважно керуються ринковими силами і є більш відкритими для прямої участі приватних суб'єктів. Відповідно результати та вплив певних типів транскордонного співробітництва на рівень життя мешканців прикордонних територій відрізняються.

Вищезгаданий Міжнародний центр прикордонного співробітництва «Хоргос», який є спеціальною економічною зоною між Казахстаном та Китаєм – це проєкт, що реалізовано на площі 560 га і з'єднано «Спеціальним переходом» через державний кордон. За задумом унікальність проєкту мала полягати в тому, що люди, товари і транспортні засоби можуть вільно переміщатися територією Центру без необхідності оформлення віз [88]. Однак, з часом певні регуляторні і митні процедури все ж були введені.

Одним з особливих факторів рівня якості життя населення прикордонних регіонів є угоди про транскордонне співробітництво. Так, Закарпаття має 7 укладених Угод про транскордонне співробітництво, які стосуються правових, економічних, організаційних та інших аспектів його прояву. Разом з тим, транскордонне співробітництво розглядається як стратегічний пріоритет розвитку області, що закладено в Стратегії регіонального розвитку. Також діють регіональні програми щодо розвитку транскордонного співробітництва [93].

Окремі прикордонні регіони країн з нижчим рівнем розвитку є територіями активного іноземного інвестування і створення спільних підприємств. Найбільш яскравим прикладом слугують створені у Мексиці на кордоні із США «макіладорас» – «Складальні експортні підприємства» (*Empresas maquiladoras de exportación*, ЕМЕ). Починаючи з 1997 року їм було надано статус підприємства, яке «збирає, виробляє, переробляє або ремонтує тимчасово ввезені компоненти та вироби для їх подальшого вивезення за кордон» [94]. Це свідчить про чітке експорте спрямування підприємств, на відміну, до прикладу, від філіалів ТНК, які випускають продукцію для внутрішнього і зовнішнього ринку. Основі інвестиції мексиканських «макіладорас» надходили із США, відповідно найбільшого розвитку вони здобули після приєднання Мексики до NAFTA. Вплив такого роду діяльності на формування рівня життя населення тих територій, де вона здійснювалася, є неоднозначним. Серед позитивних рис – висока частка цих підприємств в експорті [95], забезпечення зайнятості населення, податкові надходження. Вони стимулювали розвиток інфраструктури у відповідних районах країни, будівництво доріг, житлових кварталів, торгових, сервісних та розважальних центрів, поліклінік, лікарень і т.п. [96, с.88]. Їх витрати на оренду землі, приміщень, місцевого транспорту та обладнання, оплата електроенергії, водопостачання, телефонного зв'язку, паливно-мастильних матеріалів та ін. в 2000 р. склали 4,6 млрд дол. США [97]. Розширення виробництва об'єктивно вимагало навчання місцевого персоналу, особливо на рівні техніків [96, с.88].

Однак, критики діяльності підприємств на давальницькій сировині доходять до висновку, що вона носить чіткий експлуатаційний характер. Їх діяльність не підвищила рівень кваліфікації працівників. Як зазначає Боровков А.В., «інженерний та управлінський апарат формувався з іноземних фахівців, а мексиканський персонал в основному був зайнятий монотонною працею на конвеєрі» [96, с.87]. Фактично ЕМЕ були майже звільнені від податків, відповідно перебували у кращих конкурентних умовах, порівняно із мексиканськими підприємствами, що вело до банкрутства останніх. Власники «макіладорас» були із США, куди і спрямовувався прибуток підприємств, і які відповідно не були зацікавлені в поліпшенні життєвого рівня країни.

У «макіладорас» в Тіхуані в основному зайняті жінки (заміжні, з дітьми і низьким освітнім рівнем), що заробляють менше, ніж жінки в сфері послуг і торгівлі, незалежно від їх освіти, і менше самозайнятих жінок, якщо не брати до уваги робітниць з найнижчим освітнім рівнем [98].

Порівняно легший доступ до матеріальних і нематеріальних благ за кордоном за рахунок дешевших і менших за часом поїздок в іншу країну. По-перше, подорожі, поїздки, в тому числі туристичні, спілкування з жителями іншої країни змінюють світогляд і цінності людей, що впливає на

суб'єктивну оцінку ними якості свого життя. По-друге, залежно від порівняного рівня цін і якості на товари та послуги між сусідніми регіонами різних країн (або ж сусідньої країни загалом), жителі прикордоння з меншими втратами часу і грошей можуть здійснювати більш вигідні покупки. Прикладами можуть слугувати медичний туризм, освіта за кордоном, рекреація і, звичайно ж, придбання товарів як для власного споживання, так і для подальшого продажу.

Серед немонетарних факторів зростання якості життя окремо варто виділити доступ до якісних та прийнятних за ціною освітніх послуг. Упродовж останніх років в Україні в цілому, а також у Закарпатській області, активно розвиваються процеси освітньої міграції для навчання за кордоном, в першу чергу, в країни-географічні сусіди – Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію, а також у Чехію.

Упродовж 2009–2016 років кількість українців, які виїхали здобувати вищу освіту за кордон, зросла майже у три рази – до близько 70 тисяч осіб [99].

Найчастіше українці їдуть здобувати вищу освіту до Польщі та здебільшого обирають приватні вузи і навчаються на економічних та суспільствознавчих спеціальностях. На другому місці у Євросоюзі серед уподобань українців – Німеччина. Проте кількість наших студентів там практично не збільшується з початку 2000-х років – щороку там навчаються близько 8-9 тис. українців. Також наші студенти обирають Чехію, Італію, Іспанію, Австрію, Великобританію. Однак у цих країнах навчаються не більше півтори тисячі українців в кожній із держав. За останні кілька років частіше здобувати вищу освіту співвітчизники почали їхати й до Словаччини [99].

Як зазначено в дослідженні [100], згідно моделі інвестицій в людський капітал під час прийняття рішення щодо еміграції особа порівнює вигоди від міграції з витратами, пов'язаними з переїздом. У випадку міграції студентів ця модель ускладнюється тим, що освіта також є інвестицією в людський капітал, оскільки зазвичай збільшує майбутній дохід. Отже, студенти можуть їхати навчатись за кордон у двох випадках: якщо можливості для навчання вдома обмежені, але віддача від освіти вдома висока, тому вони здобувають бажану освіту й повертаються додому; або можливості для навчання вдома є, але віддача від освіти нижча, ніж в країні призначення, тому вони їдуть здобувати освіту за кордон з намірами там залишитись на постійне проживання. Як припускають дослідники, більшість українських студентів, що навчаються за кордоном, мігрували саме з другої причини, адже в Україні доступ до вищої освіти практично необмежений через суттєве державне замовлення і порівняно низьку вартість навчання на контрактній формі, а віддача від вищої освіти порівняно низька.

З освітньою міграцією пов'язані такі вигоди:

- прямі вигоди від освітньої міграції – вища оплата праці після здобуття освіти в країні міграції (яка вимірюється середньою заробітною платою в попередньому періоді в країні призначення в доларах за ПКС) з урахуванням ймовірності знайти роботу після навчання;
- непрямі вигоди від освітньої міграції – вища якість освіти та кращі умови навчання (які апроксимуються кількістю університетів в топ-500 Шанхайського рейтингу).

Разом з тим, варто відзначити про витрати, пов'язані з освітньою міграцією:

- прямі витрати, пов'язані з освітньою міграцією – витрати на навчання (в ряді випадків існує можливість отримувати безкоштовну освіту в країні), витрати на переїзд (залежать від відстані між країнами) та витрати на проживання;
- прямі психологічні витрати, пов'язані з освітньою міграцією – психологічні витрати через розлуку з батьківщиною, які менші в країнах, де живе більше українців та в країнах культурно близьких до України (культурна та мовна близькість).

Вже традиційно частка українців серед іноземних студентів Польщі є доволі відчутною – у 2014/2015 році вона складала 53%, значно випереджаючи другу за розміром діаспору білоруських студентів, яка налічує майже 10%. У решті країн українці поступались іншим студентським діаспорам та складають частку до 7%. (Росія та Німеччина – 6.8% та 2.9% відповідно. Чехія та Угорщина, хоча й приваблюють чимало українців, є більш бажаними для молоді з балканських країн, тож українські студенти склали там 5.5% та 4.3% відповідно) [101].

Протягом останніх років польські університети неабияк активізували свою роботу на українському освітньому ринку. Демографічна криза та відтік власної молоді за кордон спонукає шукати абітурієнтів в Україні, де географічна, мовна та культурна близькість лише сприяють цьому.

Характерними є такі зміни: якщо 10 років тому на навчання до сусідньої країни їхали переважно власники Карти поляка та лауреати стипендіальних програм, то тепер польська вища освіта перестала сприйматися в Україні як послуга класу люкс. Польські виші спокушають європейським дипломом, зниженою платою за навчання та можливістю легально поєднувати працю з відвідуванням навчального закладу. Як результат, у 2017/2018 навчальному році понад 60 тис. громадян України здобували вищу освіту в Польщі [102]. Об'єктивними факторами, врахування яких спонукає молодих українців обирати польські ЗВО, є такі: привабливі

урядові ініціативи, зокрема кампанія «Study in Poland», активність конкретних навчальних закладів (участь в освітніх ярмарках, відрядження представників, працевлаштування україномовних співробітників секретаріату), законодавчі зміни, котрі зробили навчання й легалізацію перебування для громадян країн, які не входять до Євросоюзу, відносно простою. Крім того, Польща надає студентам денної форми навчання та випускникам можливість працювати без додаткового дозволу на роботу, що є значною перевагою на фоні країн Західної Європи.

Як демонструють результати опитування українських студентів у Польщі, проведеного організацією «CEDOS», лише поодинокі респонденти називали причиною вибору навчальних закладів за кордоном українську корупцію чи низьку якість вітчизняної системи освіти. 6% заявили, що на їхній вибір вплинув перебіг збройного конфлікту на Донбасі. Тоді як практично кожен другий респондент незадоволений якістю життя в Україні і хотів отримати диплом у ЄС та знання, необхідні для європейського ринку праці. Молоді українці не стільки розчаровані своєю актуальною ситуацією, скільки не бачать в Україні майбутнього [102].

Саме до Польщі студентів з України приводить низька вартість життя в польській державі, перспективи навчатися безкоштовно чи зі знижкою та простіші вимоги до абітурієнтів, ніж в інших країнах. Разом з тим слід зазначити, що, на думку посла України в Польщі, не більше 10% українських студентів, що навчаються в цій країні, планують повернення додому після завершення навчання [103].

За даними [104], кількість студентів з України в Чехії є набагато меншою (близько 3 тис. станом на 2017 рік). Українці становлять близько 7% усіх іноземних студентів (на третьому місці за кількістю після словаків та росіян). Більше двох третин українських студентів навчаються в державних університетах, і серед них більшість не платять за навчання, оскільки відвідують програми вивчення чеської мови [104].

Частка українських студентів у приватних університетах і студентів, які відвідують програми вивчення іноземної мови, дещо зростає. Проте можливість безкоштовної освіти чеською мовою — один із найбільш привабливих факторів для міграції: 59% респондентів назвали його головною причиною переїзду на навчання в Чехію [104].

За даними [105] кількість українських студентів на денній формі навчання у Словаччині зростала протягом останніх п'яти років: як абсолютна кількість українських студентів (зі 188 студентів денної форми навчання у 2013/2014 н.р. до 1851 студентів у 2017/2018 н.р.), так і частка українських студентів серед усіх іноземних студентів у Словацькій Республіці (з 3% у 2013/2014 н.р. до майже чверті всіх іноземних студентів у 2017/2018 н.р.). Таке збільшення у десять разів співпало зі зменшен-

ням кількості студентів-словаків через демографічні зміни та еміграцію словацьких студентів до сусідньої Чехії. Результати онлайн-опитування показують, що українські студенти, які приїхали до Словаччини на навчання, обирають вищу освіту за кордоном передусім через надію знайти кращу роботу в ЄС — або завдяки отриманню самого диплому, або завдяки отриманню нових знань. Майже половина респондентів стверджують, що незадовільні умови життя в Україні (медицина, транспорт, доступність і якість житла) належать до трьох основних причин, чому вони вирішили навчатися за кордоном. Водночас студенти рідко визнають, що вони хотіли б навчатися за кордоном через відмінності в освітній системі України та Словаччини, такі як обладнання в університетах або легший вступ. Можливість покращити свою конкурентоспроможність на українському ринку праці завдяки освіті за кордоном не є важливим чинником для більшості респондентів онлайн-опитування. Попри поширений стереотип, військовий конфлікт на території України є вирішальним фактором виїзду з України з метою отримання освіти за кордоном лише для кожного десятого респондента — попри те, що більшість респондентів мешкають у Словаччині менше 4 років.

Узагальнене відображення головних факторів впливу на прийняття рішення навчатися за кордоном (у Словаччині, Польщі, Чехії), наведене в табл. 4.2, засвідчує домінування незадоволеності умовами життя в Україні (майже 50% опитаних), а також бажання отримати диплом європейського ЗВО та кращі знання для подальшого працевлаштування в країнах ЄС (а не на Батьківщині).

Українські студенти обирають Польщу, Словаччину та Чехію за фінансову доступність освіти (вартість освітніх послуг в ряді навчальних закладів цих країн співставна з вартістю в Україні, крім того, пропонуються стипендіальні програми) і просту процедуру вступу. Певна кількість студентів зазначила, що обрані ці країни через територіальну близькість і зручне транспортне сполучення з Україною. Кращі умови життя також стали одним із головних факторів виїзду з України (будь-яка країна, яку розглядають як потенційне місце отримання вищої освіти за кордоном, має кращі умови життя, ніж Україна).

Таким чином, саме матеріальні чинники (актуальні для поточного стану, а також для періоду після завершення навчання), в першу чергу, спонукають молодь до освітньої міграції. Відсутність офіційної статистичної бази даних регіонального рівня не дає можливості виокремити кількісно потоки освітньої міграції з різних областей України, проте експертні оцінки дають підстави до висновків, що випускники шкіл прикордонних регіонів достатньо великою мірою залучені в ці процеси завдяки ряду переваг і факторів як об'єктивно економічного, так і психологічного змісту. Для проведення більш ґрунтовного дослідження та з метою ви-

явлення напрямів і визначення характеру міграційних освітніх потоків, зокрема, на рівні прикордонних територій, слід провести достатньо широке опитування абітурієнтів та їхніх сімей (в першу чергу прикордонних районів Закарпатської області, зокрема, Берегівського та Виноградівського, в яких компактно проживають угорські громади). Це дасть можливість достовірно та глибоко оцінити масштаби й динаміку міграційних процесів, їхню мотивацію та головні причини. Такі результати дадуть підґрунтя для висновків, організаційних та управлінських рішень, зокрема, на мезорівні.

Таблиця 4.2 – Фактори впливу на прийняття рішення про навчання українських студентів за кордоном, 2017 рік, у %

	Словаччина	Польща	Чехія
Бажання отримати диплом європейського університету для подальшого працевлаштування в країнах ЄС	67,5	51,0	38,0
Бажання отримати кращі знання для працевлаштування в країнах ЄС	48,7	48,0	41,0
Незадоволеність умовами життя в Україні	46,8	47,0	49,0
Отримання нового культурного досвіду	29,1	30,0	31,0
Кращий стан матеріально-технічного забезпечення в університетах	17,7	25	34
Бажання підвищити рівень іноземної мови	16,6	19,0	10,0
Бажання отримати диплом європейського зразка для працевлаштування в Україні	10,6	10,0	11,0
Простіші умови вступу до ЗВО, ніж в Україні	10,6	9,0	7,0
Збройний конфлікт на території України	9,8	6,0	11,0

Джерело: складено авторами за даними [105, 106, 104]

Фактори 2 рівня впливу кордону на рівень життя населення

Прикордонна торгівля. Це зовнішня торгівля, яка здійснюється юридичними чи фізичними особами, що проживають (zareєстровані) на прикордонній території країни з метою задоволення власних потреб чи потреб населення прикордонних територій через транскордонні ринки на основі міждержавних угод чи відповідних документів [107, с. 103]. Мікула

Н.А., Тимечко І.Р. вважають прикордонну торгівлю однією з форм адаптації населення до ринкових відносин. Вона «стала достатньо життєздатною і мала для прикордонних регіонів, передусім, позитивне соціальне значення, а саме: сприяла самозайнятості частини населення; створенню нових дрібно-гуртової та роздрібно торгівельних мереж і робочих місць; розвитку малого підприємництва; забезпеченню мешканців споживчими товарами у широкому асортименті, часто дешевими і більш доступними; створенню конкурентного середовища та розбудові прикордонної інфраструктури»[107, с.99].

Неофіційним різновидом прикордонної торгівлі, що впливає на рівень життя прикордонних областей, є контрабанда. Каталізатором контрабанди з України до сусідніх держав останнім часом стала різка девальвація гривні, яка зробила низку наших товарів, особливо продовольчих, значно дешевшими за аналоги у прилеглих країнах. Проте, як і раніше, найприбутковішим є незаконне переміщення через кордон тих із них, кінцева ціна яких залежить, насамперед, від акцизів або легальну торгівлю якими обмежено чи заборонено. Наприклад, Україна є одним із лідерів за обсягами постачання контрабандних тютюнових виробів на ринок країн ЄС. Прибутковою є і контрабанда нафтопродуктів, нелегальне перевезення людей та торгівля ними. Однак якщо такі сегменти незаконного бізнесу, як торгівля наркотиками, зброєю чи живим товаром, є переважно прерогативою організованих злочинних угруповань, то інші, менш криміналізовані, активно використовує як основний або додатковий заробіток значна частина населення прилеглих населених пунктів. Фактором розширення можливостей заробітку на прикордонному становищі є і різкий контраст у номінальних доходах та цінах на широкий перелік товарів та послуг по обидва боки кордону. Наприклад, у прилеглих до України регіонах сусідніх держав (Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії) бачимо значно їх вищий рівень, аніж у наших суміжних регіонах [108].

Більша частина мешканців працездатного віку у прикордонних регіонах формально вважається зайнятими, однак насправді вони не мають стабільного й надійного джерела доходу. Чимало з них живуть із особистих селянських господарств, інші знаходять непостійні роботи або працюють без будь-якого оформлення й відповідних гарантій.

Особливістю так званої «малої» контрабанди, якою може займатися окремо взята особа навіть самотужки, полягає в тому, що вона не вимагає специфічних професійних знань та освіти, для неї досить практичних навичок і, бажано, зв'язків. Тому значно нижчий рівень заробітної плати в прикордонних регіонах порівняно навіть із середніми показниками по державі в цілому, особливо у бюджетній сфері, близькість кордонів, велика різниця в доходах мешканців тут і в суміжних закордонних регіонах

тощо роблять контрабанду привабливим і вагомим джерелом додаткових доходів.

Транскордонна трудова маятникова міграція. Це короткочасна і регулярна зайнятість мешканців прикордонних територій по інший бік кордону [109]. В країнах ЄС широко розвинені щоденні транскордонні потоки фронтальєрів [91, с.86] – осіб, що живуть в одних країнах, а працюють в інших сусідніх країнах, тобто маятникові міграції через кордон.

На відміну від довготермінової чи перманентної міграції, міграційні процеси у транскордонному просторі несуть у собі менші загрози погіршення сімейних стосунків, знецінення сімейних цінностей, оскільки такі мігранти не змінюють місця постійного проживання. Однак, для маятничкової міграції повинні бути належна інфраструктура (наприклад, наявність залізничного сполучення, пунктів перепуску у близькості до місця проживання мігранта) та умови (наприклад, можливість швидко і без черг перетнути кордон) перетину кордону.

Неформальна взаємодія з питань транзитних перевезень для автомобільного транспорту. Наймані працівники прикордонних територій працюють в середньому на 50-80 годин (6-10 днів) менше при середньому рівні 1800 год/рік [93]. Це є індикатором того, що працівники використовують вільний час на поїздки за кордон. Також обсяг оптової та роздрібної торгівлі в загальному обсязі виробленої/реалізованої продукції на прикордонних територіях вищий від інших територій. Крім того, як засвідчують відповідні дослідження [93], на обласному рівні чинник близькості до пунктів пропуску через кордон не здійснює значного впливу на рівень добробуту, зате на рівень добробуту членів прикордонних територіальних громад він впливає позитивно.

Насичена прикордонна інфраструктура. Мілашовська О.І. наводить значний перелік специфічних елементів інфраструктури в прикордонному регіоні у межах таких видів [110, с.11-12]:

- Транспортно-комунікаційна (пункти перепуску через державний кордон (підрозділи прикордонного та митного контролю і митного оформлення); вантажні і пасажирські термінали; комплекси по перевалці і зберіганню товарів або конфіскації; підрозділи Служби міжнародних автомобільних перевезень (СМАП); митні та ліцензійні склади; зони «porto-franko»);
- Торгова (прикордонні торгові комплекси та центри; магазини «duty free»);
- Екологічна (служби прикордонного, санітарного, фіто-санітарного, радіологічного, ветеринарного, екологічного контролю);
- Соціальна (пункти тимчасового утримання нелегальних мігрантів; емігрантські притулки; медпункти);

- Банківсько-фінансова (пункти обміну валюти; мережа страхових пунктів, що обслуговують виїжджаючих за кордон);
- Інформаційно-обслуговуюча (митний та юридичний консалтинг; митні брокерські контори; автоматизоване робоче місце митника (прикордонника));
- Готельне господарство (придорожня інфраструктура для обслуговування транзитних потоків).

Перелічені специфічні елементи формуються і функціонують паралельно із типовими елементами інфраструктури, такими як готелі, лінії зв'язку, логістичні центри, банки, центри зайнятості, інспекції, торговельні мережі, шляхи сполучення тощо. Відповідно, має місце більша інтенсивність економічних відносин, поява сфер прикладання праці і додаткових заробітків для населення прикордоння.

Залежність від екологічних проблем регіонів країни-сусіда. Саме через цей фактор транскордонне співробітництво передбачає спільне використання природних ресурсів, вирішення проблем екологічної безпеки, охорону навколишнього природного середовища та запобігання надзвичайним ситуаціям по обидва боки державного кордону, що теж має свій позитивний вплив на рівень якості життя громадян регіону. Зокрема, у ЄС у рамках Великих регіонів і євро регіонів більше 50% коштів, що виділяються Радою Європи, спрямовуються на екологічні програми.

Фактори 1-го та 2-го рівнів, перераховані вище, та взаємозв'язки між ними зображено на рис. 4.1.

Таким чином, вказані фактори позитивно впливають на створення спільних підприємств, розвиток малого бізнесу та пожвавлення підприємницької діяльності в регіоні в цілому, що часто може спиратись на міжособистісні та родинні контакти мешканців прикордоння. Доходи від формальної і неформальної економічної активності впливають на споживання, добробут, житлові умови в прикордонних територіальних громадах. Формальність економічної активності притягує потенційних членів прикордонних територіальних громад.

Наслідки прикордонного статусу Закарпатської області

Більша підприємницька/ділова активність. Загалом за показником кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання на 1000 жителів прикордонні області не займають лідируючих позицій. У 2016 році цей показник складав для Закарпатської області 16,56 одиниць, для Львівської – 23,73 одиниць, для Волинської – 18,64 одиниць, для Сумської – 19,75 одиниць. Натомість найбільші значення були у Київській (63,93 од.), Миколаївській (36,39 од.), Одеській (29,21 од) та Дніпропетровській (29,21 од.) областях. Водночас обстеження домогосподарств щодо їх схильності до зайнятості та місця підприємницького прибутку у їх доходах демонструє дещо іншу картину.

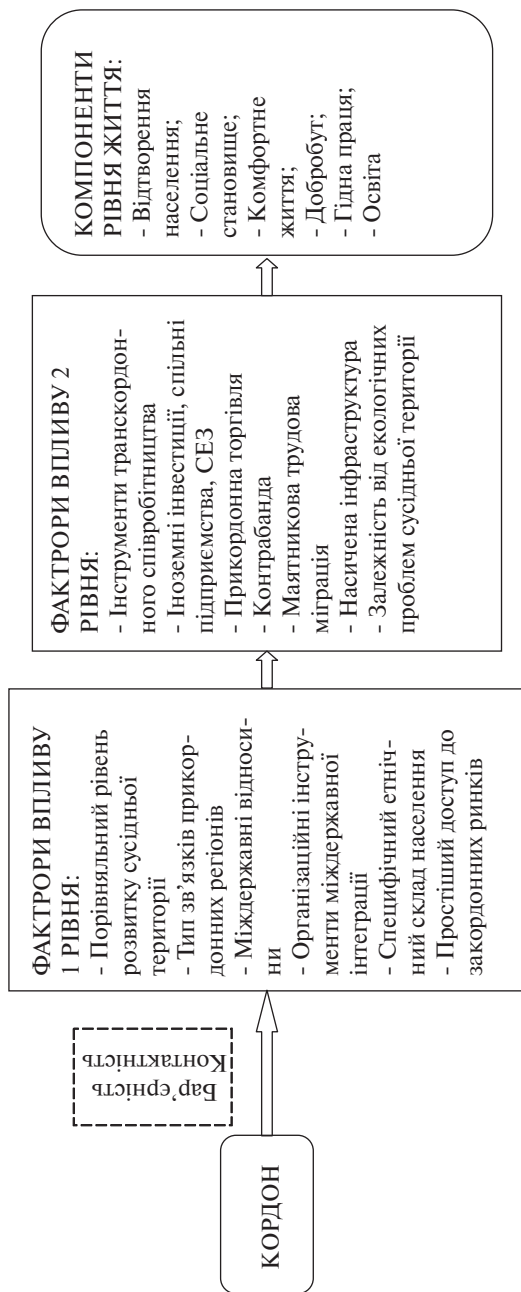

Рис. 4.1 – Схема впливу кордону на рівень життя мешканців прикордонних територій

Джерело: складено авторами.

Зокрема, в Закарпатській області найвищою є частка домогосподарств із працюючими особами (79,8%). Для області характерними є домогосподарства із трьох і більше осіб (у 2017 році середній розмір домогосподарства склав 3,49 осіб, що також є найвищим значенням на тлі країни (2,58 особи)), в яких ймовірність наявності хоча б одного годувальника є вищою. З даних таблиці 4.3 видно, що у домогосподарствах із працюючими частка тих, в яких працює двоє і більше осіб – 60,1%.

У структурі грошових доходів домогосподарств частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості складає найвищий по країні рівень – 18,9% (загалом за всіма домогосподарствами України 4,4%). Безперечно серед причин цього явища і відсутність великих підприємств, і структура економіки із переважанням сільського господарства за умови «малоземелля». Однак фактор кордону відіграє не останнє значення, адже для населення з'являється можливість використання його переваг для отримання доходів.

Зміна типу зайнятості. Немає даних, що трудова міграція із Закарпатської області зумовлена саме прикордонним розміщенням регіону. Адже значна частина трудових мігрантів, які десятиліттями їздили на роботу у Росію, незважаючи на порівняну віддаленість, переорієнтувалися на поїздки до країн ЄС лише після початку конфлікту. Натомість наявність кордонів породжує такі типи зайнятості:

- Прикордонна торгівля товарами чи послугами, що мають різну вартість у сусідніх країнах. В даному випадку покупець товару, іноземець, сам перетинає кордон, купує товар для власного користування (споживає послугу) і вивозить останній.
- Контрабандне перевезення товарів через кордон, яке також стосується товарів із різною вартістю. Однак, перевезення таких товарів у значних обсягах (алкоголь, тютюн, нафтопродукти), потребує здійснення додаткових правових процедур і податкових платежів, з метою уникнення яких і організовується контрабанда.
- Організація легального перевезення товарів у дозволених об'ємах з метою подальшого перепродажу на території сусідньої країни. В даному випадку утворюється група осіб, і на кожного (так зв. «піджака») оформлюється відповідна частка загальної вартості перевезеного товару. В результаті такого «подрібнення» організатор уникає сплати митних зборів за вантаж. В свою чергу завезений товар володіє нижчою ціною, порівняно із легально імпортованим аналогом.

Таблиця 4.3 – Розподіл домогосподарств за наявністю працюючих осіб у їх складі за регіонами України у 2017 році

Територія	Частка домогосподарств (%), де є працюючі особи	Середня кількість працюючих в розрахунок на одне домогосподарство (осіб)	у тому числі частка домогосподарств (%), у складі яких 2 працюючих осіб	у тому числі частка домогосподарств (%), у складі яких 3 і більше працюючих осіб	Рівень зайнятості (%)	Рівень безробіття (%)
Україна	64,0	1,0	42,1	7,1	56,1	9,5
Вінницька	55,6	0,9	47,0	6,7	55,3	10,7
Волинська	65,7	1,0	39,1	5,8	48,8	12,5
Дніпропетровська	65,0	1,0	47,5	4,4	58,0	8,5
Донецька	61,3	0,9	39,4	1,5	49,4	14,6
Житомирська	55,8	0,9	42,1	5,9	56,4	10,8
Закарпатська	79,8	1,5	39,4	20,7	53,8	10,5
Запорізька	65,2	1,0	42,0	4,2	55,2	10,7
Івано-Франківська	74,8	1,3	49,8	9,9	55,0	8,5
Київська	66,2	1,1	38,0	12,5	58,0	6,5
Кіровоградська	53,8	0,8	41,0	4,3	53,3	12,2
Луганська	55,5	0,8	33,2	2,5	54,7	16,6
Львівська	68,0	1,2	39,1	17,1	56,2	7,5
Миколаївська	62,8	1,0	38,3	7,2	56,8	10,3
Одеська	68,9	1,0	42,0	4,1	56,1	7,3
Полтавська	61,0	1,0	55,4	3,6	54,0	12,0
Рівненська	60,6	1,0	39,3	9,5	55,1	11,6
Сумська	56,2	0,9	37,7	6,2	57,4	9,1
Тернопільська	64,1	1,0	41,3	6,3	51,0	11,9
Харківська	67,9	1,0	38,5	7,1	60,6	6,1
Херсонська	57,9	0,9	41,4	9,6	56,2	11,1
Хмельницька	58,6	0,8	35,0	3,4	54,7	8,9
Черкаська	55,9	0,9	38,7	8,6	56,7	10,2
Чернівецька	67,3	1,1	47,0	8,3	56,6	8,4
Чернігівська	56,1	0,9	43,0	6,2	56,1	11,2
м. Київ	74,1	1,2	45,0	7,1	61,8	6,9

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Серед опитаних на кордонах України респондентів організацією «Європа без бар'єрів» (у 2017 р.) 30% осіб, що перетинали кордон, вказали метою свого переміщення прикордонну торгівлю (як для подальшого перепродажу, так і для власного вжитку). Для порівняння: на трудових мігрантів припадало 17% опитаних [111, с.12-13].

Джерела доходів, пов'язані з кордоном. Нетипові форми зайнятості населення на прикордонних територіях є причиною виникнення нових джерел доходів:

- Корупційні платежі, що отримують представники державних органів. Результати опитування, проведеного ГО «Європа без бар'єрів» на кордоні з країнами ЄС, показали, що «про випадки корупції в українських органах знали 20% українських респондентів та 23% іноземців. Натомість, про корупцію в прикордонних і митних органах сусідніх держав ЄС знали – 11% українських опитаних і 15% іноземних респондентів» [111, с.7]. За результатами опитування випадки корупції найчастіше пов'язані зі взаємодією з представниками митниці: хабарі за перевезення контрабандних товарів (цигарок, алкоголю), поверхневий огляд транспортних засобів, перевезення авто з іноземною реєстрацією [111, с.7].
- Завезення товару на так званих «піджаків». За деякою інформацією за одну поїздку особа може заробити 10 дол. США. Враховуючи, що дана сума може бути отримана і за цілий день, заробіток не є суттєвим.
- Доходи від контрабандного перевезення товарів.
- Доходи від прикордонної торгівлі (в т.ч. контрабанди і сірого імпорту) товарами, що мають різну вартість.
- Доходи від трудової міграції.

Активне інвестування у житлове будівництво. Можна простежити більшу схильність трудових мігрантів до вкладення коштів у нерухомість і власне житло, порівняно з інвестиціями у бізнес. Однак, згідно опитувань домогосподарств органами статистики, у Закарпатській області лише 0,1% грошових витрат припадає на капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель. Загалом по Україні даний показник складає 0,4% із максимальним рівнем 1,8% у Івано-Франківській області. Водночас статистичні дані, що формуються на основі інших обстежень, свідчать про постійне оновлення житла та активний ринок первинної нерухомості.

Таблиця 4.4 – Рівень зношеності житлового фонду в регіонах України, %*

Територія	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	0,47	0,49	0,47	0,45	0,44	0,45	0,44	0,44
Автономна Республіка Крим	0,26	0,47	0,45	0,23	0,21	...	...	...
Вінницька	0,48	0,58	0,58	0,54	0,59	0,62	0,63	0,63
Волинська	0,45	0,42	0,38	0,37	0,34	0,37	0,29	0,30
Дніпропетровська	0,51	0,50	0,52	0,50	0,50	0,54	0,51	0,52
Донецька	0,73	0,77	0,82	0,78	0,74	0,60	0,61	0,65
Житомирська	0,70	0,74	0,72	0,71	0,69	0,78	0,78	0,83
Закарпатська	0,23	0,40	0,15	0,13	0,12	0,11	0,12	0,12
Запорізька	0,29	0,27	0,26	0,26	0,26	0,28	0,28	0,28
Івано-Франківська	0,25	0,26	0,25	0,25	0,26	0,25	0,25	0,20
Київська	0,29	0,27	0,27	0,26	0,27	0,28	0,28	0,27
Кіровоградська	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11	0,10	0,08
Луганська	0,58	0,52	0,54	0,47	0,49	0,20	0,34	0,33
Львівська	0,25	0,23	0,23	0,21	0,21	0,22	0,23	0,22
Миколаївська	0,47	0,41	0,28	0,27	0,26	0,23	0,23	0,23
Одеська	0,80	0,95	0,81	0,95	0,88	0,95	0,94	0,99
Полтавська	0,38	0,38	0,42	0,45	0,47	0,61	0,60	0,63
Рівненська	0,38	0,43	0,41	0,42	0,45	0,49	0,46	0,42
Сумська	0,44	0,46	0,51	0,49	0,55	0,60	0,63	0,64
Тернопільська	0,28	0,29	0,32	0,28	0,29	0,27	0,27	0,28
Харківська	0,92	0,96	0,89	0,84	0,85	0,87	0,87	0,86
Херсонська	0,80	0,33	0,30	0,28	0,26	0,28	0,28	0,27
Хмельницька	0,37	0,36	0,34	0,33	0,31	0,36	0,34	0,33
Черкаська	0,66	0,73	0,62	0,62	0,61	0,65	0,70	0,66
Чернівецька	0,48	0,46	0,25	0,25	0,24	0,22	0,21	0,21
Чернігівська	0,22	0,26	0,31	0,30	0,31	0,26	0,31	0,28

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (з 2014 р.) та частини зони проведення антитерористичної операції (з 2015 р.)

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 4.5 – Прийняття в експлуатацію загальної площі житла на 1000 осіб постійного населення за регіонами, м. кв. загальної площі (регіони розміщено у порядку спадання показника у 2017 році)

Територія	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Київська	681	882	1003	1081	1192	1050
м. Київ	539	536	508	478	464	600
Івано-Франківська	386	458	659	621	349	454
Львівська	290	268	379	463	342	382
Рівненська	207	233	240	311	280	340
Закарпатська	293	303	315	352	268	334
Волинська	293	217	220	316	350	324
Одеська	324	267	373	265	242	304
Хмельницька	273	222	270	362	315	283
Тернопільська	380	369	224	451	221	278
Україна	227	232	227	259	220	241
Чернівецька	450	376	259	422	245	224
Вінницька	199	218	179	245	220	214
Харківська	139	144	104	142	174	175
Полтавська	121	136	120	185	96	166
Житомирська	137	138	94	170	133	132
Черкаська	103	103	102	155	102	126
Чернігівська	178	179	114	183	103	126
Дніпропетровська	81	93	62	104	90	113
Сумська	171	126	121	141	99	97
Херсонська	163	177	113	106	78	71
Миколаївська	102	104	90	145	92	64
Запорізька	109	101	63	58	62	60
Кіровоградська	131	111	58	121	56	54
Донецька	79	96	44	10	14	13
Луганська	78	79	25	10	3	10

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Так, рівень зношеності житлового фонду для Закарпатської області скоротився з 0,23% у 2009 році до 0,12% у 2016 році. За цим показником Закарпатська область демонструє найменшу ветхість, знос та аварійність житла після Кіровоградської (0,08% у 2016 році) області. Зважаючи на те, що 91,8% домогосподарств Закарпатської області проживають у житлі, побудованому до 1990-х років (89,0% по Україні), можемо стверджувати про відносно кращу ситуацію із поліпшенням житлових умов.

Водночас порівняно високим як для області із низьким рівнем ВРП є показник введення в експлуатацію житла.

Як видно з даних таблиці 4.5, північно-західні і західні регіони мають найбільші значення площі готового житла у розрахунку на 1000 жителів. Конкретно для Закарпатської області більшість (81% площі у 2017 році) «нового» житла припадає на одноквартирні приватні будинки, тоді як для України на прийнятті площі одноквартирних будинків припадає лише 42%.

Доступ до освіти за кордоном. Прикордонний статус Закарпаття, територіальна близькість до його географічних сусідів (Словаччини, Польщі, Угорщини, Чехії), існування позитивного досвіду подорожей та комерційних поїздок до сусідніх країн, а також контактів на приватному рівні, в тому числі через родинні зв'язки, сприяє активній освітній міграції закарпатської молоді. Тобто, прямі психологічні витрати в даному випадку суттєво скорочуються, і молоді люди вирішують навчатись за кордоном з метою отримання диплому європейського зразка та через ймовірну можливість залишитись у майбутньому в ЄС працювати і жити.

Якщо мова йде про Угорщину, то рішення про навчання в цій країні в основному приймають етнічні угорці, що навчалися на Закарпатті в угорськомовних школах, відповідно не мають мовних проблем і готові без додаткової підготовки розпочинати навчання в угорських ЗВО. Частина з них представляє сім'ї, які мають родичів та нерухомість в Угорщині, а також є власниками угорських паспортів.

Серед причин вибору тієї чи іншої країни для навчання студенти часто виділяють: етнічні корені, бажання отримати досвід проживання за кордоном, міжнародні знайомства та спілкування і, звичайно, отримання диплому, який визнають практично по всьому світу з метою подальшого працевлаштування.

Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина активно працюють над залученням до навчання у своїх навчальних закладах вихідців з інших країн, в тому числі з України. Наприклад, Угорщина щорічно виділяє по 100 стипендій для навчання українських студентів. (Договір про Стипендіальну програму «Stipendium Hungaricum» було підписано у 2016 році в Будапешті міністрами закордонних справ двох країн. В рамках договору

Угорщина пропонує українським студентам щорічно 100 стипендій з безкоштовним проживанням у гуртожитку та стипендією) [112].

Можливість користуватися автомобілями на закордонній реєстрації, які через несплату мита є дешевшими, ніж придбані аналоги на українському ринку. Згідно законодавства авто може ввозитись на територію України в режимі «транзит» на строк до 5 днів у межах однієї митниці (10 днів у межах кількох митниць). Відповідно переваги від використання більш якісного авто за нижчою ціною супроводжуються незручностями із регулярним щотижневим перетином кордону на цьому авто. Відповідно до опитувань на кордонах України, проведених ГО «Європа без бар'єрів» у 2017 році, частка осіб, які перетинають кордон з метою «пересічки» / «транзиту» авто / «перетину кордону на авто кожні 5 днів» складає 15% респондентів [111, с.12-13].

Отримання фінансової підтримки від інших країни. Останні роки характеризуються тим, що Угорщина здійснює значні фінансові вливання у регіони компактного проживання її нацменшини. Закарпаття, яке залишається пріоритетним напрямком національної політики Угорщини, не являється винятком. Адже на угорську етнічну групу припадає близько 12% населення регіону і вона є другою за чисельністю після української.

Експерти аналітичної групи інформаційного агентства «Західний інформаційний фронт», здійснивши відповідне дослідження [113], зазначають, що головною причиною такої фінансової щедрості офіційного Будапешта виступає бажання здобути прихильність закордонного виборця. Задля цього й започатковано серію програм, які орієнтовані на надання допомоги етнічним угорцям (і не лише в Україні).

В пріоритеті цих програм надання підтримки соціально активним верствам угорського населення регіону – представникам освіти, культури, духовенства. Без уваги не залишаються проекти у медичній сфері, сприяння підприємницькій активності закарпатських угорців. Акцент робиться на соціально важливих і чуттєвих сферах життя та верствах населення, що формують громадську думку в регіоні.

Завдяки фінансовій допомозі, що була надана Угорщиною у 2012-2013 роках у розмірі 1,1 млн дол. США, було виконано 76 проектів розвитку в 50-ти закладах Закарпаття. Серед них, зокрема, відновлення даху та фасаду Закарпатського угорського інституту ім. Ракоці Ференца II та Закарпатського угорського драматичного театру, заміна вікон і дверей будівлі гуманітарно-природничого факультету з угорською мовою навчання Ужгородського національного університету, а також здійснено частковий ремонт у низці загальноосвітніх, дошкільних навчальних і культурних закладів. Угорці планують і надалі інвестувати у модернізацію систем енер-

гозбереження та опалення шкіл, соціальних, культурних, медичних закладів, збереження історичної та культурної спадщини Закарпаття [114].

За даними міністерства національної політики Угорщини обсяги державного фінансування підтримки закордонних угорців у період з 2009 по 2016 роки зросли у 10 разів: з 9 млрд форинтів (900 млн грн) до 89 млрд форинтів (8,9 млрд грн) на рік. У період з квітня по серпень 2017 року Фондом ім. Габора Бетлена, який функціонує при уряді Угорщини та є основною державною структурою країни, що займається розподілом коштів на підтримку закордонних угорців, було прийнято близько 20 рішень, які стосуються фінансування програм з підтримки угорських етнічних громад за кордоном на загальну суму більше 18,5 млрд форинтів (1,85 млрд грн). Майже 7 млрд (700 млн грн) з цієї суми призначено для потреб етнічних угорців Закарпаття [113].

Угорською фінансовою допомогою у 2017 році були охоплені, зокрема, 4 освітні заклади Закарпаття, наведені у таблиці 4.6.

Окрім цього, передбачалося виділення 110 млн форинтів (11 млн грн) благодійному фонду «Закарпатський угорський інститут підготовки вчителів», який є розпорядником фінансової допомоги, що надходить на потреби Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.

Із запланованих коштів на розвиток дошкільної освіти з угорською мовою навчання було виділено близько 2,05 млрд форинтів (205 млн грн), на угорськомовні ліцеї та гімназії – не менше 434 млн форинтів (43,4 млн грн), на вищу освіту, представлену Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці II та, частково, Ужгородським національним університетом, – щонайменше 441,4 млн форинтів (44,1 млн грн).

Фінансову допомогу угорськомовним працівникам освіти, яких у Закарпатській області налічується майже 5 тисяч, планувалося збільшити з 180 до 270 тисяч форинтів (27 тис. грн.) [113].

Ще однією угорською інвестицією є фінансова допомога неповнолітнім закордонним угорцям, яким з 2018 року угорським законодавством передбачена щомісячна грошова виплата у розмірі біля 20 тисяч форинтів (2 тис. грн.) до досягнення ними 18-річного віку. Обов'язковою умовою для цих осіб є наявність угорського громадянства та реєстрація на території Угорщини.

Поступово нарощуються обсяги фінансування релігійних організацій Закарпаття. Так, тільки з коштів Фонду ім. Габора Бетлена Закарпатська реформатська церква планувала отримати майже 2 млрд форинтів (200 млн грн), Мукачівська дієцезія римо-католицької церкви – 807,6 млн форинтів (80,8 млн грн), і Мукачівська греко-католицька єпархія – 791,4 млн форинтів (79,1 млн грн) [113].

Таблиця 4.6 – Фінансова допомога Угорщини освітнім закладам Закарпатської області у 2017 році

Отримувач фінансової допомоги	Сума, млрд уг. форинтів (млн грн)	Цілі та напрями спрямування коштів
Закарпатське угорське педагогічне товариство	1,115 (111,5)	Підтримка програм розвитку та реконструкції біля 100 дошкільних навчальних закладів Закарпаття з угорською мовою викладання
Карачинський греко-католицький ліцей імені Єпископа Олександра Стойки та пов'язаний з ним Благодійний фонд імені Єпископа Олександра Стойки	651 (65,1)	На потреби установи
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II	318,4 (31,8)	На потреби установи, в тому числі 110 млн форинтів (11 млн грн) – на проведення курсів з вивчення угорської мови у 45 населених пунктах Закарпатської області.
Мукачівський ліцей ім. Святого Іштвана	209 (20,9)	На будівництво гуртожитку та на вивчення іноземних мов й інформатики

Джерело: складено авторами за даними [113].

Складовою частиною угорської національної політики вже п'ятий рік поспіль залишається програма імені Шандора Кьороші Чома, яка опікується обмінами молоддю, організовує «літні» табори в Угорщині для етнічних угорців. В одному з них, що розміщений у м. Тата (Угорщина), у серпні 2017 року відпочивало 120 дітей віком від 7 до 15 років із Закарпаття та словацького Нагір'я.

Ще одним пріоритетним напрямом фінансування є сфера культури. У 2017 році Угорщиною було заплановано фінансування 179 проєктів на території Закарпаття на загальну суму 34 млн форинтів (3,4 млн грн). Крім цього, 10 млн форинтів (1 млн грн) мав отримати Закарпатський інститут культури і 15 млн форинтів (1,5 млн грн) – Закарпатський обласний угорський драматичний театр. А угорські мистецькі колективи Закарпаття могли розраховувати на кошти Міністерства людських ресурсів Угорщини в сумі 57,5 млн форинтів (5,8 млн грн).

В рамках «Програми Флоріса Ромера», яка була започаткована урядом Угорщини у 2015 році, фінансуватимуться заходи з відновлення угорської історичної архітектурної спадщини.

Одним із найважливіших напрямів фінансування є програма економічної підтримки закарпатських угорців. У межах реалізації «Стратегічного плану економічного розвитку угорської громади Закарпаття ім. Егана Еде» у 2017 році у м. Берегове у присутності державного секретаря Міністерства закордонних справ і зовнішньої торгівлі Угорщини Левенте Мадяра між урядом Угорщини та майже 1000 громадян України, представниками угорської нацменшини Закарпаття, було укладено контракти про фінансування проєктів у сфері сільського господарства. На дані цілі у 2017 році Угорщина виділила біля 7,5 млрд форинтів (750 млн грн). Крім того, очікується підписання контрактів на реалізацію проєктів у сфері середнього та малого бізнесу. Задля виконання програми «2017 рік – рік закордонних угорських сімейних підприємств» у липні 2017 року було відібрано заявки від закордонних угорських підприємців Карпатського регіону, в рамках яких підприємці-початківці могли отримати по 2 млн форинтів (200 тис грн), а представники сімейного бізнесу по 6 млн форинтів (600 тис грн) [113].

Слід зазначити, що Програма “План Егана” – ініціатива уряду Угорщини, яка стосується розвитку підприємництва на Закарпатті, насамперед, серед представників угорської меншини. Основна її мета – економічний розвиток Закарпаття, створення нових робочих місць, надання можливості людям повернутися з-за кордону й забезпечувати свою родину стабільними доходами вдома, на рідній землі. Пріоритетними напрямками залишаються розвиток туризму, підтримка сільськогосподарського виробництва, а також малих і середніх підприємств [115]. Навіть на підставі цього можна робити висновок про те, що угорські ініціативи не мають на меті сприяти міграції закарпатських угорців до Угорщини, навпаки – переслідуються цілі створювати для них привабливі соціально-економічні умови в місцях їх теперішнього проживання в Україні.

За повідомленнями місцевої преси, станом на середину 2017 року угорські вчителі Закарпаття отримували допомогу в розмірі 180 тисяч форинтів на особу (бл. 18 тис. грн), а за результатами 2018 року ця сума може скласти 270 тис. фор. (бл. 27 тис. грн), тобто зросте на 80%. На це уряд Угорщини виділив 800 мільйонів форинтів. Важливо відзначити, що всі ці виплати закарпатським угорцям здійснюються урядом Угорщини через українські банки, виплати є офіційними, вони оподатковуються і здійснюються згідно з українським та угорським законодавством. Крім того, допомога також торкнеться лікарів, які володіють угорською мовою,

працівників церковних та мистецьких шкіл, де навчаються закарпатські угорці. Також Угорщина планує забезпечити харчування у початкових класах шкіл з угорською мовою навчання. У 2017 році на різні програми було виділено більш ніж 4 млрд форинтів [116].

Відповідно до урядового указу “Про забезпечення джерел ресурсів на підтримку охорони здоров’я, культурних та соціальних програм на Закарпатті” у 2019 році Уряд Угорщини виділить 1,4 млрд форинтів (13,9 млн грн) на підтримку працівників освіти українських державних навчальних закладів на Закарпатті, з метою стимулювання тих, хто допомагає здійснювати навчальний процес угорською мовою [117].

Одним з останніх інформаційних повідомлень стало те, що Уряд Угорщини почав вкладати кошти у підвищення рівня володіння українською мовою для етнічних угорців, які живуть на Закарпатті. Зважаючи на ситуацію, яка склалася у відносинах двох наших країн (зокрема, на фоні мовних суперечок), угорська сторона запропонувала організувати курси української мови для закарпатських угорців. Курси діятимуть на базі Закарпатського угорського Інституту імені Ференца Ракоці II, що також фінансується угорським коштом. Проект втілює благодійний фонд Genius, який працює на базі вказаного інституту. Паралельно діятимуть і курси угорської мови для закарпатців. Як зазначив голова Товариства угорської культури Закарпаття В. Брензович, для вивчення української мови етнічними угорцями справді не було створено належних умов. За 27 років держава не видала жодного угорсько-українського словника, не вистачає підручників та вчителів української мови [118].

Наведені факти регулярної і достатньо великої за обсягами фінансової підтримки Угорщиною гуманітарних та економічних проектів у Закарпатській області засвідчують постійний інтерес офіційної влади сусідньої держави до угорських етнічних громад у нашому регіоні. Різні види фінансової допомоги носять цілеспрямований характер, мають суспільно важливе значення. Кошти, що виділяються для конкретних домогосподарств або осіб, призначені для розвитку малого та середнього бізнесу, фермерських господарств, підтримки туристичної сфери, тобто мають на меті поліпшити як матеріальний стан окремих мешканців, такі і сприяти покращенню бізнес-середовища в регіоні, підтримці в належному стані соціально важливих установ і об’єктів. Попри можливий політичний підтекст цих заходів, а також з урахуванням загострення взаємовідносин Угорщини та України на фоні «мовного» та «паспортного» конфліктів, не варто заперечувати важливості такої допомоги як для етнічних угорців Закарпаття, так і загалом для соціально-економічного розвитку районів і громад їхнього проживання.

Дослідження впливу прикордонного статусу Закарпатської області на рівень життя населення

1. *Результати опитування голів сілрад Ужгородського та Великоберезнянського районів Закарпатської області щодо наслідків від прикордонного статусу Закарпатської області*

Проведене вибіркове опитування голів сільських рад у селах прикордонних районів Закарпатської області (додаток В) виявило певні специфічні характеристики, пов'язані з державним кордоном та, особливо, з наявністю пунктів пропуску у безпосередній близькості до відповідних населених пунктів. Підсумкові результати наведені у таблиці 4.7.

Таблиця 4.7 – Результати опитування голів сілрад Ужгородського та Великоберезнянського районів Закарпатської області, поч. 2018 року

Індикатор	УЖГОРОДСЬКИЙ РАЙОН		ВЕЛИКОБЕРЕЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН	
	Підсумок в абсолютних числах	Підсумок у % (частка розрахована щодо тих сілрад, де відповіли на дане запитання)	Підсумок в абсолютних числах	Підсумок у % (частка розрахована щодо тих сілрад, де відповіли на дане запитання)
Кількість осіб, що працюють за кордоном	2137,00	17,71	110	5,34
Кількість осіб, що виїхали за кордон на постійне місце проживання	251,00	2,08	30	1,18
Кількість мешканців населеного пункту, що регулярно їздять за кордон на роботу	430,00	4,22	120	4,72
«Човникові» поїздки за кордон з метою купівлі-продажу товарів (для особистого споживання чи роздрібною торгівлі)	782,00	6,48	3	0,19
Участь мешканців села в поїздках «піджаком» (для перевезення товарів через кордон в обсягах, дозволених митним законодавством), частота таких поїздок	229,00	4,69	0	0
Наявність мешканців, що мають пенсії інших держав, подвійне громадянство	1909,00	15,82	1	0,10

Продовження таблиці 3.7

Індикатор	УЖГОРОДСЬКИЙ РАЙОН		ВЕЛИКОБЕРЕЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН	
	Підсумок в абсолютних числах	Підсумок у % (частка розрахована щодо тих сіл, рад, де відповіли на дане запитання)	Підсумок в абсолютних числах	Підсумок у % (частка розрахована щодо тих сіл, рад, де відповіли на дане запитання)
Навчання дітей за кордоном	194,00	1,61	5	0,50
Користування послугами медичних закладів за кордоном	151,00	1,70	10	1,92
Туристичні поїздки мешканців села до сусідніх країн	2276,00	18,86	40	2,63
Кількість новозведених житлових будинків, в тому числі за рахунок доходів, отриманих за кордоном (на заробітках)	102,00		55	
Кількість СП (з іноземним капіталом), суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі ФОП	15,00		1	
Кількість транспортних засобів, тимчасово ввезених на митну територію України (закордонна реєстрація)	507,00	12,06	120	11,75
Отримання грантів і допомоги від іноземних держав населенням чи органами місцевої влади (обсяги, країна, цілі)	156,00		3	
ДАНІ ЩОДО НАСЕЛЕННЯ	14065,00		3062	

Джерело: складено та розраховано авторами.

В окремих селах Ужгородського району частка населення, що працює за кордоном, сягає 20-50%. Разом з тим є такі села, де ця частка менша за 1%. Проте в середньому вказаний показник по опитаних селах є досить вагомим і сягає 17,7%, виступаючи важливим фактором формування додаткових доходів домогосподарств. По опитаних селах Великоберезнянського району ця частка є набагато меншою та складає близько 5%.

У цілому за усіма опитаними респондентами незначною є частка осіб, що виїхали за кордон на постійне місце проживання – 1-2%.

Практично всі опитані зазначили про наявність таких груп населення, які регулярно їздять за кордон на роботу («маятникова міграція»), однак їх кількість є відносно невеликою – від 1 до 10%. Також респонденти констатують існування «сезонної» міграції, при якій мешканці населених пунктів працюють за межами країни 3-4 місяці (Словаччина, Чехія, Польща, Італія, Росія), проте їх частка також є невеликою – близько 4%.

«Човникові» поїздки за кордон з метою купівлі-продажу товарів (для особистого споживання чи роздрібною торгівлі) здійснюються мешканцями більшості опитаних населених пунктів (до 12-20%), найбільше це характерно для осіб, що мають власний бізнес і торгові точки на ринках.

Про участь мешканців села в поїздках «піджаком» (для перевезення товарів через кордон в обсягах, дозволених митним законодавством) зазначили лише окремі опитані. Однак є відомі приклади, коли мешканці регулярно могли здійснювати такі поїздки, крім того, заробляючи додатковими видами робіт (сортування речей).

Щодо отримання пенсій інших держав та подвійного громадянства, то лише в двох населених пунктах (села з компактним проживанням угорської меншини) було зазначено, що біля 25 та 90% пенсіонерів мають таку пенсію. В інших населених пунктах їх частка складає менше 1%.

Можливостями навчання за кордоном – у закладах вищої освіти – користується не більше 2-5% населення (з окремих сіл), у більшості сіл цей показник менше за 1%.

Послугами медичних закладів за кордоном користується також відносно невелика кількість мешканців (2-3%), в основному мова йде про поїздки до Угорщини породіль для народження дітей, а також пенсіонерів, які мають відповідні пільги для медичного обслуговування, володіючи угорськими паспортами.

Практично в кожному з опитаних населених пунктів представники сільрад зазначили, що мешканці частково використовували кошти, зароблені за кордоном, для будівництва та ремонту власного житла.

Кількість транспортних засобів, тимчасово ввезених на митну територію України (із закордонною реєстрацією) є достатньо великою: в окремих населених пунктах їх частка складає 15-25%, в інших – дещо менша, проте в кожному поселенні такі автомобілі є.

В населених пунктах з компактним проживанням етнічних угорців мешканці отримували безповоротну фінансову допомогу від іноземних держав (гранти угорського Фонду Егана), а місцеві ради отримували кошти на комунальні потреби та на утримання і ремонт дошкільних навчальних закладів.

Узагальнення наведених результатів вибіркового опитування не дає можливості кількісно оцінити впливи прикордоння на рівень та якість життя населення, оскільки ділові, комерційні та господарські процеси в цій сфері переважно здійснюються нелегально, переміщення товарів відбувається контрабандно, або в межах, дозволених законодавством, ніде не реєструється. Навіть, якщо частина операцій і обліковується, зокрема, при перетині митного кордону країни, дуже важко виявити їхні справжні масштаби та характеристики. Проте впевнено можна говорити про наявність позитивних наслідків близькості державного кордону для значної частини мешканців, оскільки вона дає можливість реалізовувати різні форми самозайнятості, відшукувати легальні, напівлегальні та нелегальні шляхи для додаткових заробітків. За умов обмежених можливостей офіційного працевлаштування з гідною заробітною платнею місцеве населення часто охоче займається зароблянням коштів у такий спосіб, навіть попри певні ризики, невизначеність, відсутність гарантій і соціального захисту.

2. Грошові перекази трудових мігрантів у прикордонному Закарпатському регіоні як чинник формування рівня життя

Оцінка кількісних та якісних характеристик приватних грошових переказів упродовж багатьох років в Україні наштовхується на проблеми об'єктивного визначення їх реальних масштабів, каналів надходження в країну, географічної структури тощо. У комплексі окреслені проблемні аспекти тісно пов'язані з масштабами трудової міграції з України, яка теж оцінюється по різному. Згідно із дослідженнями, проведеними GfK Ukraine на замовлення Представництва Міжнародної організації з міграції, в Україні у 2017 році на момент опитування за кордоном перебувало 915 тис. осіб трудових мігрантів) [121]. За даними агенції Bloomberg [122] лише у Польщі у 2018 році було зареєстровано 1,5 мільйони трудових мігрантів з України, не включено, що ще півмільйона працюють без реєстрації [123]. За результатами обстеження Державної служби статистики впродовж 2015–2017 років виявлено 1,3 млн осіб трудових мігрантів. Навіть за цими даними є всі підстави робити висновок про неповноту охоплення обстеженнями населення України, що бере участь у трудовіміграційних процесах за кордон. Крім того, слід наголосити, що практично відсутні дані про точні обсяги переказів трудових мігрантів у регіональному зрізі з урахуванням як формальних, так і неформальних каналів надходжень, в тому числі на прикордонні території (регіони), а це ускладнює можливості оцінки їх впливу на мезо-та мікрорівні.

Значимість і важливість обсягів трансфертів трудових мігрантів на певних територіях в контексті як зростання рівня добробуту населення, так і підвищення ефективності проведення регіональної політики проявляється в тому, наскільки результативними можуть бути інструменти

залучення валютних надходжень на користь фізичних осіб для реального їх інвестування не лише у вирішення поточних потреб споживчого характеру, але й для розвитку інфраструктури села (громади), активізації підприємницької активності тощо.

В окремих вітчизняних публікаціях [124] йдеться про приватні грошові (валютні) перекази як про фактор фінансової безпеки та стабільності держави-отримувача, адже вони сприяють зміцненню національної грошової одиниці, зменшенню дефіциту торгового балансу країни, сприяють фіскальній консолідації. Також відмічений вплив переказів на розвиток ринку фінансових послуг та його інфраструктури [126, с.14].

До інших позитивних напрямів впливу на розвиток економіки країн походження мігрантів віднесено: зростання ВВП; інвестиційний ресурс, що діє через зростання попиту на товари; скорочення рівня бідності в регіонах, звідки походять мігранти [127]; зміна структури витрат домогосподарств; зростання витрат на освіту; поліпшення умов проживання; позитивний вплив на рівень зайнятості та економічне зростання (у разі спрямування частини коштів на розвиток підприємництва) [126, с.14].

Комплексний огляд [126] загроз та викликів, що породжують перекази трудових мігрантів для країни реципієнта, охоплює: збільшення споживацьких настроїв, знецінення авторитету праці, орієнтування на подальшу міграцію молоді, дефіцит робочої сили в країні; якщо перекази створюють попит, що не задовольняється за рахунок зростання місцевого виробництва, то вони провокують інфляцію; при значних обсягах валютних надходжень відбувається завищення курсу національної валюти, що зменшує конкурентоспроможність власних товарів на міжнародному і внутрішньому ринках; перекази гальмують необхідні реформи і через зниження тиску на уряди, і через послаблення соціального напруження, запобігаючи суспільним кризам, які спричиняють зміни.

Тобто результати впливу переказів вивчаються на мікро- і на макрорівні. Однак, особливий наголос варто робити і на мезорівень їх впливу, оскільки на цьому рівні проявляються певні специфічні характеристики як міграційних потоків, так і потоків валютних переказів з-за кордону. Крім того, саме на регіональному рівні реалізується державна політика регіонального розвитку та повинна розбудовуватись система стимулювання інвестиційного спрямування мігрантських доходів.

Значимість приватних переказів з-за кордону як вагомого фактору надходження валютних коштів на внутрішній ринок актуалізується за умов скорочення (або нестабільної динаміки) експорту та притоку іноземних інвестицій в країну [128; 129, 130;131]. За період, 2008-2018 років головним джерелом надходжень валюти на внутрішній ринок України були надходження від експорту. Одночасно прямі іноземні інвестиції виявились дещо

більшими за обсягами приватних грошових переказів лише в окремі роки (2008, 2010–2012), а починаючи з 2013 року їх сума в 2–4 рази менша за обсяги переказів [132]. Отже останні шість років найбільшими «інвесторами» української економіки є вітчизняні трудові мігранти.

Однак опитування [133; 132] демонструють, що переважна більшість таких додаткових доходів спрямовується не на інвестиційні цілі чи на розвиток власної справи в Україні, а на поточні витрати, ремонт і купівлю нерухомості, заощадження, лікування та оздоровлення, освіти дітей.

Дослідження регіональних особливостей і тенденцій надходження валютних переказів з-за кордону наштовхується на проблему браку статистичних даних та розгорнутої інформації. Адже офіційна статистика НБУ помісячно наводить дані по отриманих банківських переказах фізичних осіб в іноземні валюти з-за меж України в регіональному розрізі з перерахунком їх в гривневий еквівалент. Однак мова йде лише про обсяги тих грошових коштів, що надходять через формальні канали (банки та міжнародні платіжні системи).

Проте статистичні дані НБУ та обстеження Державної служби статистики у регіональному зрізі відображають результати, які дозволяють дослідити процеси трудової міграції з різних позицій. За результатами модульного вибіркового опитування зовнішньої трудової міграції населення [134], у період 2015–2017 років кількість українських трудових мігрантів становила 1303,3 тис. осіб, з них на західну територіальну зону припадало 69,3 % мігрантів, на центральну – 9,2 %, на південну – 8,64 %, на східну – 6,8 %, на північну – 5,98 %, що дає підстави зробити припущення про домінуючу позицію західної зони й в отриманні грошових переказів з-за кордону від заробітчанин. Однак статистичні дані НБУ щодо офіційних надходжень переказів на користь фізичних осіб його не підтверджують.

Тобто, масштаби надходжень офіційних переказів у прикордонні області країни не підтверджують припущення про важливість чи більшу значущість валютних надходжень від трудових мігрантів саме для них. Однак неформальні канали тут ймовірно задіяні більшою мірою, оскільки для мешканців, що проживають в населених пунктах, наближених до державного кордону, властиві більші масштаби короткострокової (легальної та нерегульованої) міграції, наслідком якої стають відносно невеликі, проте перманентні обсяги заробітків, що ввозяться в країну в готівковому вигляді, офіційно не обліковуються, однак справляють вплив на фінансовий стан домогосподарств, структуру їх споживання, ситуацію на локальних валютних ринках, в першу чергу, готівкових їх секторів.

Відповідно постає питання розрахунків обсягів переказів у регіональному зрізі. Наприклад, науковці [135] пропонують з цією метою роз-

поділяти обсяг переказів між регіонами залежно від кількості мігрантів із урахуванням рівня їх заробітків у країнах перебування (коефіцієнт оціночний і залежить від країни перебування мігрантів).

У межах даного дослідження пропонується дещо розвинути цей підхід з урахуванням наступного:

1. Статистичні дані НБУ щодо обсягів переказів фізичних осіб, хоч і наближено, проте відображають регіональні тенденції. Основною ж проблемою є відмінність цих співвідношень від виявлених тенденцій щодо кількості мігрантів з регіонів. Відтак, при розрахунках варто зосередити увагу на частині переказів, що направляється неформально.

2. Для досягнення більшої точності обчислень неформальних переказів доцільно використовувати визначені НБУ та Держстатом показники, щодо яких можливе порівняння.

3. Запропоновано враховувати схильність мігрантів до використання неофіційних каналів переказів залежно від країни перебування та фактичних обсягів надходжень, що висвітлює статистика НБУ у вартісному виразі.

4. Оцінювання офіційної частини переказів у регіональному зрізі запропоновано здійснювати за двома методами: аналогічно до попереднього пункту та формул (3.1) і (3.2); на основі статистичної інформації про обсяги переказів фізичних осіб в іноземній валюті.

Подальші розрахунки здійснені за укрупненими територіальними зонами України, адже у такій формі дані представлені Державним комітетом статистики [136]. Для визначення обсягів грошових переказів трудових мігрантів неформальними каналами до i -го регіону застосовані формули (4.1) і (4.2).

$$PN_i = \sum_{j=1}^{n(MN_{ij} \times PNM_j)}, \quad (4.1)$$

$$PNM_j = \frac{PN_j}{MN_j}, \quad (4.2)$$

де PN – обсяги переказів коштів неформальними каналами;

MN – кількість трудових мігрантів, що направляє кошти неформальними каналами;

PNM – обсяг переказів неформальними каналами на 1 особу, яка застосовує такі методи;

i – територіальна зона України,

j – країна перебування мігранта.

Первинними даними для розрахунків є: частка осіб, що направляють кошти неформальними каналами (особисто, через друзів, родичів, кур'єрів, водіїв автотранспорту) у розрізі країн перебування мігранта [134, с.27]; кількість трудових мігрантів за країнами перебування і територіальними зонами [134, с.6]; обсяги приватних грошових переказів в Україну за основними країнами за неофіційними каналами надходження [136]. Проміжні результати розрахунків відображені у табл. 4.8.

Стовбці 2 і 3 із таблиці 4.8 довідково відображають відмінності у схильності осіб, що застосовують неформальні канали, та їх заробітках, а отже й обсягах переказів (Польща, Італія та Росія). Характерним є випадок Німеччини, для якої обстеження Держстату відобразило застосування неформальних каналів 69,70% осіб, а дані НБУ свідчать про відсутність у 2016 році таких переказів (впродовж 2015-2017 років їх частка була 0,09%). Подібне, проте не таке яскраво виражене, співвідношення притаманне для Португалії. Ситуація, що склалася, вочевидь, свідчить про доцільність розгляду питання про більш детальне вивчення Національним банком України джерел інформації щодо цих двох країн.

Таблиця 4.8 – Характеристика переказів коштів в Україну неформальними каналами (НК) залежно від країни перебування трудових мігрантів

Країни перебування	Частка переказів НК у 2016 р., %	Частка трудових мігрантів, що направляли кошти через НК у 2016 р., %	Кількість осіб, що направляли кошти НК, тис. осіб	Обсяги переказів НК на 1 особу, що застосовує такі способи (за 2015-2017 рр.), тис. дол. США
Польща	95,15	76,70	388,49	15,76
Російська Федерація	39,35	69,00	236,26	8,53
Італія	51,05	72,30	106,06	5,82
Чеська Республіка	91,56	85,10	104,25	9,87
США	0,03	0,00	0,00	-
Білорусь	-	100,00	22,50	-
Португалія	19,21	75,40	15,31	1,75
Угорщина	-	100,00	17,10	0,00
Ізраїль	0,06	0,00	0,00	-
Німеччина	0,00	69,70	7,11	0,11
Інші країни	1,59	38,60	24,86	11,16

Джерело: складено авторами за даними [134;136].

Щодо переказів, направлених офіційними каналами, то вище визначено можливість застосування двох підходів для їх оцінки:

1. Розрахунок обсягів переказів офіційними каналами та осіб, що застосовують такі способи у розрізі країн перебування мігранта та регіонів (аналогічно до табл. 4.9). Оцінювання, здійснене на цій основі для територіальних зон України, відобразило результати, при яких: для Заходу отримано розрахункові дані у 2,88 рази вищі, ніж фактичні надходження переказів фізичних осіб офіційними каналами. Такий показник, навіть із урахуванням змін валютних курсів, є необґрунтованим, а результати методу не взяті до уваги.

2. Другий метод передбачає використання інформації про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті в Україні у розрізі регіонів.

Недоліками його застосування є: вплив коливань валютних курсів, адже показники подано у гривні; власне суми переказів офіційними каналами включають не лише надходження від операцій, пов'язаних з трудовою міграцією. Для коригування показників застосовано співвідношення інших приватних трансфертів (не пов'язаних з міграцією) до приватних переказів, розрахованих для цілей платіжного балансу: у 2015 році – 26,3%, у 2016 році – 24,35%, у 2017 році – 21,58%. Крім того, базуючись на проведеному аналізі, до уваги не взято перекази м. Києва та Одеської області. Середньорічні офіційні курси гривні за 100 доларів США, на основі яких здійснено розрахунки, такі: 2015 рік – 2184,47; 2016 рік – 2555,13; 2017 рік – 2659,66. Результати розрахунків відображено у табл. 4.9.

Таблиця 4.9 – Розрахункові обсяги грошових переказів трудових мігрантів в Україну в 2015-2017 рр.

Показник	Всього по Україні	В т.ч. за територіальними зонами				
		Північ	Центр	Південь	Схід	Захід
Перекази неформальними каналами, млн дол США	10094,00	640,04	953,73	716,84	485,17	7298,21
частка у загальних переказах, %	57,23	45,86	54,96	38,32	14,89	77,82
Перекази за офіційними каналами надходження, млн дол США	7544,06	755,75	781,52	1154,03	2772,35	2080,40
частка у загальних переказах, %	42,77	54,14	45,04	61,68	85,11	22,18
Всього переказів, млн. дол. США	17638,06	1395,79	1735,25	1870,87	3257,52	9378,61

Джерело: складено авторами за даними [134; 136].

Отримані розрахункові показники є нижчими порівняно з тими обсягами переказів трудових мігрантів, які активно обговорювалися у засобах масової інформації (і базувалися на загальних обсягах переказів у Україну, без виділення трудовіміграційної складової). Впродовж 2015–2017 років на західні області припадало 53,17% переказів трудових мігрантів; на східні – 18,47%; на південні – 10,61%. Отже, структура загальних надходжень від трудової міграції у територіальному розрізі дещо відмінна від структури міграції за кордон.

Загалом по країні переважає частка переказів, направлених неформальними каналами, однак у територіальному зрізі виявлено суттєві диференціації. Частка офіційних переказів переважає у північному і південному регіонах, навіть за умови вирахування окремих територій. Досить високою виявилася частка офіційних переказів для східних регіонів, що може бути пов'язано із вищою часткою інших трансфертів (внаслідок аутсорсингу, тінювих схем, надання інших послуг), ніж враховані в даній роботі. Тобто, отримані результати свідчать про необхідність подальшого вдосконалення обрахунків у частині оцінювання офіційних переказів в Україні, не пов'язаних з трудовою міграцією.

Базуючись на вказаній методології та додаткових власних дослідженнях Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень, розраховано обсяги переказів неформальними каналами для Закарпатської області (табл. 4.10).

Таблиця 4.10 – Деякі індикатори міграції Закарпатської області

Показник	2018/2019 рік
Частка трудових мігрантів (міждержавних) серед населення, %*	15,51
Кількість трудових мігрантів (міждержавна), тис. осіб	194,92
Середній обсяг переказів від трудових мігрантів за неформальними каналами впродовж року, млн дол. США**	524,23

* На основі даних Паспортизації населених пунктів Закарпатської області

** З урахуванням розрахункових: обсягу переказів неформальними каналами по Західному регіону; частки мігрантів, що схильні застосовувати такі методи

Джерело: розраховано авторами.

Також наводяться дані офіційних переказів на територію Закарпатської області (табл. 4.11).

Якщо здійснити порівняння аналогічного показника для західних областей та областей, що межують з кордоном ЄС, то в даному випадку найменші обсяги офіційних переказів в іноземній валюті припадали на одного мешканця у Волинській, Рівненській та Закарпатській областях (2015–2018 роки), що пов'язано із порівняно низькими обсягами пере-

казів. Разом з тим найбільшим цей показник був у Чернівецькій області, він перевищував середній його розмір по країні в цілому, однак в даному випадку зіграв роль чинник «заселеності» регіону. Це дає підстави припустити, що інтенсивність міграційних процесів у цій прикордонній області є порівняно вищою.

Таблиця 4.11 – Динаміка грошових переказів в Україну (за офіційними каналами) у розрізі західних областей України в 2015 – 2018 роках

Область	2015			2016			2017			2018	
	млн. грн	% до ВРП	на 1 особу, тис. грн	млн. грн	% до ВРП	на 1 особу, тис. грн	млн. грн	% до ВРП	на 1 особу, тис. грн.	млн. грн	на 1 особу, тис. грн
Усього по Україні	111547,0	5,6	2,6	135524,5	5,7	3,2	149230,3	5,0	3,5	169020,4	4,0
Волинська	891,2	2,8	0,9	1100,4	3,1	1,1	1277,0	2,5	1,2	1400,6	1,4
Закарпатська	2014,0	7,0	1,6	2183,0	6,7	1,7	2169,9	5,0	1,7	2001,8	1,6
Івано-Франківська	3183,3	6,9	2,3	3839,3	7,5	2,8	4105,6	6,4	3,0	4054,7	2,9
Львівська	4800,9	5,1	1,9	6106,4	5,3	2,4	6899,5	4,7	2,7	7387,2	2,9
Рівненська	1060,4	3,0	0,9	1270,4	3,2	1,1	1498,7	3,1	1,3	1590,9	1,4
Тернопільська	2586,3	9,7	2,4	3087,9	9,9	2,9	3377,6	8,3	3,2	3498,4	3,3
Хмельницька	1839,3	4,5	1,4	2285,2	4,7	1,8	2447,8	3,8	1,9	2476,4	1,9
Чернівецька	2683,2	14,5	3,0	3218,5	15,2	3,5	3786,9	13,2	4,2	3858,4	4,3

Джерело: складено та розраховано авторами за даними НБУ та Державної служби статистики [136, 137,138].

Звертає на себе увагу той факт, що в усіх західних областях за період 2015–2018 років відбулося незначне зростання обсягів офіційних грошових переказів з-за кордону, за винятком Закарпатської області. За власними спостереженнями та експертними оцінками авторів, це пов'язано з переходом частини трудових мігрантів на вахтовий метод роботи у прикордонні країни ЄС внаслідок: введення безвізового режиму з ЄС, більш активного залізничного сполучення з Угорщиною, наявності пішохідних пунктів перетину (що у комплексі пришвидшило перетин кордону порівняно з автомобільним транспортом). Вибіркові опитування, проведені авторами у територіальних громадах, близьких до прикордоння, засвідчили, що біля 4,7% їх населення залучено саме до маятникових трудових міграцій за кордон.

4.2. ЕКСПРЕС-ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

Після виявлення загальних рис, притаманних для рівня життя населення Закарпатської області як прикордонного регіону, аналіз було спрямовано до районного рівня прикордонності. У Закарпатській області існують міжрайонні диференціації, гірські території (і райони, де вони превалюють) із ознаками депресивності, що загалом по області змінює картину впливу її прикордонного розташування.

Для визначення інтегрального показника рівня життя населення районів області за основу було взято методика вимірювання регіонального людського розвитку, розроблену Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. Ця методика була модифікована, враховуючи особливості можливостей дослідження рівня життя населення на субрегіональному рівні (на рівні районів), наявність відповідних статистичних даних.

До розрахунку субрегіонального показника рівня життя включено 25 показників, об'єднаних у 6 блоків та 1 додатковий блок показників (5 показників), пов'язаних з прикордонною торгівлею, працею і соціальною сферою (табл. 4.12-4.18):

- Відтворення населення (коефіцієнт народжуваності на 1000 наявного населення, дитяча смертність дітей у віці до 5 років).
- Соціальне становище (коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення), кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення), кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, наркоманії та токсикоманії (на 100 тис. населення), кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які рахуються у навчальних закладах (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років), кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)).
- Комфортне життя (забезпеченість населення житлом (загальна площа на 1 особу), кв. м., частка загальної площі житлових приміщень, які обладнані централізованою каналізацією та водопроводом у сільській місцевості, частка загальної площі житлових приміщень, які обладнані централізованим газопостачанням у сільській місцевості, планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення), обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу), мережа закладів охорони здоров'я на 10 тис. населення, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення).

- Добробут (обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності (грн на 1 особу), капітальні інвестиції у житлове будівництво (на 1 особу), товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (тис. грн) на 1 особу, використання бензину моторного та дизельного палива, тонн/1 особу).
- Гідна праця (рівень зайнятості на підприємствах (частка працівників у населенні віком 18-65 років), рівень зареєстрованого безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць, навантаження на 1 вакансію (кількість безробітних/кількість вакансій)).
- Освіта (чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, охоплення загальною середньою шкільною освітою дітей шкільного віку (6-18 років), середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)).

Вартісні показники (обсяг реалізованих населенню послуг на 1 особу, обсяг реалізованої продукції підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності на 1 особу, капітальні інвестиції у житлове будівництво на 1 особу, товарооборот підприємств роздрібної торгівлі на 1 особу) з метою зняття впливу інфляційної складової модифікуються у відносні шляхом ділення значення показника по району на середнє значення показника. Всі інші показники використовуються без перетворень.

Використання методики ілюструється на даних за 2017 рік.

Порівняно з методикою вимірювання регіонального людського розвитку, розробленою Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, у 1-й блок ввійшло тільки 2 з 5-ти показників, а у 2-й — 5 показників із 6-ти показників, оскільки інші 4 показники на рівні районів не обліковуються. Замість інтегрального показника стану навколишнього середовища введено показник викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, оскільки статистичні індикатори для комплексного розрахунку інтегрального показника відсутні для рівня районів.

Показники 4-го блоку «Добробут» з методики вимірювання регіонального людського розвитку, розробленої Інститутом демографії та соціальних досліджень, на районному рівні відсутні, адже відсутні результати обстежень органами статистики доходів і витрат домогосподарств. Тому, щоб виявити рівень доходів чи споживання у районах, було введено такі показники, як капітальні інвестиції у житлове будівництво на 1 особу (демонструє вкладання доходів домогосподарств у нове будівництво житла),

товарооборот підприємств роздрібної торгівлі на 1 особу (демонструє витрати домогосподарств на поточне споживання), використання бензину моторного та дизельного палива на 1 особу (частково демонструє поточні витрати домогосподарств, забезпеченість та інтенсивність використання транспортних засобів). Показник валового регіонального продукту на 1 особу (який не обліковується по районах) із загальнодержавної методики був видозмінений на показник обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності на 1 особу, адже останній повторює загальну динаміку ВРП.

Серед показників 5-го блоку «Гідна праця» тільки 3 з 6-ти показників обліковуються на рівні районів. Тому в цю групу було введено ще один показник, який характеризує умови праці та відображається на районному рівні – навантаження на 1 вакансію – і розраховується як відношення кількості безробітних до кількості вакансій. Серед показників 6-го блоку «Освіта» теж реєструються на рівні районів лише 3 з 5-ти показників. Крім того, показник охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років) на районному рівні враховує лише шкільну середню освіту – без ПТУ і ЗВО, так як вони передбачають можливість мобільності учнів з інших районів.

Процедура розрахунку інтегрального індексу регіонального людського розвитку складається з п'яти етапів:

- 1) нормування показників;
- 2) калібрація показників;
- 3) визначення ваг показників у блоках;
- 4) розрахунок індексу по кожному блоку показників;
- 5) розрахунок інтегрального індексу регіонального людського розвитку.

З метою незалежності інтегрального показника від одиниць вимірювання вихідних ознак необхідно провести процедуру уніфікації шкал, за якої можливі значення ознак завжди будуть обмежуватися відрізком $[0;1]$. При цьому нульове значення перетвореного показника буде відповідати найгіршій його якості за даною властивістю, а значення, рівне 1, – найвищій. Отож, для показників-стимуляторів нормування здійснюватиметься за формулою:

$$x_{ij} = (x_{ij} - x_{min}) / (x_{max} - x_{min}), \quad (4.3)$$

де, x_{ij} – відповідне значення показника;

x_{min} – мінімальне значення показника;

x_{max} – максимальне значення показника.

Для показників-дестимуляторів нормування здійснюється за формулою:

$$x_{ij} = (x_{max} - x_{ij}) / (x_{max} - x_{min}), \quad (4.4)$$

Калібрація нормованих показників здійснюється з метою елімінації впливу процедури нормування на узагальнюючий показник по блоку. Мета калібрації полягає у забезпеченні в середньому рівного представлення нормованих показників у індексі блоку до проведення процедури зважування. Калібрація проводиться у такій послідовності:

- розраховується структура представлення кожного показника в індексі блоку для кожного регіону (формула (4.5));
- розраховується середнє значення показника структури по кожному показнику (формула (4.6));
- розраховується середнє значення показника структури по кожному блоку (формула (4.7));
- розраховуються калібрувальні коефіцієнти для кожного показника (формула (4.8));
- розраховуються відкалібровані значення нормованих показників (формула (4.9)):

$$b_{ijr} = \frac{z_{ijr}}{\sum_{j=1}^{k_i} z_{ijr}}, \quad (4.5)$$

$$\bar{b}_{ij} = \frac{\sum_{r=1}^{25} b_{ijr}}{25}, \quad (4.6)$$

$$\bar{b}_i = \frac{\sum_{j=1}^{k_i} \bar{b}_{ij}}{k_i}, \quad (4.7)$$

$$c_{ij} = \frac{\bar{b}_i}{\bar{b}_{ij}}, \quad (4.8)$$

$$z_{ijr}^c = z_{ijr} \times c_{ij}, \quad (4.9)$$

де b_{ijr} – питома вага j -го нормованого показника у загальному індексі i -го блоку показників для району r ;

$\bar{b}_{ij}$ – середнє значення питомої ваги j -го нормованого показника у i -му блоці показників;

$\bar{b}_i$ – середнє значення питомої ваги нормованих показників у i -му блоці показників;

c_{ij} – калібрувальний коефіцієнт для j -го показника у i -му блоці показників;

z_{ijr}^c – калібровані нормовані значення j -го показника у i -му блоці показників по району r .

Ваги показників визначаються методом попарних порівнянь з використанням експертних оцінок.

Найбільш поширеним підходом до побудови залежності між інтегральним і базовими показниками є використання їх згортки. Адитивна згортка є більш поширеною і використовується, коли є підстави вважати, що кожна складова лінійно і адитивно впливає на досліджувану якість об'єкту. Її особливо добре використовувати, коли зменшення значення за одним критерієм компенсується зростанням значення за якимось іншим критерієм (чи декількома критеріями). В такому випадку навіть якщо значення одного критерію дорівнює нулю, загальне значення інтегрального показника може бути досить непоганим за рахунок інших критеріїв. Отож, індекс по блоку показників розраховується за формулою (4.10):

$$I_{ir} = \sum_{j=1}^{k_i} \bar{w}_{ij} z_{ijr}^c. \quad (4.10)$$

де w_{ij} – ваговий коефіцієнт.

Інтегральний індекс регіонального людського розвитку розраховується як сума індексів по всіх шести блоках показників [119]:

$$I_r = \sum_{i=1}^6 I_{ir}. \quad (4.11)$$

До групи показників модифікованої методики було додано ще один додатковий блок показників, пов'язаних з впливом близького прикордоння на працю, добробут і соціальний стан його мешканців (табл.4.18). У цю групу ввійшли 5 показників (частка осіб, що працюють за кордоном; частка мешканців населеного пункту, що регулярно їздять за кордон на роботу («маятникова» міграція); «човникові» поїздки за кордон з метою купівлі-продажу товарів (для особистого споживання чи роздрібної торгівлі), частка населення; участь мешканців у поїздках «піджаком» (для перевезення товарів через кордон в обсягах, дозволених митним законодавством), частка населення; частка мешканців, що мають пенсії інших

держав, подвійне громадянство, %), які були відібрані і розраховані на основі проведеного опитування у прикордонних районах Закарпатської області.

Для визначення впливу прикордоння на рівень життя населення слід було зібрати інформацію, яка в районних масштабах, а тим більше в масштабах суто прикордонних територій, статистично не обліковується. Тому з даною метою було опитано голів сільських рад/об'єднаних територіальних громад, які знаходяться в безпосередній близькості до кордону (в межах 50 км) (див. додаток В). Саме таку відстань охоплюють угоди про малий прикордонний рух, укладені Україною із західними країнами-сусідами, які діють і після запровадження безвізового режиму з країнами ЄС. Малий прикордонний рух є формою полегшення перетину кордону для громадян, які живуть у прикордонній зоні. Такі поїздки можуть мати соціальні, культурні, сімейні, а також виправдані економічні причини (які не є прибутковою діяльністю). Разом з тим, перевага картки малого прикордонного руху у тім, що не потрібно доводити документально мету своєї поїздки та пред'являти інші документи та довідки, які можуть вимагати прикордонна поліція будь-якої країни ЄС. Тому мешканці прикордонних територій України в межах Закарпаття активно користуються такою можливістю перетину кордону. Опитування голів сільських рад/об'єднаних територіальних громад здійснювалося згідно питань розробленого листка опитування і охоплювало інформацію, якою володіє голова села як ефективний управлінець, який знає, що відбувається на території, якою він керує, чим живуть її мешканці, де і як заробляють на своє життя, з якими викликами та проблемами стикаються. Саме голова з усіх органів місцевого самоврядування безпосередньо щодня спілкується зі своїми мешканцями, видає і підписує для них різного роду документи і довідки, на власні очі бачить зміни у їхньому рівні життя, знає про їх настрої, чим живуть його виборці тощо. Саме тому суб'єктами надання оптимально об'єктивної інформації, що статистично не обліковується, але безпосередньо впливає і визначає рівень життя мешканців, були обрані голови сільрад.

Листок опитування передбачає постановку питань, які охоплюють основні аспекти залучення мешканців прикордонних територій до різних форм участі та діяльності, що пов'язані з близькістю до державного кордону. Зокрема, про працевлаштування за кордоном, різні форми торговельної діяльності, отримання освітніх і медичних послуг за кордоном, туризм і ряд інших. Різні форми трудової міграції за кордон виступають найпершим і одним з найвагоміших факторів впливу на доходи та рівень життя місцевих мешканців (домогосподарств), які із запровадженням безвізового режиму зросли в масштабах і за тривалістю міграції. Сезонна, маятникова міграція як досить давно відомі явища в регіоні була допо-

вна останніми роками «човниковими поїздками», поїздками «піджаком», що особливо властива для населених пунктів, які знаходяться в безпосередній близькості до кордону і в яких розташовані пункти пропуску. Ніякої офіційної інформації про такого роду операції немає, що і викликало потребу в отриманні загальних даних, які б дали можливість оцінити тенденції та різні особливості таких форм зайнятості й отримання доходів (здебільшого ці доходи носять нелегальний характер і не підлягають ніякому обліку).

Характерними проявами сучасного соціального статусу мешканців прикордонних територій (особливо етнічних угорців і румунів) стало також і отримання певною їх частиною пенсій інших держав (в першу чергу, Угорщини), а також громадянства цих держав. Публічний доступ до такої інформації відсутній, і оцінку тенденцій можна робити лише за результатами вибіркового опитувань та неформального спілкування.

Розвиток підприємницької діяльності (переважно мова йде про фізичних осіб-підприємців, що мають невеликі торгівельні точки) також стимулюється близькістю до кордону, причому в двосторонньому напрямку (придбання окремих груп товарів за кордоном з метою продажу у власному магазині або продаж товарів іноземним споживачам (словакам, угорцям)).

Отже, питання, внесені в листок опитування для голів сілрад прикордонних сіл Закарпатської області, передбачають збір оціночних (експертних) даних, що базуються як на об'єктивній інформації представників органів влади, так і відображають їх суб'єктивну оцінку процесів, пов'язаних із суспільним та економічним життям громад, домашніх господарств, суб'єктів підприємницької діяльності у контексті впливу на нього прикордоння.

Результати розрахунку каліброваних нормованих значень показників, субіндексів для блоків та індексу людського розвитку районів відображено у табл. 4.12 – 4.19. Із 13-ти районів Закарпаття вісім є прикордонними: Рахівський, Тячівський, Хустський і Виноградівський межують із Румунією (повіти Сату-Маре та Марамуреш); Виноградівський, Березівський та Ужгородський – з Угорщиною (область (медье) Саболч-Сатмар-Берег); Ужгородський, Перечинський та Великоберезнянський – зі Словаччиною (край Кошицький: округи Требішов, Михайлівці, Собранце та край Пряшівський: округ Снина); Великоберезнянський – із Польщею (Бешадський повіт Підкарпатського воєводства). Із п'яти міст обласного підпорядкування – чотири міста, включно з обласним центром – Ужгородом, розташовані у прикордонні. Близько до кордону розташовані також міста Чоп, Берегове та Хуст [120].

Таблиця 4.12 – Блок «Відтворення населення»

Райони	Коефіцієнт народжуваності	Дитяча смертність, проміле	Субіндекс
Міжгірський	0,27	0,57	0,84
В.Березнянський	0,32	0,50	0,82
Хустський	0,22	0,52	0,74
Свалявський	0,26	0,46	0,72
Іршавський	0,37	0,33	0,71
Волівецький	0,11	0,56	0,67
Рахівський	0,36	0,30	0,66
Ужгородський	0,12	0,50	0,62
Мукачівський	0,17	0,43	0,61
Область	0,24	0,36	0,60
Тячівський	0,28	0,29	0,57
Перечинський	0,42	0,10	0,52
Виноградівський	0,41	0,00	0,41
Берегівський	0,00	0,36	0,36

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4.13 — Блок «Соціальне становище»

Райони	Коефіцієнт злочинності	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму, алкогольних психозів, наркоманії та токсикоманії	Кількість дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування	Кількість померлих від навмисного само-ушкодження	Субіндекс
Міжгірський	0,12	0,43	0,12	0,22	0,02	0,91
Рахівський	0,10	0,39	0,18	0,18	0,04	0,89
Іршавський	0,11	0,22	0,17	0,22	0,08	0,80
Хустський	0,13	0,15	0,17	0,26	0,07	0,79
Волівецький	0,10	0,21	0,19	0,23	0,05	0,78
Тячівський	0,12	0,20	0,14	0,23	0,05	0,74
Свалявський	0,10	0,18	0,20	0,16	0,07	0,71
Область	0,08	0,16	0,15	0,17	0,05	0,62
Виноградівський	0,12	0,02	0,18	0,16	0,06	0,55
Ужгородський	0,00	0,24	0,13	0,09	0,05	0,51
В.Березнянський	0,06	0,15	0,08	0,07	0,06	0,43
Мукачівський	0,04	0,01	0,15	0,11	0,06	0,37
Перечинський	0,08	0,09	0,17	0,00	0,00	0,33
Берегівський	0,11	0,00	0,00	0,12	0,00	0,23

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4.14 – Блок «Комфортне життя»

Райони	Забезпеченість населення житлом	Частка загальної площі житлових приміщень, які обладнані централізованою каналізацією та водопроводом у сільській місцевості, %	Частка загальної площі житлових приміщень, які обладнані центральним газопостачанням у сільській місцевості, %	Плавна емність амбулаторно-поліклінічних закладів	Обсяг реалізованих населенню послуг	Мережа закладів охорони здоров'я на 10 тис. населення	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення (т/1 тис. осіб)	Субіндекс
Ужгородський	0,19	0,07	0,05	0,07	0,35	0,00	0,05	0,78
Святогірський	0,16	0,08	0,04	0,03	0,29	0,04	0,05	0,69
Іршавський	0,26	0,11	0,06	0,13	0,01	0,02	0,06	0,65
Область	0,15	0,06	0,04	0,09	0,19	0,03	0,06	0,62
Тячівський	0,26	0,06	0,05	0,07	0,02	0,01	0,06	0,53
Берегівський	0,20	0,04	0,06	0,07	0,04	0,06	0,06	0,53
В.Березнянський	0,00	0,03	0,00	0,14	0,00	0,26	0,06	0,50
Волівецький	0,10	0,05	0,03	0,07	0,00	0,23	0,00	0,48
Мукачівський	0,07	0,08	0,05	0,05	0,15	0,02	0,06	0,48
Перечинський	0,06	0,04	0,03	0,10	0,02	0,10	0,05	0,41
Міжгірський	0,06	0,01	0,01	0,07	0,04	0,16	0,05	0,40
Виноградівський	0,09	0,07	0,05	0,07	0,03	0,01	0,06	0,38
Хустський	0,12	0,06	0,05	0,00	0,07	0,00	0,06	0,35
Рахівський	0,09	0,00	0,00	0,09	0,06	0,00	0,06	0,31

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4.15 – Блок «Добробут»

Райони	Обсяг реалізованої продукції підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності (грн. на 1 особу)	Капітальні інвестиції у житлове будівництво, тис. грн. на 1 особу	Товарооборот підприємств роздрібної торгівлі на 1 особу, грн.	Використання бензину моторного та дизельного палива, тонн/1 особу	Субіндекс
Ужгородський	0,53	0,16	0,30	0,05	1,05
Мукачівський	0,34	0,10	0,15	0,15	0,73
Область	0,16	0,10	0,09	0,04	0,39
Перечинський	0,20	0,03	0,01	0,01	0,25
Хустський	0,05	0,16	0,04	0,00	0,25
Берегівський	0,09	0,03	0,09	0,02	0,23
Свалявський	0,10	0,05	0,04	0,01	0,21
Тячівський	0,04	0,12	0,01	0,01	0,19
Виноградівський	0,04	0,05	0,05	0,02	0,16
Рахівський	0,01	0,10	0,00	0,02	0,13
Іршавський	0,00	0,06	0,02	0,02	0,10
Міжгірський	0,01	0,07	0,00	0,01	0,10
Волівецький	0,01	0,05	0,02	0,02	0,09
В.Березнянський	0,03	0,00	0,02	0,00	0,05

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4.16 – Блок «Гідна праця»

Райони	Рівень зайнятості на підприємствах (частка працівників у населенні віком 18-65 років)	Рівень зареєстрованого безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць	Навантаження на 1 вакансію, осіб	Субіндекс
Ужгородський	0,72	0,09	0,54	0,09	1,44
Мукачівський	0,38	0,09	0,36	0,09	0,92
Виноградівський	0,17	0,09	0,41	0,09	0,76
Область	0,25	0,08	0,34	0,09	0,75
Берегівський	0,26	0,09	0,31	0,09	0,75
Перечинський	0,26	0,08	0,32	0,09	0,75
Свалявський	0,23	0,10	0,14	0,09	0,55
В.Березнянський	0,18	0,05	0,20	0,00	0,42
Рахівський	0,05	0,06	0,22	0,08	0,42
Хустський	0,12	0,10	0,10	0,09	0,41
Міжгірський	0,15	0,02	0,14	0,05	0,37
Волівський	0,11	0,00	0,09	0,09	0,29
Тячівський	0,00	0,06	0,14	0,08	0,28
Іршавський	0,04	0,08	0,00	0,06	0,18

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4.17 – Блок «Освіта»

Райони	Чисті показники охоплення дошкільними закладами, %	Охоплення дітей загальною середньою шкільною освітою, %	Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання	Субіндекс
Ужгородський	0,15	0,81	0,46	1,42
Мукачівський	0,34	0,54	0,42	1,30
Хустський	0,17	0,62	0,34	1,14
Тячівський	0,09	0,68	0,27	1,04
Іршавський	0,14	0,51	0,33	0,99
Міжгірський	0,14	0,40	0,39	0,94
Свалявський	0,12	0,29	0,41	0,82
Рахівський	0,02	0,52	0,28	0,82
Берегівський	0,00	0,65	0,12	0,77
Область	0,12	0,53	0,08	0,73
Перечинський	0,05	0,27	0,38	0,70
Волівецький	0,14	0,08	0,45	0,67
Виноградівський	0,09	0,21	0,33	0,63
В.Березнянський	0,02	0,00	0,42	0,44

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 4.18 — Блок «Вплив прикордоння на працю, добробут і соціальний стан»

Райони	Частка осіб, що працюють за кордоном	Частка осіб, що регулярно їздять за кордон на роботу («маятникова» міграція)	«Човникові» поїздки за кордон з метою купівлі-продажу товарів (для особистого споживання чи роздрібної торгівлі)	Участь мешканців у поїздках «піджаком» (для перевезення товарів через кордон в обсягах, дозволених митним законодавством)	Частка осіб, що мають пенсії інших держав, подвійне громадянство, %	Субіндекс
Ужгородський	0,00	0,00	0,19	0,13	0,26	0,58
В.Березнянський	0,26	0,15	0,00	0,00	0,00	0,41

Джерело: розраховано авторами (% до загальної кількості населення).

Таблиця 4.19 — Інтегральний індекс людського розвитку районів Закарпатської області

Райони	Відво- рення на- селення	Соціальне станови- ще	Комфорт- не життя	Добро- бут	Гідна праця	Освіта	Вплив при- родоння на працю, добробут і соціальний стан	Індекс	Індекс ¹
Ужгородський	0,62	0,51	0,78	1,05	1,44	1,42	0,58	5,81	6,39
Свалявський	0,72	0,71	0,69	0,21	0,55	0,82		3,69	
Іршавський	0,71	0,80	0,65	0,10	0,18	0,99		3,42	
Область	0,60	0,62	0,62	0,39	0,75	0,73		3,71	
Тячівський	0,57	0,74	0,53	0,19	0,28	1,04		3,35	
Берегівський	0,36	0,23	0,53	0,23	0,75	0,77		2,87	
В.Березнянський	0,82	0,43	0,50	0,05	0,42	0,44	0,41	2,66	3,08
Волвецький	0,67	0,78	0,48	0,09	0,29	0,67		2,98	
Мукачівський	0,61	0,37	0,48	0,73	0,92	1,30		4,41	
Перечинський	0,52	0,33	0,41	0,25	0,75	0,70		2,97	
Міжгірський	0,84	0,91	0,40	0,10	0,37	0,94		3,55	
Виноградівський	0,41	0,55	0,38	0,16	0,76	0,63		2,89	
Хустський	0,74	0,79	0,35	0,25	0,41	1,14		3,67	
Рахівський	0,66	0,89	0,31	0,13	0,42	0,82		3,21	

ІНДЕКС¹ – значення розрахункового індексу з урахуванням показників впливу пригородня

Джерело: розраховано авторами.

За результатами виконаних досліджень зроблено висновок про багатовекторний дворівневий вплив прикордоння на рівень життя населення на регіональному рівні. При цьому факторами першого рівня є:

- тип зв'язків між прикордонними регіонами (прикордонні території можуть бути відчуженими, співіснуючими, взаємозалежними і інтегрованими);
- рівень розвитку і конкурентоспроможності території, що аналізується, порівняно із рівнем розвитку сусідньої просторової системи;
- специфічний поліетнічний національний склад населення на прикордонних територіях (у середовищі із багатим національним складом існує більше шансів існування неформальних відносин із жителям цієї ж нації у сусідній країні, більше можливостей до налагодження співпраці);
- організаційні інструменти міждержавної економічної інтеграції, що застосовуються на прикордонні (наприклад, угоди про транскордонне співробітництво, іноземне інвестування та створення спільних підприємств і тому подібне);
- легший доступ до матеріальних і нематеріальних благ за кордоном за рахунок дешевших і менших за часом поїздок в іншу країну.

Факторами другого рівня є:

- прикордонна торгівля, неофіційним різновидом якої є контрабанда;
- транскордонна трудова маятникова міграція (короткочасна і регулярна зайнятість мешканців прикордонних територій по інший бік кордону);
- неформальна взаємодія з питань транзитних перевезень для автомобільного транспорту;
- насичена прикордонна інфраструктура (транспортно-комунікаційна, торгова, екологічна, соціальна, банківсько-фінансова, інформаційно-обслуговуюча та готельне господарство);
- залежність від екологічних проблем країни-сусіда.

За результатами аналізу даних статистичних обстежень та соціологічних опитувань авторами виділено наступні наслідки від прикордонного статусу Закарпатської області:

- більша підприємницька/ділова активність місцевого населення;
- виникнення нових видів зайнятості, а саме прикордонної торгівлі, контрабандного та легального перевезення товарів;

- нетипові джерела доходів місцевого населення, пов'язані з близькістю кордону (доходи від прикордонної торгівлі, контрабанди та трудової міграції);
- активне інвестування у житлове будівництво;
- доступ до освіти за кордоном;
- можливість користуватись автомобілями на закордонній реєстрації;
- отримання фінансової підтримки від інших країн.

На основі виокремлених факторів, а також визначених наслідків від прикордонного статусу території, авторами розроблено методика експрес оцінювання динаміки рівня життя населення прикордонних територій. За основу було взято методика вимірювання регіонального людського розвитку, розроблену Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. Ця методика була модифікована за рахунок додавання показників, пов'язаних з прикордонною торгівлею, працею і соціальною сферою.

Результатом застосування методики є розрахунок інтегрального індексу регіонального людського розвитку для тринадцяти районів Закарпатської області. Джерелом інформації стали не лише статистичні дані, а також результати опитування голів сільських рад Закарпатської області, яке було проведене з метою збору інформації, що статистично не обліковується, але безпосередньо впливає і визначає рівень життя мешканців. Найвищі значення індексу зафіксовано для Ужгородського та Мукачівського районів, найнижчі – для Берегівського та Великоберезнянського районів. При цьому врахувати вплив прикордоння на працю, добробут і соціальний стан стало можливим лише для двох районів – Ужгородського та Великоберезнянського, і в обох випадках значення індексу зростає.

Таким чином, на основі виділених факторів впливу прикордонного статусу території на рівень життя населення авторами була модифікована методика вимірювання регіонального людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Індекс регіонального людського розвитку було розраховано для тринадцяти районів Закарпатської області, а для двох і з них – враховано вплив прикордоння. Основним результатом даного розділу є розробка методичного інструменту для врахування впливу прикордонного статусу території на рівень життя місцевого населення.

РОЗДІЛ 5. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСУ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ

5.1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ

Благополуччя являє собою складний соціальний феномен, який досліджується науковцями у різних аспектах. Він віддзеркалює існуючу соціальну реальність, яка обумовлює суб'єктивний стан кожної людини, групи людей, або великої сукупності населення в цілому. Актуальність наукового інтересу до проблеми благополуччя на нинішньому етапі суспільного розвитку обумовлена швидкими соціальними змінами та зростанням нестабільності сучасного світу, одним з визначальних чинників якої є незбалансованість розвитку, зростання нерівності, серйозні екологічні загрози. У цьому сенсі концепція благополуччя безпосередньо пов'язана з ідеєю сталого розвитку, що орієнтована на пошук рішень, які б мали забезпечити рівні можливості для життя як нинішніх, так і прийдешніх поколінь.

Дослідження категорії «благополуччя» як невід'ємної складової процесу забезпечення сталого суспільного розвитку, покращення якості життя населення передбачає необхідність визначення основних теоретично-методологічних підходів до трактування економічної сутності цього поняття. Еволюція наукових підходів до дослідження цієї категорії свідчить про посилення ролі матеріального рівня життя, стану здоров'я населення, розвиненості освіти, персональної активності особистості, соціальних зв'язків, навколишнього середовища, рівня безпеки у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Усвідомлюючи значення для людства таких загроз як забруднення довкілля, нераціональне використання природних ресурсів, порушення прав людини, дослідники підтримують точку зору, згідно якій зростання ВВП та рівня життя не є вичерпними характеристиками для визначення благополуччя суспільства. Відповідно, сучасні методологічні підходи базуються на поєднанні оцінок як матеріальної складової, так і нематеріальних сфер людського життя.

Дослідження категорії «благополуччя» як невід'ємної складової процесу забезпечення сталого суспільного розвитку, покращення якості життя населення передбачає необхідність визначення основних теоретично-методологічних підходів до трактування економічної сутності цього поняття. Еволюція наукових підходів до дослідження цієї категорії

свідчить про посилення ролі матеріального рівня життя, стану здоров'я населення, розвиненості освіти, персональної активності особистості, соціальних зв'язків, навколишнього середовища, рівня безпеки у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Усвідомлюючи значення для людства таких загроз, як забруднення довкілля, нераціональне використання природних ресурсів, порушення прав людини, дослідники підтримують точку зору, згідно якій зростання ВВП та рівня життя не є вичерпними характеристиками для визначення благополуччя суспільства. Відповідно, сучасні методологічні підходи базуються на поєднанні оцінок як матеріальної складової, так і нематеріальних сфер людського життя.

Лауреати Нобелівської премії Джозеф Стігліц (*Joseph Stiglitz*), Амарті Сен (*Amarti Sen*) та Жан-Поль Фітуссі (*Jean-Paul Fitoussi*), у ході підготовки доповіді Комісії з питань вимірювання економічного та соціального прогресу 2009 р., обґрунтували необхідність зміщення акценту з вимірювання економічного виробництва на вимір благополуччя людей (у контексті сталості) з урахуванням динамічних змін глобалізованого світу, економіки та суспільства [139]. Аналіз існуючих наукових підходів до дослідження поняття «благополуччя» свідчить про значне різноманіття трактувань. Зокрема, С. Грехем (*Carlo Graham*) і С. Петтінато (*Sam Pettinato*) визначають благополуччя як динамічний стан, в якому індивідууми здатні розвивати власний потенціал, працювати продуктивно та творчо, вибудовувати позитивні взаємовідносини з іншими, вносити значний внесок у розвиток суспільства [140].

Водночас, комплексність дослідження поняття «благополуччя» може бути забезпечена поєднанням об'єктивного та суб'єктивного підходів до оцінювання цього поняття. Серед західних дослідників можливо відзначити наукові праці Р. Вінховена (*Ruut Veenhoven*) [141], Е. Дінера (*Ed. Diener*) [142], Р. Інглхarta (*Ronald Franklin Inglehart*), які досліджували взаємозв'язок об'єктивного та суб'єктивного підходів. Суб'єктивне благополуччя представляє собою складне явище, яке досліджують переважно соціальні психологи. За визначенням Е. Діннера (*Diener*) та Д. Оші (*Oshi*) [143, С. 63], суб'єктивне благополуччя визначається як «персональна когнитивна та афективна оцінка життя». Когнитивний елемент включає оцінку міри задоволеності життям в цілому або його окремими областями (роботою, відносинами, здоров'ям тощо). Афективний елемент включає емоційну оцінку, співвідношення позитивних та негативних афектів / переживань. М. Аргайп розглядає суб'єктивне благополуччя як щастя – «переживання задоволеністю життям в цілому, загальна рефлексивна оцінка людиною свого минулого і теперішнього; частота та тривалість позитивних емоцій» [144].

Загалом, поняття «благополуччя» представляє собою органічну єдність об'єктивних та суб'єктивних характеристик, яка може бути оцінена

на основі використання як об'єктивних показників, так і суб'єктивних оцінок (*subjectivewell-being*, *SWB*). Причому об'єктивні та суб'єктивні оцінки доволі часто не співпадають, а інколи - демонструють абсолютно протилежні результати.

Узагальнюючи численні визначення терміну благополуччя, можна визначити декілька аспектів його застосування. Одним з найбільш розповсюджених підходів є використання терміну «якість життя» як інтегральної характеристики життя людей, що розкриває їх самопочуття, умови життєдіяльності та життєздатність суспільства.

Сучасні європейські дослідники розглядають поняття «якість життя» (у соціальному розумінні) як складову більш широкого поняття – «соціальна якість» (*social quality*), яке майже не використовується у вітчизняній науковій літературі. Термін «соціальна якість» був прийнятий ЄС як ключовий для визначення соціальної політики, що проводиться у цьому регіоні [145]. Концепція соціальної якості мала встановити баланс між економічною та соціальною політикою, а також переглянути цілі та основи соціальної політики. Зарубіжні дослідники розглядають соціальну якість як такий стан, коли у кожного члена суспільства є можливість брати участь у соціальному та економічному житті, та завдяки цьому забезпечувати свій добробут та розширювати свої можливості. Вирізняють такі основні фактори соціальної якості:

- 1) обумовлені – соціально-економічна безпека, соціальна згуртованість, соціальна інтеграція, розширення прав та можливостей;
- 2) конституційні – особиста безпека, соціальне визнання, соціальна чуйність, особистісний потенціал;
- 3) нормативні – соціальна справедливість, солідарність, рівність, людська гідність. Тобто поняття соціальної якості переважно перебуває у сфері людських та суспільних стосунків і оперує відповідними термінами.

Дотичними до понять «благополуччя» та «якість життя» є також такі поняття як «рівень життя», «спосіб життя», «стиль життя». Категорія «рівень життя» за своєю сутністю є наближеною до категорії «якість життя», але більш вузькою. Вона стосується добробуту людей, комфорту, матеріальних цінностей. При оцінюванні рівня життя враховують такі фактори як доходи, споживання товарів та послуг, зайнятість, рівень бідності, житлові умови, розвиток інфраструктури, ВВП. Також враховуються параметри вартості життя. Отже при розрахунку рівня життя використовуються показники, які доволі просто вимірюються: ВВП, ціни, доходи, витрати тощо. Тобто категорія «рівень життя» акцентує увагу на кількісних показниках, матеріальній забезпеченості життя ресурсами та благами. Однак підвищення споживання не призводить автоматично до розв'я-

зання багатьох проблем суспільства: нерівності, дискримінації, хвороб, злочинності, наслідків техногенних катастроф та забруднення довкілля тощо. Усвідомлення важливості для людства таких загроз як забруднення довкілля, нераціональне використання природних ресурсів, порушення прав людини, стимулювало науковців до використання для оцінювання рівня благополуччя населення, поряд з традиційними об'єктивними (кількісними) показниками (ВВП, рівень життя), суб'єктивних оцінок. Причому важливою методологічною проблемою вимірювання благополуччя є врахування сталості (життєздатності) результатів, тобто здатності підтримувати досягнуту якість життя у майбутньому. Необхідність розроблення відповідного інструментарію пов'язана із поширенням концепції сталого розвитку.

Багатовимірність понять «благополуччя» та «якість життя» обумовила необхідність розроблення методичних підходів до оцінювання благополуччя населення, що передбачають поєднання оцінок як матеріальної складової, так і нематеріальних сфер людського життя на основі використання різноманітних показників. Ініціатива вимірювання суспільного прогресу була започаткована Всесвітнім статистичним форумом, який проходив у Стамбулі у червні 2007 р. Підписана представниками Європейської комісії, Світового банку, ОЕСР, ООН Стамбульська декларація передбачала відповідь на ключові запитання [146]:

- що вимірювати? (визначення об'єкту вимірювання (ресурсів, умов, продуктів і результатів); цілей досягнення);
- як вимірювати? (визначення методологічних проблем з оцінюванням прогресу у таких сферах як безпека, права людини, участь у суспільному житті та деяких інших; критеріїв оцінювання; рівнів вимірювання);
- для чого вимірювати? (визначення ієрархії цілей оцінювання).

Оцінювання благополуччя та якості життя населення може виступати важливим інструментом соціально-економічної політики держави, оскільки забезпечуватиме визначення орієнтирів соціально-економічної політики; здійснення аналізу поточного рівня соціально-економічного розвитку країни; оцінювання рівня бідності; визначення місця країни у загальносвітовому прогресі; здійснення міжрегіональних порівнянь рівня і якості життя населення [147].

З урахуванням вищезазначених підходів, міжнародними експертами були напрацьовані різні методологічні підходи до оцінювання якості (благополуччя) та рівня життя населення. Однією з найбільш відомих інтегральних оцінок благополуччя є Індекс людського розвитку (ІЛР), який був розроблений у 1990 р. групою економістів під керівництвом Махбуба Уль-Хака. Перевагами цього індексу є простота розрахунків, ви-

користання не суб'єктивних оцінок експертів, а реальних вимірюваних показників з офіційних джерел інформації. Саме тому ІЛР, який щорічно презентується у доповідях ООН, визнається як відносно об'єктивний та такий, що піддається верифікації. Індекс включає лише три складові: обсяг ВВП у розрахунку на душу населення, очікувану тривалість життя та рівень освіти. Фахівці ООН проводять оцінку якості життя населення 189 країн світової спільноти та визначають місце кожної країни у ранжованому ряді за цими показниками.

Україна також має значний досвід розрахунку ІЛР на регіональному рівні – ІРЛР. Перший варіант методики його розрахунку був розроблений на початку 2000-х років; у 2012 р. було прийнято оновлений варіант методики [148], за яким здійснюється щорічний моніторинг стану людського розвитку у регіонах України. На відміну від глобального індексу, він включає більш широке коло показників, які сформовані у шість аспектів: добробут, освіта, гідна праця, комфортне проживання, соціальне середовище, відтворення населення.

Індекс якості життя (The Quality of Life Index) – комбінований показник, що вимірює досягнення країн світу з точки зору їх здатності забезпечити своїм жителям благополучне життя. Він почав розраховуватися у 2005 р. за методикою британського дослідницького центру (The Economist Intelligence Unit) – аналітичного підрозділу британського журналу Economist, яка передбачає розрахунок відповідного індексу для 111 країн світу за регресійною моделлю, котра базується на комбінації статистичних даних та обстежень суспільної думки (соціологічних опитувань) [149]. Поряд із суб'єктивними оцінками якості життя, одержаними за результатами опитувань респондентів різного віку, що ранжували ступінь задоволеності різноманітними сферами якості життя за 5-бальною шкалою, у цій методології враховано окремі об'єктивні детермінанти. Найбільшу увагу було приділено розрахункам ВВП на душу населення за паритетами купівельної спроможності.

Індекс якості життя (методологія Economist Intelligence Unit) включає показники за такими аспектами життя: здоров'я; сімейне життя; суспільне життя; матеріальне благополуччя; політична стабільність та безпека; клімат і географія; рівень зайнятості; політичні та громадянські свободи; гендерна рівність (табл. 5.1). За кожною групою показників країнам, що досліджуються, виставлялася оцінка у балах – від 1 до 10. Чим більше балів, тим вище оцінюється країна за даним критерієм. Для підсумкового індексу показники додаються із відповідною школою зважування, яка визначається дослідницькою групою після консультацій з експертами.

Таблиця 5.1 – Методологія Economist Intelligence Unit: фактори та індикатори оцінювання якості життя

Фактор якості життя	Індикатори якості життя
Здоров'я	Очікувана тривалість життя (при народженні)
Сім'я	Поширеність розлучень (на 1000 осіб)
Громадське життя	Рівень відвідування богослужінь; членство у профспілках
Добробут за матеріальною ознакою	ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності)
Політична стабільність	Індекси політичної стабільності
Клімат	Диференціація країн за ознакою теплого чи холодного клімату
Гарантії зайнятості	Рівень безробіття (у%)
Політична свобода	Індекс політичної свободи – оцінка від 1 (найбільш позитивне значення) до 7 (найбільш негативне значення)
Гендерна рівність	Співвідношення трудових доходів чоловіків та жінок (в середньому)

Джерело: складено авторами за даними [149].

Міжнародний індекс щастя (*Happy Planet Index, HPI*), який був запропонований Фондом нової економіки (*New Economics Foundation*) у 2006 р. [150] для непрямого оцінювання реального благополуччя націй, віддзеркалює добробут людей та стан довкілля. Зокрема, для порівняння рівня життя використовують ВВП та ІЛР, але це недостатньо для оцінювання реального благополуччя, оскільки кінцева ціль більшості людей не бути багатими, а бути щасливими та здоровими.

Цей композитний індекс включає в себе чотири елементи, з яких три об'єктивні: очікувана тривалість життя, соціальна нерівність, екологічний слід і один суб'єктивний – визнання ступеню задоволеності своїм життям. Саме через цю суб'єктивну складову *HPI* помилково трактується як показник ступеню індивідуального щастя для жителів країни: однак реально він відображає ступінь, у якій країнам вдається досягти забезпечення високого рівня добробуту в умовах відповідального споживання природних ресурсів. Тобто, мається на увазі «щастя» усієї планети, яке може бути досягнуто на основі ефективного використання екологічних ресурсів (за умов, коли людська діяльність здійснюється у межах регенеративних можливостей біосфери).

Згідно з методологією *Legatum Institut*, що входить у міжнародну інвестиційну групу *Legatum* (відома британська дослідницька організація), розраховується **Індекс добробуту** (*Legatum Prosperity Index*) для 110 країн світу. Базою Індексу є економетричний аналіз 89 показників, що відображають вплив різних чинників на добробут та дохід. Показники групуються за такими критеріальними ознаками: 1) Інклюзивність суспільства; 2) Відкритість економіки; 3) Розширення прав людини. Значимість впливу кожного показника визначається через регресійний аналіз або експертні оцінки, що дає змогу побудувати індекси нижнього порядку за такими основними напрямками (залежно від належності до груп вищого порядку). До першої групи (інклюзивність суспільства) включаються наступні напрями: безпека та охорона; персональна свобода; управління; соціальний капітал. До другої групи (відкритість економіки) належать наступні напрями: інвестиційне середовище; умови діяльності підприємств; ринковий доступ та інфраструктура; економічна якість. До третьої групи (розширення прав людини) належать наступні напрями: умови проживання; здоров'я; освіта; навколишнє природне середовище [151].

Серед національних ініціатив вимірювання та оцінювання якості життя виділяється **Канадський індекс благополуччя** (*Canadian Index of Wellbeing*), розроблений фахівцями факультету прикладних наук про здоров'я Університету Ватерлоо [152]. Основна ціль розрахунку Індексу – поліпшення системи збору та оброблення даних для соціальних, економічних та екологічних змінних, відстеження їх динаміки, поглиблення статистичних знань громадян та підвищення рівня володіння статистичною інформацією державними діячами. Індекс розраховується на основі 64 показників за 8 секціями: громадське життя; демократична участь; освіта; довкілля; здоров'я; дозвілля і культура; рівень життя; використання часу.

У секції громадського життя аналізуються 23 показника, однак до Індексу включаються 11, що відображають такі аспекти: участь у громадській діяльності, волонтерство, кількість близьких родичів, надання благодійної допомоги, злочини проти власності, злочини проти життя і здоров'я, можливість самотніх прогулянок після настання темряви, довіра, досвід дискримінації, турбота про інших, належність до спільноти.

У секції демократичної участі аналізуються 74 актуальні показники, до складу Індекса включено лише 8:

- відсоток явки на федеральному голосуванні;
- відсоток тих, хто взагалі не цікавиться політикою;
- відсоток абсолютно згодних з тим, що голосування на федеральних виборах є обов'язком громадян;

- відсоток абсолютно або достатньо задоволених тим, як демократія працює в Канаді;
- відсоток тих, хто висловлює високу або достатню довіру до федерального Парламенту;
- співвідношення зареєстрованих виборців і тих, хто має право голосу;
- частка жінок у Парламенті;
- чиста зовнішня допомога у відсотках від валового національного доходу.

Перші три відображають індивідуальний рівень демократичної участі, тоді як чотири наступні характеризують ефективність і якісні параметри діяльності влади. Відношення чистої зовнішньої допомоги до валового національного доходу відображає глобальні виміри демократичних процесів у країні.

Компонента освіти Індексу вимірює рівень освіченості та кваліфікації населення, в тому числі здатність дітей і дорослих функціонувати в різних соціальних контекстах. Вона враховує такі аспекти: дошкільна освіта і догляд; розвиток охорони здоров'я в закладах дошкільної освіти; забезпеченість педагогами в державних школах з огляду на кількість школярів; соціальні і емоційні компетенції в шкільному віці; основні знання і навички молоді; рівність в освіті; відсоток осіб з завершеною шкільною освітою; вища освіта.

Компонента довкілля оцінює стан і тенденції в галузі навколишнього середовища Канади з огляду на запаси і потоки „екологічних” товарів і послуг. Секція містить п'ять груп показників щодо: якості повітря; виробництва енергії; якості питної води; споживання невідновлюваних ресурсів, включаючи енергоносії і метали та оцінку рівня утилізації відходів; споживання біотичних ресурсів (територіальних й акваторіальних).

Компонента здоров'я оцінює стан фізичного, психічного і соціально-психологічного здоров'я населення, враховуючи його різні детермінанти. Сюди включено вісім груп індикаторів, що характеризують: суб'єктивну самооцінку стану здоров'я; тривалість життя і смертність (очікувана тривалість життя при народженні; коефіцієнт дитячої смертності; смертність внаслідок випадкових травм); фізичний стан здоров'я (поширеність діабету; поширеність ожиріння; низька вага при народженні; поширеність астми); очікувану тривалість життя, скориговану на стан здоров'я; параметри способу життя і поведінки (куріння; фізична активність); стан психічного здоров'я (ймовірний ризик розвитку депресії; самооцінка психічного здоров'я); параметри системи охорони здоров'я (задоволеність пацієнтів рівнем надання медичних послуг; частка населення, що

регулярно користується послугами сімейного лікаря); ризик захворіти, відвідуючи громадські місця (рівень імунізації проти грипу).

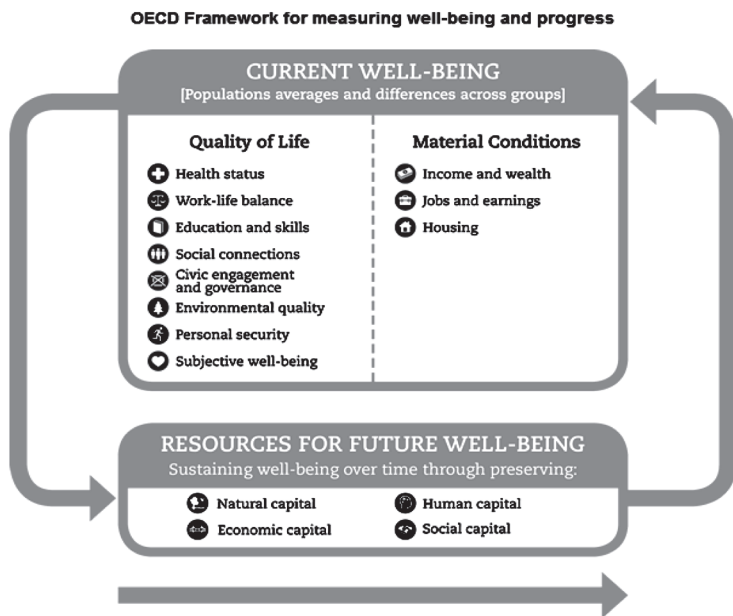
Компонента дозвілля і культури охоплює чотири аспекти: відпочинок, мистецтво і культурна діяльність; суб'єктивні сприйняття дозвілля і культури, в тому числі мотиви та потреби; дозвілля та культура як цінність і її відображення у свідомості осіб; можливості, що надаються для проведення якісного дозвілля та розвитку культури. Показники у компоненті дозвілля і культури включають: відсоток часу, присвячений напередодні дозвіллю; відсоток часу, присвячений напередодні мистецтву та культурній діяльності; середня кількість годин у минулому році, присвячених волонтерській участі в організаціях культури і дозвілля; фізична активність тривалістю більше 15 хвилин протягом місяця; відвідуваність розважальних та культурних заходів в минулому році; відвідуваність національних парків та історичних пам'яток; середня кількість ночівель поза домом протягом відпустки в минулому році; витрати минулого року за всіма аспектами культури і відпочинку у відсотках до загального обсягу витрат домогосподарств.

Секція *рівня життя* оцінює рівень і розподіл доходів та багатства у суспільстві, в тому числі тенденції поширення бідності, регулярність доходів, ступінь економічної безпеки, включаючи безпеку робочих місць, забезпеченість продовольством, якість житла і рівень соціального забезпечення. Індикатори рівня життя включають: співвідношення верхнього та нижнього квінтиля домогосподарств за доходами після оподаткування; медіанний дохід сім'ї після сплати податків; частку осіб з низьким доходом; індекс економічної безпеки (розраховується Центром життєвих стандартів); частку тривалобезробітних осіб; відсоток зайнятої робочої сили; індекс якості зайнятості (розраховується Канадським Імперським Комерційним Банком); індекс доступності житла (розраховується Королівським Банком Канади).

Секція *використання часу* описує способи використання часу, фактори, що впливають на обрання індивідом того чи іншого способу використання часу, а також вплив цих рішень на благополуччя індивіда. У секції показники диференціюються за соціально-віковими групами. Для осіб у працездатному віці розраховується: частка нестандартних робочих годин (нічних тощо); тривалість робочого часу; робочий стрес, викликаний часовим чинником; час, витрачений на догляд за літніми людьми. Для пенсіонерів – час активного відпочинку; час, присвячених волонтерській діяльності. Для дітей та підлітків – час, проведений перед телекраном чи за комп'ютером; участь в організованих позакласних заходах; час, проведений разом з батьками; час спільного з батьками прийому їжі вдома (спільний домашній обід чи вечеря)

Better Life Index (*Індекс кращого життя*) презентований ОЕСР³ у 2011 р. як складова її Better Life Initiative (Ініціативи щодо покращення життя). Фактично цей індекс є першою спробою об'єднати співставні на міжнародному рівні показники добробуту як багатовимірної концепції, враховуючи рекомендації Комісії з виміру економічних показників та соціального прогресу (*Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*)⁴ від 2009 р. Зокрема, у рекомендаціях комісії наголошувалося, що стандартна макроекономічна статистика (наприклад, ВВП) має певні недоліки з точки зору повноти інформації про добробут, якість та умови життя населення. Тому вимір добробуту та суспільного прогресу було запропоновано здійснювати за такими трьома сферами: матеріальні умови (*material conditions*), якість життя (*quality of life*) та сталість (*sustainability*) [153], кожна з яких має відповідні власні виміри (рис. 5.1).

Рис 5.1 – Вимір добробуту та суспільного прогресу за підходом ОЕСР, версія 2015 р.

Джерело: складено авторами за даними [153].

³ ОЕСР, з моменту утворення у 1962 році, постійно допомагає урядам країн розробляти більш ефективну політику для покращення життя населення.

⁴ Також відомою як Комісії Стигліца-Сен-Фітуссі (*the Stiglitz-Sen-Fitoussi Commission*).

Найважливішими та універсальними складовими добробуту населення (в цілому та окремих його груп) ОЕСР визначила 11 аспектів, у тому числі з точки зору:

- *якості життя* (стан здоров'я, баланс роботи та особистого життя, освіта та навички, залучення громадянського суспільства і управління, якість навколишнього середовища, особиста безпека, суб'єктивний добробут / задоволеність життям);
- *матеріальних умов* (дохід та матеріальні статки, робота та заробіток, житлові умови).

Ресурсами для зростання добробуту (його підтримки і збереження у майбутньому) запропоновано розглядати природний, економічний, людський та соціальний капітали. Показники цієї сфери доповнюють поточні аспекти добробуту, тобто характеризують сталість добробуту у часі.

Better Life Initiative [154] (доопрацьована версія після 2011 р.) містить два компоненти:

- 1) *Your Better Life Index* (Ваш індекс кращого життя);
- 2) *How's Life?* (Як життя?).

1. *Your Better Life Index* був розроблений берлінською агенцією *Raureif* у співпраці з М. Стефанером (*Moritz Stefaner*). Індекс являє собою інтерактивний інструмент, що дозволяє у реальному часі на веб-сайті ОЕСР порівнювати 11 вимірів добробуту за 24 показниками [155]⁵(табл. 5.2) по країнах-учасницях ОЕСР та її ключових партнерах відповідно до вподобань громадян цих країн (тобто що, на їх думку, сприяє кращому життю). Ця методологія передбачає конструювання індивідуальних індексів якості життя кожним респондентом, який бере участь у інтерактивному опитуванні. Сьогодні порівнювати зміни індексу у часі неможливо, оскільки методика доопрацьовується (наприклад, уведено п'ять нових показників).

Нині *Better Life Index* охоплює 34 країни-учасниці ОЕСР та двох ключових партнерів (Бразилію та Російську Федерацію). Планується, що згодом *Better Life Index* охопить й інших партнерів – Індію, Індонезію, Китай та Південно-Африканську Республіку.

Показники *Better Life Index* відбиралися ОЕСР на основі статистичних та інших експертних критеріїв, зокрема щодо значущості (обґрунтованість, глибина, політична значущість) та якості даних (прогностична цінність, охоплення, своєчасність, порівняність тощо). Для кожного з 11 аспектів відібрано декілька показників⁶, що дозволяють відслідковувати міжкраїнові та інші відмінності (наприклад, гендерні, за соціально-економічним статусом тощо).

⁵ Дані за 2015 рік.

⁶ В основному дані отримують з офіційних джерел: національних звітів країн-учасниць ОЕСР, Статистичного відділу ООН, державних статистичних агенцій. Окремі показники ґрунтуються на даних Всесвітнього опитування *Gallup World Poll*, підрозділу *Gallup Organization*.

Таблиця 5.2. Складові Better Life Index

Виміри	Dimensions	Індикатори	Indicators
Житло (побутові умови)	<i>Housing</i>	Житло без базових зручностей Витрати на житло Кількість кімнат на одну особу	<i>Dwellings without basic facilities</i> <i>Housing expenditure</i> <i>Rooms per person</i>
Дохід	<i>Income</i>	Чистий наявний дохід домогосподарства Статок домогосподарства	<i>Household net adjusted disposable income</i> <i>Household net wealth</i>
Робота	<i>Jobs</i>	Невпевненість на ринку праці Рівень зайнятості Рівень тривалого безробіття Індивідуальний заробіток	<i>Labour market insecurity</i> <i>Employment rate</i> <i>Long-term unemployment rate</i> <i>Personal earnings</i>
Громада	<i>Community</i>	Якість мережі підтримки	<i>Quality of support network</i>
Освіта	<i>Education</i>	Рівень освіти Навички учнів Очікувана тривалість навчання	<i>Educational attainment</i> <i>Student skills</i> <i>Years in education</i>
Навколишнє середовище	<i>Environment</i>	Забруднення повітря Якість води	<i>Air pollution</i> <i>Water quality</i>
Залучення громадянського суспільства	<i>Civic engagement</i>	Залучення стейкхолдерів до розробки правил Явка виборців	<i>Stakeholder engagement for developing regulations</i> <i>Voter turnout</i>
Здоров'я	<i>Health</i>	Очікувана тривалість життя Самооцінка здоров'я	<i>Life expectancy</i> <i>Self-reported health</i>
Задоволеність життям	<i>Life Satisfaction</i>	Самооцінка задоволеності життям	<i>Life satisfaction</i>
Безпека	<i>Safety</i>	Почуття безпеки під час самостійної ходьби вночі Рівень вбивств	<i>Feeling safe walking alone at night</i> <i>Homicide rate</i>
Баланс між роботою та особистим життям	<i>Work-Life Balance</i>	Працівники, які працюють понаднормово Час, присвячений дозвіллю та особистому догляду	<i>Employees working very long hours</i> <i>Time devoted to leisure and personal care</i>

Джерело: складено авторами за даними [154].

І хоча запропоновані ОЕСР показники ефективно відображають ідею добробуту, інші країни та культури можуть додавати у визначення та методи оцінки добробуту додаткові аспекти, що є суттєвими для їхніх середовища та історії (наприклад, духовність). Отже *Better Life Index* може бути доповнений іншими національними ініціативами, які додають конкретну інформацію про те, що містить поняття «якості життя». Також у майбутніх випусках індекса планується враховувати проблематику нерівності, сфокусувавши увагу на добробуті окремих груп населення.

Основна мета *Better Life Index* – широке суспільне обговорення проблематики добробуту суспільства, у тому числі шляхом покращення обізнаності пересічних громадян про сутність і вимір добробуту, а також розширення участі громадськості у процесі формування відповідних політик [156].

2. How's Life? надає повну інформацію про добробут у 35 країнах ОЕСР та 6 країнах партнерах. У черговому статистичному звіті *How's Life?* 2017⁷ (це вже четверте видання, що готується кожні два роки) представлено 50 показників, що охоплюють як поточні результати добробуту (за 11 вимірами), так і ресурси для майбутнього благополуччя (чотири різні види ресурсів із власними показниками), включаючи зміни з 2005 р., нерівності у добробуті різних верств населення, досвід мігрантів та роль управління в добробуті [157]. У 2018 р. ОЕСР оприлюднила доповідь *How's life in your region?*

Узагальнюючи міжнародний та вітчизняний досвід вимірювання якості життя та людського розвитку, а також враховуючи можливості інформаційного забезпечення в Україні, доцільно запропонувати розрахунок Інтегрального індексу благополуччя населення (ІБН), заснованого на використанні доступних та якісних даних вітчизняної статистики. Принциповою особливістю цієї методики є включення до розрахунку лише показників стимуляторів (тобто таких, які мають виключно позитивне забарвлення), що на думку авторів краще забезпечує відповідність такої оцінки сутності розуміння поняття благополуччя.

Призначення методики розрахунку інтегрального ІБН: для моніторингу оцінювання стану та тенденцій в області благополуччя населення України на національному рівні. Передбачається використання для формування соціальної політики та інформування громадськості про стан та динаміку благополуччя населення.

⁷ Звіт підготовлений Household Statistics and Progress Measurement Division of the OECD Statistics Directorate.

5.2. АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСА БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ

Індекс благополуччя населення (ІБН) розраховується на основі 25 відібраних показників, які найбільш комплексно характеризують стан благополуччя населення. Відповідно, показники рівномірно розподіляються за п'ятьма блоками, кожний з яких відповідає одному з аспектів благополуччя населення (рис. 5.2):

1. Здоров'я;
2. Матеріальне благополуччя;
3. Освіта і комунікації;
4. Гідна праця;
5. Сталий розвиток.

Більш детальну інформацію про показники ІБН (одиниці вимірювання, джерела даних, періодичність збирання тощо) містять додатки Г, Д.

Одним із критеріїв відбору показників була вимога, що показники мають чинити позитивний вплив на добробут населення, тобто бути показниками-стимуляторами. На першому етапі розрахунку ІБН здійснюється стандартизація показників. Використовується формула 5.1 для показників-стимуляторів:

$$x_i^t = \frac{P_i^t}{P_i^{\max}}, \quad (5.1)$$

де x_i^t – стандартизоване значення i -го показника, у t -му році; P_i^t – фактичне значення i -го показника, у t -му році; $P_i^{\max}$ – максимальне значення i -го показника за досліджуваний період (2014–2017 роки); $i = 1, \dots, 25$; $t = 2014, \dots, 2017$.

Стандартизоване значення показника-стимулятора являє собою відношення фактичного значення за конкретний рік до максимально досягнутого значення у досліджуваному періоді. Вимірюється від 0 до 1, де 0 – це найгірше значення, 1 – найкраще значення.

Методикою передбачено зважування показників у середині блоку, тобто коефіцієнтна оцінка важливості кожного показника в рамках кожного аспекту благополуччя населення. Було прийнято, що показники мають однакову вагу, мають однаковий вплив на відповідний аспект. Тому ваговий коефіцієнт (w_i) для кожного показника становить $1/5$ в рамках кожного аспекту ($1/\text{кількість показників що увійшли до блоку за кожним аспектом ІБН}$). Процедура зважування показників відбувається на другому етапі розрахунку ІБН, і розраховується за формулою 5.2:

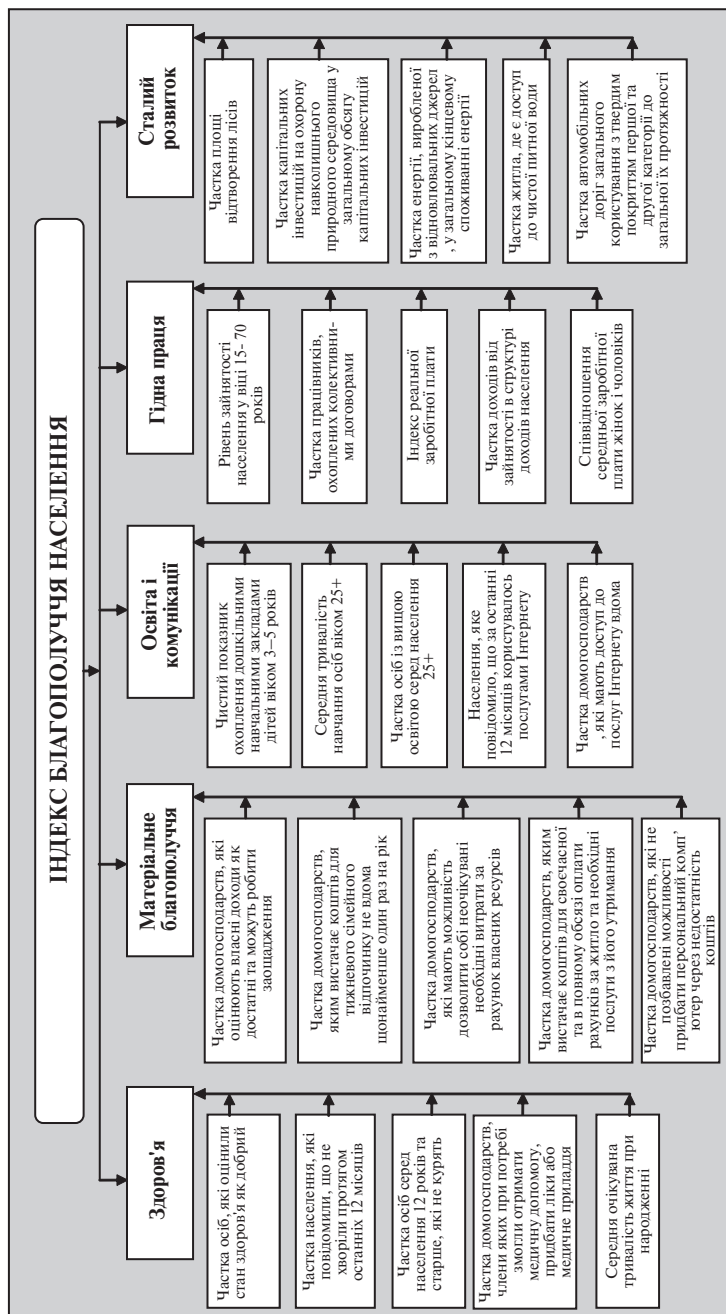

Рис. 5.2 — Індекс благополуччя населення: аспекти / блоки та показники

Джерело: складено авторами.

$$y_i^t = x_i^t \times w_{ij}, \quad (5.2)$$

де y_i^t – стандартизоване та зважене значення i -го показника, у t -му році; x_i^t – стандартизоване значення i -го показника, у t -му році; w_{ij} – нормоване вагове значення i -го показника, у j -тому аспекті ($\sum_{i=1}^{\downarrow} \uparrow i = [w_{ij} = 1]$); $ij = 1, \dots, 5$.

На третьому етапі розраховуються узагальнюючі показники (субіндекси) за кожним з визначених аспектів як середньозважена величина на основі стандартизованих первинних показників, що його характеризують. Розрахунок відбувається за формулою 5.3:

$$I_j^t = \sum_{i=1}^{nj} y_{ji}^t \quad (5.3)$$

де: I_j^t – субіндекс за j -м аспектом, у t -му році;

y_{ji}^t – стандартизоване та зважене значення i -го показника, за j -м аспектом, у t -му році;

ІБН визначається як сума зважених субіндексів за аспектами благополуччя населення. Також було прийнято, що аспекти мають однаковий вплив на благополуччя населення, тобто мають рівні вагові коефіцієнти. Ваговий коефіцієнт (w_j) для кожного аспекти становить $1/5$ ($1/$ кількість аспектів, що складають ІБН), інтегральне значення ІБН розраховується за формулою 5.4:

$$\text{ІБН}^t = \sum_{j=1}^j I_j^t \times w_j \quad (5.4)$$

де ІБН^t – інтегральне значення ІБН, у t -му році; w_j – нормоване вагове значення j -го аспекту ($\sum_{j=1}^{\downarrow} \uparrow j = [w_j = 1]$).

Детальну інформацію про абсолютні значення показників ІБН, розрахунок відповідних субіндексів за аспектами благополуччя та інтегрального значення ІБН за 2014 – 2017 рр. див. у додатку Е.

За досліджуваній період динаміка інтегрального ІБН в цілому є позитивною: 2014 р. – 0,697; 2015 р. – 0,686; 2016 р. – 0,710; 2017 р. – 0,715 (рис. 5.3).

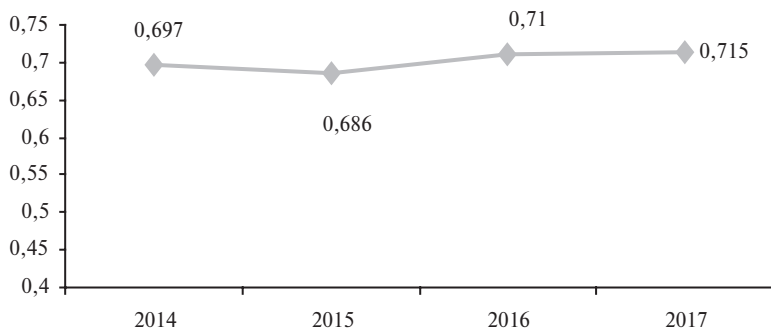

Рис. 5.3 – Інтегральний Індекс благополуччя населення, 2014–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами.

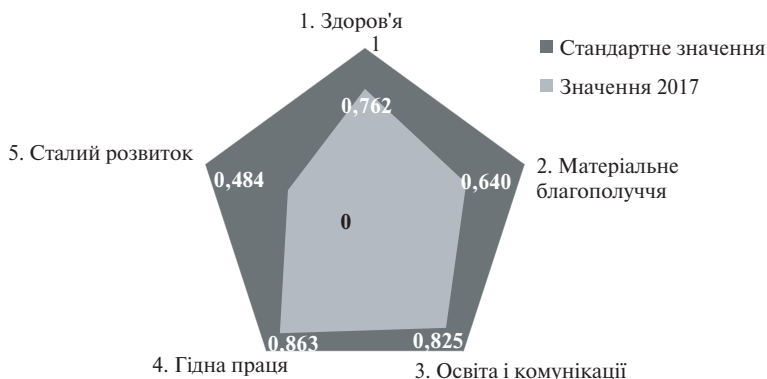

Рис. 5.4 – Індекс благополуччя населення за аспектами благополуччя, 2017 р.

Джерело: розраховано авторами.

За аспектами благополуччя у 2017 р. (рис. 5.4) найвищі значення мають блоки «Гідна праця» (0,863), «Освіта і комунікації» (0,825), а найменше – блок «Сталий розвиток» (0,484). Таке ранжування блоків ІІБ за субіндексними значеннями зберігається упродовж усього досліджуваного періода, тобто з 2014 р. (додаток Е, табл. Е.2).

5.3 ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ ІНДЕКСА БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ ЗА АСПЕКТАМИ БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Аспект «Здоров'я». Здоров'я є однією з базових характеристик благополуччя людини. Однак не існує єдиного універсального підходу ні до тлумачення цього терміну, ні для його оцінювання. Це є цілком виправданим з огляду на те, що здоров'я завжди є віддзеркаленням конкретно-історичних умов життєдіяльності людини. Традиційні уявлення про здоров'я полягають у характеристиках поширеності хвороб та смертей у населенні. Тобто стан здоров'я популяції оцінюється від протилежного – від оцінки нездоров'я. Такі оцінки мають право на існування, проти не можна обмежуватися лише ними.

Очевидно, що основним досягненням другого епідеміологічного переходу є значне скорочення смертності від хронічних захворювань та, завдяки цьому, – суттєве зростання тривалості життя. Проте зростання тривалості життя не завжди означає зростання його якості. Таким чином сучасна концепція здоров'я полягає у його розгляді крізь призму якості життя, ступеню сприйняття можливостей для кожної людини задовольняти свої потреби. Акцент зміщується із завдання усунення хвороб (бо це зробити принципово неможливо) до завдання забезпечення прийнятної якості життя навіть за наявності у людини будь-якої хвороби або обмеження фізичних можливостей. Іншими словами, саме задоволеність якістю життя може стати основною характеристикою здоров'я. Виходячи з цього, сучасні оцінки стану здоров'я мають доповнюватися самооцінкою людей свого стану: фізичного, емоційного, соціального. Також у якості параметрів оцінки можуть бути використані показники охоплення населення оздоровчими програмами, частка осіб, які не звертаються за медичною допомогою. Нарешті надто важливою для оцінки здоров'я є оцінка можливості для людей вирішувати свої життєві проблеми. Обмежені можливості є ознакою нездоров'я або депривацій.

Неперевершеним чинником здоров'я та благополуччя є можливість для людини вести здоровий спосіб життя, який є індивідуальною системою поведінки людини, що здатна забезпечити йому фізичне, душевне та соціальне благополуччя, активне довголіття. Експерти вважають, що саме здоровий спосіб життя створює найкращі умови для нормального перебігу життєвих процесів в організмі людини та збільшує тривалість життя. Важливими компонентами здорового способу життя є раціональне харчування, фізична активність, відсутність шкідливих звичок. Цим питанням у сучасному світі приділяють дедалі більше уваги. Негативними наслідками нездорового харчування, малої рухливості сучасної людини є ожиріння та підвищені ризики появи серйозних хронічних захворювань, навіть для людей молодших вікових груп. Споживання тютюну є одним

з факторів розвитку цілої низки хронічних захворювань, включаючи рак, захворювання легенів та серцево-судинні захворювання.

Аналізуючи наявні і доступні статистичні дані та джерела інформації, передовсім, дані статистичних спостережень Держстату, було відібрано показники, що є придатні для оцінки здоров'я населення як ознаки його благополуччя. Перелік показників наведений у табл. 5.3.

Аналізуючи стан та тенденції змін означених показників протягом 2014 – 2017 рр., можна зробити висновки, що майже половина населення України (близько 49%) більш-менш стабільно оцінює свій стан здоров'я як добрий; близько 20% при опитуванні повідомляють, що не хворіли протягом останніх 12 місяців; близько 80% зазначають, що не курять. Простежується позитивна тенденція щодо тривалості життя: показник середньої тривалість життя при народженні зросла з 71,37 до 71,98 років. Разом з цим, щодо доступу до медичних послуг, то частка домогосподарств, члени яких при потребі змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя має тенденцію до зниження (від 79,8% у 2014 р. до 70,9% – у 2017 р.).

Таблиця 5.3 – Характеристика показників ІБН за аспектом «Здоров'я»

№ з/п	Назва показника	Сутність показника
1	Частка осіб, які оцінили стан здоров'я як добрий, %	Суб'єктивне сприйняття стану власного здоров'я
2	Частка населення, які повідомили, що не хворіли протягом останніх 12 місяців, %	Суб'єктивно-об'єктивний показник відсутності хвороб
3	Частка осіб серед населення 12 років та старше, які не курять, %	Характеристика способу життя
4	Частка домогосподарств, члени яких при потребі змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя, %	Доступність послуг охорони здоров'я
5	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	Універсальний показник стану здоров'я та благополуччя

Джерело: складено автором.

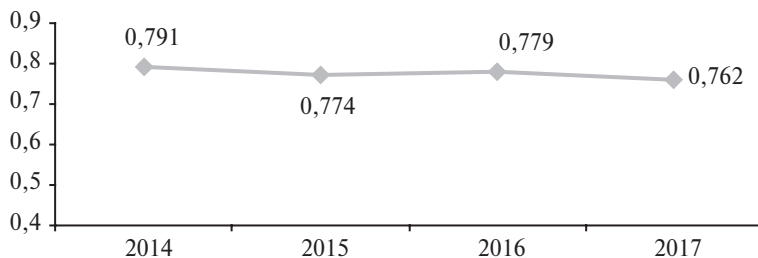

Рис. 5.5 – Значення субіндекса «Здоров'я» ІБН

Джерело: розраховано авторами.

Розрахунки інтегрального ІБН показують, що значення субіндекса «Здоров'я» зменшилося з 0,791 у 2014 р. до 0,762 у 2017 р. (рис. 5.5). Падіння значення субіндекса зумовлено насамперед двома чинниками – погіршенням суб'єктивно-об'єктивної оцінки щодо відсутності хвороб (скорочення частки населення, які повідомили, що не хворіли протягом останніх 12 місяців) та доступності послуг охорони здоров'я (скорочення частка домогосподарств, члени яких при потребі змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя).

Аспект «Матеріальне благополуччя». Матеріальний добробут виступає важливим чинником благополуччя населення. Саме рівень доходів визначає можливість споживання домогосподарствами необхідних товарів та послуг, особливості відпочинку та дозвілля їх мешканців, перспективи заощаджень та інвестицій як фактору фінансової стабільності сімей. Зростання доходів сприяє розширенню свободи вибору людей у реалізації власних можливостей і щодо веденні того способу життя, якого вони прагнуть. Більше того, зростання доходів пов'язується з покращанням ситуації стосовно інших вимірів благополуччя населення, таких як тривалість життя та стан здоров'я, освітні досягнення, житлові умови тощо.

Рівень особистого матеріального благополуччя визначається низкою факторів. До першої групи варто віднести зовнішні, макроекономічні обставини – стан розвитку економіки, фінансову політику уряду, особливості фіскальної системи, рівень тарифів, заробітної плати, соціального забезпечення в країні. Другу групу таких факторів становлять соціально-демографічні особливості громадян (вік, стать, освіта, форма зайнятості, шлюбний стан, склад сім'ї тощо), а також риси особистості (наприклад, наявність підприємницького хисту, цілеспрямованість, активність) та установи / цінності, що визначають моделі споживання.

Як правило, в сучасному суспільстві зростання доходів позитивно корелює з відчуттям суб'єктивного благополуччя населення. Однак існують емпіричні докази, що очікування людей можуть змінюватися з ча-

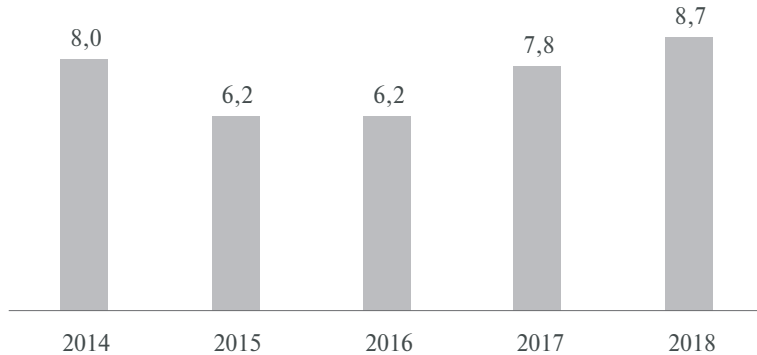
сом, по мірі підвищення рівня їх матеріального добробуту. Іншими словами, зростання доходів може не призводити до значного приросту відчуття суб'єктивного благополуччя, оскільки відповідно змінюються потреби та очікування людей.

Тому більш важливу інформацію щодо рівня матеріального благополуччя окремих громадян і їхніх домогосподарств надають суб'єктивні показники, що оцінюються за результатами спеціальних опитувань населення. В Україні таку можливість надає проведення регулярного ОУЖД, що проводиться Держстатом на шоквартальних засадах. Включення до програми цього обстеження спеціальних модулів, що містять запитання щодо самооцінок рівня доходів, стану власного здоров'я, наявності в домогосподарстві товарів довгострокового користування або рівня задоволеності отриманими послугами дає можливість збору необхідних статистичних даних.

Для врахування особливостей задоволення як базових, так і «розширених» потреб домогосподарств у рамках розрахунку ІБН, пропонується використання п'яти показників:

- частка домогосподарств, які оцінюють власні доходи як достатні та можуть робити заощадження, %;
- частка домогосподарств, яким вистачає коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік, %;
- частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів, %;
- частка домогосподарств, яким вистачає коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання, %;
- частка домогосподарств, які не мають персонального комп'ютера у зв'язку з недостатністю коштів, %.

Аналіз цих показників за декілька останніх років засвідчує, що вони досить оперативно відображають зміни в тенденціях споживання населення. Зокрема, частка домогосподарств, які оцінюють власні доходи як достатні та можуть робити заощадження, помітно скоротилася протягом 2014–2016 рр., відображаючи загальне погіршення рівня життя у зв'язку з дестабілізацією політичної ситуації, розгортанням військових дій на сході країни, гуманітарною та економічною кризою. Разом із тим, поступове відновлення економіки в наступні роки супроводжувалося зростанням цього показника, значення якого в 2018 р. уже перевищило докризовий рівень (рис. 5.6).

Рис. 5.6 – Частка домогосподарств, які оцінюють власні доходи як достатні та можуть робити заощадження, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

Таблиця 5.4 – Суб’єктивні показники матеріального благополуччя населення, %

Назва показника	2015	2017
Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік	47,9	49,6
Частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів	40,1	37,9
Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання	80,4	73,5
Частка домогосподарств, які не мають персонального комп’ютера у зв’язку з недостатністю коштів	14,2	14,3

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Динаміка інших суб’єктивних показників матеріального благополуччя також засвідчує чутливість до змін економічної ситуації в країні. Особливо помітний вплив на рівень життя населення здійснює вартість житлово-комунальних послуг, оскільки різке підвищення рівня тарифів у 2015 р. призвело до помітного скорочення частки домогосподарств, яким вистачає коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання (з 80,4 до 73,5%). Порівняно

з 2015 р., скоротилася й частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів (відповідно з 40,1 до 37,9%). Разом із тим, практично на тому самому рівні залишилися показники, що характеризують «розширені» економічні потреби населення, а саме – частка домогосподарств, які не мають персонального комп'ютера у зв'язку з недостатністю коштів, та частка домогосподарств, яким вистачає коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік (табл. 5.4).

Розрахунки інтегрального ІБН показують, що значення субіндекса «Матеріальне благополуччя» відображало загальні тенденції рівня життя населення країни (рис. 5.7). Розгортання кризових явищ в економіці внаслідок політичної дестабілізації, анексії АР Крим та початку війни на Сході України закономірно призвело до падіння життєвих стандартів: значення субіндекса зменшилося з 0,644 до 0,632 протягом 2014–2016 рр. Відповідно, початок поступового економічного відновлення призвів до зростання значення субіндекса, що відображає суб'єктивне бачення рівня добробуту населення (0,640 в 2017 р.). Разом із тим, не зважаючи на ці позитивні зрушення, на кінець аналізованого періоду значення субіндекса ще не досягнуло докризового рівня.

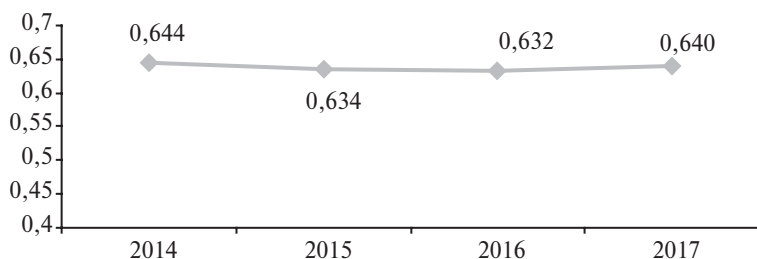

Рис. 5.7 – Значення субіндекса «Матеріальне благополуччя» ІБН

Джерело: розраховано авторами.

Аспект «Освіта і комунікації». Освіта та ІКТ тісно пов'язані з усіма ключовими сферами життєдіяльності сучасних суспільств та, одночасно, розглядаються як провідні та універсальні фактори соціально-економічного прогресу. Саме тому найрізноманітніші індикатори, пов'язані з освітою та ІКТ, широко застосовують для вимірювання людського потенціалу, сталого розвитку, суспільного прогресу, конкурентоспроможності економік, якості, рівня життя, благополуччя та добробуту населення, нерівності, соціального виключення, вразливості тощо, а діапазон таких досліджень коливається від локального до глобального рівня [158, 171].

На глобальному рівні здобуття освіти визнано фундаментальним правом людини [160], суспільним благом та основою для забезпечення реалізації інших прав людини [161], одним із основних засобів утвердження глибшої та більш гармонійної форми людського розвитку, що сприяє зменшенню бідності, соціального виключення, необізнаності, утисків та ворожнечі [162]. Так, у Доповідях про людський розвиток за 1990–2017 рр. [163] якісну освіту визнано необхідною умовою продуктивного життя у сучасному суспільстві, грамотність і базову освіту для всіх – власними специфічними цілями людського розвитку, знання – істинною цінністю та інструментом розширення інших свобод людини. Також освіта (у широкому її розумінні) характеризується як рушійна сила соціального і гуманітарного прогресу людства, невід’ємне джерело соціально-економічної стабільності та безпеки, чинник подолання нерівності за різними аспектами, основна стратегія щодо розширення можливостей розвитку, реалізації свобод та забезпечення життєстійкості населення.

Задоволення базових освітніх потреб населення будь-якої країни наразі має універсальний характер, що ґрунтується на загальних принципах: безкоштовність і обов’язковість початкової та базової середньої освіти за провідної ролі державного сектору, доступність та вільний вибір інших видів освітньої підготовки, забезпечення якості освітніх послуг, уніфікація вимог щодо змісту освітньої підготовки, спрощення процедур переміщення з однієї національної освітньої системи в іншу. Доцільно акцентувати увагу і на існуванні певних закономірностей людського розвитку: поширення масштабів освітньої підготовки, збільшення тривалості навчання, розширення участі у освітніх програмах різного спрямування та складності, ідентичність ключових стимулів учасників освітнього процесу (у тому числі використання освіти як основного каналу соціальної мобільності та «соціального ліфта»), широке використання соціальних та економічних компенсаторів при здійсненні освітніх траєкторій [164]. При цьому, як зазначають дослідники [165], «володіння матеріальними і духовними активами дозволяє людині захищати свій основний потенціал, використовуючи ці активи у моменти погіршення життєвої ситуації».

Іншою ключовою характеристикою сучасного світу наразі визнано інформаційну глобалізацію. Поширення та стрімкий розвиток ІКТ набуває характеру світової інформаційної революції, що справляє значний вплив на економіку, політику, управління, науку, культуру країн. Упровадження ІКТ практично в усі сфери суспільної діяльності призвело до формування єдиного інформаційного простору. Прискорення темпів створення і поширення інформації, з одного боку, допомагає реалізовувати інтелектуальний потенціал у вигляді інновацій, а з іншого – підвищує вимоги до стану інформаційної інфраструктури, що об’єднує комп’ютери, лінії зв’язку та інформаційні ресурси.

Цифрові технології впливають не лише на ефективність економічних операцій, вони сприяють зайнятості населення, взаємодії громадян і урядів, комфортності спілкування (насамперед, для осіб з обмеженими можливостями), способи організації дозвілля людей тощо. Долаючи інформаційні бар'єри, нарощуючи виробничі ресурси та змінюючи характер виробництва, цифрові технології дозволяють зробити розвиток більш інклюзивним, ефективним і інноваційним [166].

Вагомий вплив ІКТ має і на життя громадянина: надання можливостей рівного доступу до якісної освіти, сприяння розвитку особистості, надання можливості дистанційної роботи і участі у житті країни, можливості розвитку власного бізнесу тощо. Доведено зв'язок між розвитком ІКТ і економічним благополуччям, оскільки ІКТ відіграють провідну роль у розвитку інновацій, підвищенні продуктивності і конкурентоспроможності, диверсифікують економіку, тим самим сприяючи підвищенню рівня життя людей. На мікроекономічному рівні нові аналітичні дані вказують на вплив, який ІКТ можуть чинити на зростання доходів бідних верств населення, що перебувають у нижній частині економічної піраміди. Наприклад, використання мобільних телефонів (так зване «мобільне диво») сприяє зростанню доходів, оскільки телефони використовують не лише для спілкування і обміну інформацією, а й в освітніх цілях, як пристрої для виконання фінансових транзакцій і накопичення заощаджень. ІКТ не тільки вирішили проблеми географічної ізоляції, а й спростили системи обміну інформацією, грошових переказів тощо. З'явились безліч інструментів, без яких зараз важко уявити життя [167].

Отже використання переваг стрімких технологічних змін дозволить покращити благополуччя населення, посилити соціальну інтеграцію, а отже надати вразливим категоріям населення можливостей, яких вони раніше були позбавлені [166].

Для виміру благополуччя населення (з урахуванням міжнародних підходів та наявності відповідної статистичної інформації в Україні) до блоку «Освіта і комунікації» ІБН доцільно включити такі п'ять показників-стимуляторів:

- 1) чистий показник охоплення ЗДО дітей віком 3–5 років, %;
- 2) середня тривалість навчання населення віком 25 років і старше, років;
- 3) частка осіб з вищою освітою в населенні 25 років і старше, %;
- 4) населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалося послугами Інтернету, %;
- 5) частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома, %.

Чистий показник охоплення ЗДО дітей віком 3–5 років: характеризує доступність дошкільної мережі та рівень охоплення дошкільною освітою як обов'язкової первинної складової системи безперервної освіти. Показник є широко вживаний в Україні, у тому числі для регіональних і міжнародних порівнянь: ІРЛР (блок «Освіта»), з 2012 р.; ЦРТ (Ціль 2 «Забезпечення якісної освіти впродовж життя»), 2000–2015 рр.; ЦСР (Ціль 4 «Якісна освіта»), 2015–2030 рр.

Відвідування ЗДО у розвинених країнах світу стає соціальною нормою, причому особливій увазі наразі надають залученню до освіти і організованого виховання дітей раннього дошкільного віку. Повноцінний розвиток дитини (когнітивний, компетентісний, фізичний, психічний, емоційний, особистісний, соціальний, культурний) матиме вирішальне значення щодо можливостей здобуття більш високих освітніх рівнів та, у підсумку, набуття бажаного соціального і економічного статусу у дорослому житті. Також доступність дошкільної мережі вирішує низку соціальних і економічних проблем як на рівні домогосподарств, так і суспільства в цілому.

Чистий показник охоплення ЗДО дітей віком 3–5 років в цілому по Україні має позитивну динаміку: 2014 р. – 74,5%; 2017 р. – 75,9%; 2018 р. – 74,4%⁸. Проте, попри законодавчо задекларовані права на дошкільну освіту та величезний попит на цей вид послуг⁹, ситуація щодо охоплення дітей дошкільною освітою в Україні покращується занадто повільно, насамперед – через нерозвиненість відповідної інфраструктури. Так, у 2018 р. відвідували ЗДО 83,7% міських і лише 56,2% сільських дітей віком 3–5 років. Перевантаженими є 7,2 тис. закладів, причому в 3,7 тис. ЗДО на 100 місць припадає понад 130 вихованців. На всю Україну налічується лише 132 санаторних та 143 спеціальних ЗДО. Тільки 152 заклади мають групи цілодобового і 1,3 тис. – короткотривалого перебування. Отже різні аспекти диференціації доступності дошкільної освіти (міжпоселенські, інфраструктурні, інклюзивні тощо) ускладнюють ситуацію та, у підсумку, погіршують шанси частини майбутніх першокласників на здобуття «рівних стартових можливостей».

Недооцінка важливості доступності дошкільної мережі породжує низку проблем як для повноцінного розвитку дітей та їх подальшого благополуччя у житті, так і побудови стратегії життєздатності для молодих сімей. Найгострішою вже котре десятиліття поспіль в Україні залишається проблема територіальної доступності ЗДО у сільській місцевості та в великих містах. Повна відсутність дитсадків у населених пунктах створює

⁸ Дані Держстату попередні. У розрахунку використано дані про чисельність постійного населення України на 01.01.2018.

⁹ За даними Інституту освітньої аналітики МОН, станом на 01.08.2017, у черзі на влаштування у ЗДО перебувало 65,2 тис. дітей.

вкрай небезпечні загрози для здоров'я тих дітей, батьки яких працюють і вимушені залишати їх без догляду. Для дітей, яких виховують лише вдома, багатократно посилюються ризики щодо належної соціалізації, когнітивного розвитку та створення економічного потенціалу домогосподарства для подальших інвестицій в їх освітню підготовку. Молоді матері, які вимушені здійснювати цілодобовий догляд за дітьми дошкільного віку, втрачають можливість заробітку і професійного зростання, а держава набуває нових отримувачів соціальної допомоги.

Отже розширення доступності дошкільної мережі варто розглядати не лише з точки зору охопленням організованим вихованням дітей дошкільного віку та належною підготовкою їх до школи, а й з точки зору активізації економічної поведінки молодих сімей, насамперед жінок. Актуальними для України поки що залишається питання подальшого розвитку інфраструктури дошкільної освіти, зокрема збільшення мережі ясел-садків, навчально-виховних комплексів, корпоративних та сімейних дитсадків, а також груп короткотривалого, цілодобового і сезонного перебування, санаторних та інклюзивних груп. При цьому необхідно врахувати збільшення вимог молодих батьків до системи дошкільної освіти, у тому числі щодо критеріїв вибору закладу дошкільної освіти: зручне розташування, процедура зарахування, вартість послуги, безпека та комфортність перебування, режим роботи, наповнюваність групи, якість послуг виховання та розвитку, застосування освітніх новацій, забезпечення емоційного благополуччя дитини, наявність зворотного зв'язку із родиною тощо.

Середня тривалість навчання населення віком 25 років і старше — найбільш узагальнена характеристика освітнього рівня населення, що віддзеркалює зміни у освітній структурі та освітній мобільності населення. Цей показник застосовується також для розрахунку ІРЛР (блок «Освіта») з 2012 р. За даними ОУЖД упродовж 2014–2017 рр. середня тривалість навчання в Україні фіксується на рівні 12,2–12,7 років.

У сучасних умовах як принципово нову властивість освіти варто розглядати її зростаючий вплив на життєві траєкторії індивідів, оскільки якість та актуальність отриманих знань, навичок і компетенцій значною мірою визначають подальшу соціальну мобільність. Значущість освіти визначається, принаймні, такими її пріоритетами, як: здатність впливати на якісні аспекти відтворення населення, у тому числі розширювати можливості для успішної реалізації індивідуальних здібностей та професійно-кваліфікаційного потенціалу громадян, формувати якісні зрушення у способі життя, пріоритетах та світоглядних орієнтаціях населення, покращувати освітньо-професійні структури населення та сприяти висхідній соціальній мобільності, успішній інтеграції у соціум та активній участі у суспільному житті. На сьогодні взаємозумовленість ви-

соких освітніх здобутків науковці розглядають не лише у контексті забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці, а й проектується на інші сфери життя індивіда та його сім'ї (переваги у рівні доходів, умовах проживання, стані здоров'я, а отже – у тривалості та якості життя).

Частка осіб з вищою освітою в населенні 25 років і старше: характеризує рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки населення, його конкурентоспроможність на ринку праці та освітній потенціал, що, у підсумку, відбиває якісні характеристики населення. Підвищення освітнього рівня населення виступає передумовою інших видів соціальних зрушень¹⁰, у тому числі зміни способу та якості життя. Цей показник застосовується для розрахунку ІРЛР (блок «Освіта») з 2012 р.

За даними ОУЖД в Україні спостерігається стала позитивна тенденція щодо збільшення частки осіб з вищою освітою: 2014 р. – 46,9%; 2015 р. – 49,4%; 2016 р. – 49,3%; 2017 р. – 50,0%. Це вказує на те, що вища освіта, як і раніше, залишається потужним чинником конкурентоспроможності на ринку праці та є найбільш привабливим рівнем освіти для молоді країни.

Високий освітній рівень населення свідчить про безперервність поповнення ринку праці висококваліфікованими кадрами, що є особливо актуальним в умовах глибинних структурних зрушень в економіці країни. Також цей показник віддзеркалює інституційні та фінансові аспекти доступності вищої освіти на мікро- та макrorівнях, формуючи, насамперед, передумови отримання населенням високих заробітків та гідних умов праці.

Населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету¹¹: характеризує доступність, ступінь поширення та рівень охоплення послугами Інтернету населення, яке проживає у неінституційних (приватних) домогосподарствах. Цей показник є одним із цільових у національних ЦСР (Ціль 4 «Якісна освіта») на 2015–2030 рр.

Використання Інтернету у повсякденному житті стає соціальною нормою / стандартом, адже надає кожному легкий та необмежений доступ до багатьох послуг та інформаційних ресурсів практично «натисканням однієї клавіші». Однак, відповідно до низки міжнародних досліджень, найменше використовують можливості ІКТ люди похилого віку, безробітні, малозабезпечені.

¹⁰ Результати розрахунків радянських часів свідчать, що у середині кожного покоління активність у подальшому поповненні знань тим вища, чим вищий рівень досягнутої освіти (Джерело: [168, С. 116]).

¹¹ Кількість респондентів, які дали позитивну відповідь щодо наявності фактів користування особами, які входять до складу обстежуваного домогосподарства, послугами Інтернету (за останні 12 місяців, незалежно від місця користування – вдома, на роботі, за місцем навчання, в інтернет-кафе/клубі, в інших місцях).

За оцінками Міжнародного союзу електрозв'язку, що були презентовані у доповіді «Вимір інформаційного суспільства» за 2018 р., кількість людей, які мають доступ до Інтернету та користуються ним, складає 51,2% (3,9 млрд) від усього населення світу, зокрема по регіонах світу: Співдружність Незалежних Держав – 71,3%; Європа – 79,6%; Африка – 24,4%; Арабські держави – 54,7%; Північна та Південна Америка – 69,9%; Азіатсько-Тихоокеанський регіон – 47,0% [169].

У міжнародному вимірі Україна посідає доволі високе місце за показником «населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалося послугами Інтернету»: станом на 30.06.2017 – 31 місце серед усіх країн із загальною кількістю користувачів понад 23 млн, що становить 52,5% від загальної чисельності населення [170].

За даними ОУЖД динаміка цього показника в Україні позитивна: 2015 р. – 48,9%; 2016 р. – 53,0%; 2017 р. – 58,9%; 2018 р. – 62,6%.

За результатами дослідження компанії *Factum Group Ukraine* [171], на кінець III кварталу 2018 р. у порівнянні з 2017 р. кількість інтернет-користувачів скоротилося з 21,35 млн до 20,80 млн (63% населення). Найбільш активними інтернет-користувачами є молодь у віці 15–24 років (з яких в Інтернет «виходять» 95%), а також 25–34 роки (92%). Інтернет-користувачів старше 65 років усього 14%. Частка жінок серед усіх вікових груп складає 52%. Середній рівень доходу мають 40% українських користувачів мережі, у 40% дохід нижче середнього. У 38% користувачів в активі середня спеціальна освіта, у 32% – повна вища. Для з'єднання з мережею українці надають перевагу смартфони, на другому місці за популярністю – домашній ноутбук та персональний комп'ютер. Частка користувачів, які використовують для доступу в Інтернет виключно мобільні пристрої, за підсумками III кварталу 2018 р. становить 32%, що майже у два рази перевищило показники 2017 р.

*Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома*¹²: характеризує доступність послуг Інтернету для населення, яке проживає у неінституційних (приватних) домогосподарствах, у тому числі різні аспекти доступності (технічні / «покриття», конкретне місце доступу, фінансова спроможність).

За даними ОУЖД динаміка цього показника в Україні позитивна: 2015 р. – 50,7%; 2016 р. – 54,0%; 2017 р. – 59,8%; 2018 р. – 61,5%.

За результатами дослідження компанії *Factum Group Ukraine* [171], на кінець III кварталу 2018 р. домашній Інтернет мають 65% населення (21,3 млн домогосподарств), що на 4% нижче результатів II кварталу 2018 р. У містах із населенням понад 100 тис. осіб мешкає 49% активних інтернет-користувачів, у містах із населенням менше 100 тис. осіб – 21%, а

¹² Кількість респондентів, які визначали місце доступу до Інтернету для осіб, які входять до складу обстежуваного домогосподарства, та дали позитивну відповідь щодо найчастішого (з восьми запропонованих варіантів відповідей, але не більше трьох) використання Інтернету вдома (в тому числі у випадку, коли робоче місце знаходиться вдома).

в сільській місцевості – 30% (регулярно користуються Інтернетом 56% сільських мешканців).

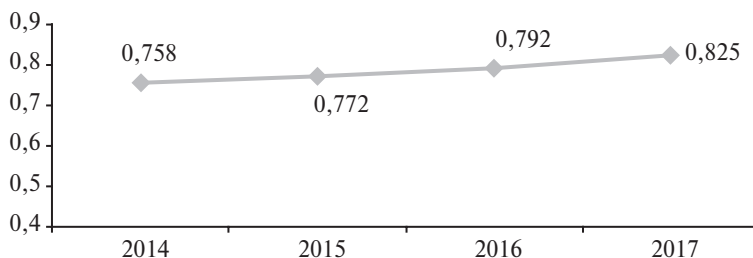

Рис. 5.8 – Значення субіндекса «Освіта і комунікації» ІБН

Джерело: розраховано авторами.

Розрахунки інтегрального ІБН показують, що серед усіх інших значень його субіндексів лише «Освіта і комунікації» має сталу позитивну тенденцію: з 0,758 у 2014 р. до 0,825 у 2017 р. (рис. 5.8). Варто також зазначити, що таке зростання субіндекса «Освіта і комунікації» зумовлено доволі стрімким поширенням і використанням ІКТ саме на рівні домогосподарств.

Аспект «Гідна праця». ПРООН у своїх доповідях про людський розвиток запропонувала ряд показників розвитку людського потенціалу або *компонентів концепції благополуччя (The concept of well-being)*, що стосуються охорони здоров'я, освіти, продовольства, харчування та інших основних потреб людини. Концепція благополуччя розглядається в більш широкому контексті, ніж людський розвиток, оскільки ґрунтується на врахуванні впливу соціальних, політичних та культурних аспектів на економічний процес реалізації прав і свобод. Вона передбачає наявність можливості отримати освіту, інформацію, послуги та ресурси, забезпечити гідний рівень життя, уникнути подальшого зростання бідності та допомогти іншим нужденним. Розуміння благополуччя в даному випадку охоплює не лише звичайне поняття економічного зростання, але також і розширення можливостей та потенціалу для їх реалізації [172].

Створення можливостей для досягнення гідного рівня життя передбачає реалізацію стратегічних цілей щодо забезпечення основоположних прав людини у сфері праці, сприяння зайнятості, соціального захисту й соціального діалогу, що є пріоритетами концепції гідної праці МОП.

Сприяння зайнятості передбачає:

- доступність продуктивної та значимої роботи, наявність перспектив для особистого розвитку;

- створення можливостей отримання гідного доходу для забезпечення гідних засобів існування;
- рівність підходу і рівні можливості для всіх;
- забезпечення належних умов праці, охорони здоров'я і безпеки на робочому місці;

Права працівників охоплюють:

- свободу слова та об'єднань;
- рівну участь чоловіків і жінок у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя;
- право на ведення колективних переговорів;
- недопущення дискримінації, ліквідацію примусової та дитячої праці;
- розвиток законодавства у сфері праці та верховенство закону, визнання прав та доступ до законотворення.

Соціальний захист виходить з необхідності:

- забезпечення зв'язку між продуктивною зайнятістю і гарантіями для тих, хто з певної причини не має роботи;
- захисту від втрати або зменшення доходів через безробіття, травму, материнство, батьківство чи старість;
- забезпечення суспільно справедливої участі у вирішенні соціальних питань.

Соціальний діалог покликаний забезпечувати:

- наявність у працівників і роботодавців права і можливості бути представленими своїми організаціями;
- пошук шляхів обговорення та вирішення конфліктів;
- досягнення найкращих і надійних рішень шляхом співробітництва, що відіграє провідну роль у підтримці соціальної стабільності, сталого зростання і розвитку.

Реалізація концепції гідної праці МОП ґрунтується на таких принципах:

- гідної оплати праці, що дозволяє забезпечувати широке коло потреб працівника та його родині з позицій якісного відтворення робочої сили та гідного життя;
- комплексного підходу при визначенні ціни праці за допомогою договірного (ринкового) та державного (нормативного й податково-бюджетного) регулювання оплати праці для формування мотивації до високоефективної праці;

- соціальної згуртованості, що є базовою умовою забезпечення відповідальності соціальних партнерів щодо реалізації трудових прав працівників, а також благополуччя для всіх членів суспільства.

Концепція гідної праці МОП у законодавстві України представлена достатньо повно і всебічно. Основними законодавчими актами з цих питань є Конституція України, Кодекс Законів про працю України та Господарський кодекс України. Крім цього, норми і принципи концепції гідної праці МОП містяться у двадцяти інших Законах України, що регулюють відносини в сфері праці та соціальної політики.

Так, *можливість одержати роботу* включає конституційні гарантії права на працю, на освіту, а також державну гарантію рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності. Гарантії реалізації права на працю більш детально розкриті в Кодексі законів України про працю, Законах України «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», гарантії реалізації права на освіту – в Законах України «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту» та «Про вищу освіту». Основним змістом цих гарантії є реалізація державної політики в сфері праці на принципах забезпечення рівних для всіх громадян, які бажають працювати, можливостей отримання роботи, здобуття освіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

Право одержувати належні кошти для існування працівників та їх родин (складова концепції гідної праці МОП *«продуктивна праця»*) в українському законодавстві визначено конституційними правами на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, своєчасне одержання винагороди за працю, достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Гарантіями реалізації цих прав виступають норми Господарського кодексу України, Кодексу законів України про працю, Законів України «Про оплату праці» та «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Базовим державним соціальним стандартом тут є мінімальна заробітна плата.

Праця в умовах свободи та гідність у праці передбачають конституювання прав на вільний вибір роботи, відпочинок, свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, участь у професійних спілках, заборону використання примусової праці, гарантію захисту від незаконного звільнення. Законодавчим забезпеченням реалізації цих прав є норми Господарського кодексу України, Кодексу законів України про працю, Закону України «Про відпустки». Крім цього, принципи свободи асоціацій, право працівників колективно представляти свої інтереси, брати участь у прийнятті рішень щодо умов праці в розгорнутому вигляді

представлені у Законах України «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Рівність у праці розкривається у Конституції України через рівність усіх людей у своїх правах, рівність конституційних прав і свобод громадян, рівність громадян перед законом, недопущення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, рівність прав жінки і чоловіка. Конституційні норми деталізовані у Господарському кодексі України, Кодексі законів України про працю, а також Законі України «Про відпустки» (в частині можливості гармонійно поєднувати трудову діяльність із сімейними обов'язками, зокрема, вихованням дітей).

Ще одна важлива складова Концепції гідної праці МОП – *безпека на виробництві* – ґрунтується на конституційних правах: на належні, безпечні і здорові умови праці (що включає заборону використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах); на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування на соціальний захист (що включає: право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, гарантію забезпечення пенсіями, соціальними виплатами та допомогою, що є основним джерелом існування, рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом). Загальними законодавчими актами, у яких унормована реалізація цих прав, є Господарський кодекс України та Кодекс Законів про працю України. Крім того, гарантії прав працівників на охорону праці визначені Законом України «Про охорону праці», на охорону здоров'я – Основами законодавства України про охорону здоров'я, на соціальний захист та соціальне забезпечення – Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також Законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Прийняті ООН ЦСР (*The Sustainable Development Goals*) [173], зокрема Ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання», актуалізують завдання визначення індикаторів для оцінювання взаємозв'язку між досягнутим рівнем благополуччя (*well being*) та забезпеченням гідності у праці.

У вересні 2017 р. Уряд України презентував Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» [174], в якій 17 глобальних ЦСР були адаптовані з урахуванням національних пріоритетів. Згідно з нею, за Ціллю 8 «Гідна праця та економічне зростання» визначені шість завдань і 16 індикаторів. З них безпосередньо до гідної праці відносяться:

– завдання 8.1. «Забезпечити стійке зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості» (індикатор 8.1.1. Індекс фізичного обсягу ВВП (середньорічний), %);

– завдання 8.3. «Підвищити рівень зайнятості населення» (індикатор 8.3.1. Рівень зайнятості населення віком 20–64 роки, %);

– завдання 8.4. «Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок» (індикатор 8.4.1. Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %);

– завдання 8.5. «Сприяти забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки» (індикатори: 8.5.1. Кількість потерпілих від нещасних випадків на виробництві, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, % до рівня 2015 р.; 8.5.2. Кількість загиблих від нещасних випадків на виробництві, % до рівня 2015 р.; 8.5.3. Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, у загальнообліковій кількості штатних працівників, %) [174, С. 62–63].

Водночас, Профіль гідної праці в Україні [175], підготовлений за сприяння МОП, охоплює набагато більше коло показників гідної праці за наступними групами, визначеними у дослідженнях і публікаціях МОП з даної проблематики [176, 189]:

- можливості щодо зайнятості;
- достатні заробітки та продуктивна зайнятість;
- гідна тривалість робочого часу;
- поєднання трудових та сімейних обов'язків й особистого життя;
- дитяча праця, що має бути скасована;
- стабільність та впевненість у збереженні роботи;
- рівні можливості та рівне ставлення у сфері зайнятості;
- безпечна праця;
- соціальне забезпечення;
- соціальний діалог, представництво працівників і роботодавців;

- економічний та соціальний контекст гідної праці.

Дослідження компанії *Gallup* доводить існування п'яти основних чинників, що впливають на благополуччя людини: кар'єра, соціальний та фінансовий чинники, фізичний стан і внесок людини у суспільство [178]. Реалізація цих складових є основною метою концепції благополуччя на робочому місці (*Wellness at workplace; Well-being at work*), що виходить з необхідності цілісного, холістичного підходу до піклування роботодавця про персонал [179].

За результатами дослідження «Огляд даних про благополуччя працівників та його потенційний вплив на продуктивність праці», збільшення благополуччя має наслідком поліпшення таких робочих характеристик, як фінансові результати бізнесу, продуктивність праці, якість товарів і послуг. Саме тому близько половини роботодавців у Великій Британії впроваджують програми у сфері благополуччя працівників, а в Ірландії День благополуччя на робочому місці (*National Workplace Wellbeing Day*) є національним святом [178].

Кар'єрний аспект благополуччя включає зрозумілі та прозорі перспективи розвитку і зростання, не лише професійного, а й особистісного, захоплення своєю роботою та можливість самореалізації. Благополуччя у соціальній сфері передбачає створення в компанії атмосфери довіри і поваги, за якої людина працює у команді однодумців, її думку цінують та до неї дослухаються. Важливими є дружня атмосфера, можливість соціалізації та якісного спілкування на роботі. Фінансове благополуччя людини передбачає гідну оплату праці, за якої вона має можливості задовольняти свої потреби, оплачувати житло, відпочивати і дбати про власне здоров'я. З точки зору фізичного стану важливими є відчуття безпеки, здоровий спосіб життя та фізична активність і доступ до якісного медичного обслуговування. Можливість зробити внесок у суспільство розглядається як здатність людини допомагати і приносити користь іншим членам суспільства [178].

З огляду на це, для оцінювання взаємозв'язку між досягнутим рівнем благополуччя (*well being*) та забезпеченням гідності у праці, основні складові концепції гідної праці МОП можуть бути об'єднані за п'ятьма напрямками:

1) *можливість одержати роботу* – можливість знайти роботу для всіх і кожного, хто бажає працювати;

2) *праця в умовах свободи та гідності у праці* – вільний вибір роботи, її непримусовий характер, заборона і ліквідація кабальної, рабської праці, неприйнятних форм дитячої праці, право працівників вільно вступати до організацій і колективно представляти свої інтереси;

3) *продуктивна праця* – право одержувати належні кошти для існування працівників та їх родин, забезпечення сталого розвитку та конкурентоздатності підприємств і країн;

4) *рівність у праці* – справедливе ставлення та рівні можливості на виробництві, відсутність дискримінації на робочому місці, у доступі до роботи, можливість гармонійно поєднувати трудову діяльність із сімейними обов'язками;

5) *безпека на виробництві* – допомога в збереженні здоров'я, захист пенсій і засобів до існування, належний фінансовий та інший захист при погіршенні здоров'я і в інших випадках.

З урахуванням вимог до показників ІБН (стимулятори, офіційні дані державної статистики, представлені у відкритому доступі, порівняні за періодичністю оприлюднення), для оцінювання за складовою «Гідна праця» обрані такі індикатори (табл. 5.5).

Рівень зайнятості населення визначається як відношення (у %) кількості зайнятого населення у віці 15–70 років до всього населення зазначеного віку чи населення відповідної соціально-демографічної групи [180, С. 255]. Зайнятими за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності вважаються особи віком 15–70 років, які:

а) працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину:

- за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вираженні, індивідуально (самостійно), у окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві;
- працювали безкоштовно на підприємстві, у власній справі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності;

б) були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (справу), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з певних причин.

Частка працівників, охоплених колективними договорами, визначається як відношення (у %) кількості працівників, охоплених колективними договорами, до облікової чисельності штатних працівників (станом на 31 грудня звітного року). Працівники, які охоплені колективними договорами – це працівники, які перебувають у штаті підприємства, незалежно від членства у профспілці, включно з тими, які на момент складання звіту були відсутні з різних причин (перебували у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами або у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею віку, передбаченого чинним законодавством або колективним договором підприємства) [180, С. 229].

Таблиця 5.5 – Індикатори гідної праці

Показник	Джерело інформації (назва державного статистичного спостереження)	Видання та періодичність оприлюднення
Можливість одержати роботу		
Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, %	Держстат 1.02.01.01. Економічна активність населення»	Статистичний збірник «Економічна активність населення», щорічно
Праця в умовах свободи та гідність у праці		
Частка працівників, охоплених колективними договорами, % до облікової кількості штатних працівників	Держстат 1.02.02.01. Обстеження підприємств з питань статистики праці	Статистичний збірник «Праця України», щорічно
Продуктивна праця		
Індекс реальної заробітної плати, % до попереднього року	Держстат 1.02.02.01. Обстеження підприємств з питань статистики праці	Статистичний збірник «Праця України», щорічно
Частка доходів від зайнятості в структурі доходів домогосподарств, % від сукупних ресурсів домогосподарств	Держстат 1.05.00.01. ОУЖД	Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України», щорічно
Рівність у праці		
Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків, %	Держстат 1.02.02.01. Обстеження підприємств з питань статистики праці	Статистичний збірник «Праця України», щорічно

Джерело: складено автором.

Індекс реальної заробітної плати – характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним під впливом зміни цін на товари й послуги та ставок податку з доходів фізичних осіб і обов’язкових відрахувань. Визначається діленням індексу нарахованої до виплати номінальної заробітної плати (без урахування податку на доходи фізичних осіб і військового збору) на індекс споживчих цін за той же період [180, С. 228].

Частка доходів від зайнятості в структурі доходів домогосподарств визначається як відношення (у %) сумарної частки оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості до сукупних ресурсів домогосподарств.

В ОУЖД впроваджене групування домогосподарств залежно від наступних основних джерел доходу осіб у складі домогосподарств: оплати праці; доходу від підприємницької діяльності; доходу від самостійної трудової діяльності; трансфертів, доходів від власності та інших доходів. Віднесення домогосподарств до підсекторів здійснюється залежно від основного джерела доходів домогосподарства. До домогосподарств, у яких основним джерелом доходу є оплата праці, відносяться домогосподарства, в доходах яких переважає сумарний дохід від оплати праці членів домогосподарства. До домогосподарств, у яких основним джерелом доходу є дохід від підприємницької діяльності, відносяться домогосподарства, в доходах яких переважає сумарний дохід від підприємницької діяльності членів домогосподарства. До домогосподарств, у яких основним джерелом доходу є дохід від самостійної трудової діяльності, відносяться домогосподарства, в доходах яких переважає дохід, який розраховується як сума індивідуальних доходів членів домогосподарств від їх самозайнятості та доходів домогосподарства від особистого підсобного господарства (доходів від продажу сільськогосподарських продуктів та вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель) – незалежно від наявності менших, ніж вказані вище, таких доходів, як: оплата праці; доходи від підприємницької діяльності; сума трансфертів, доходів від власності та інших доходів (за виключенням доходів домогосподарства від продажу особистого майна та нерухомості) [181, С. 348–349].

Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків визначається як відношення (у %) середньомісячної заробітної плати штатних працівників-жінок до середньомісячної заробітної плати штатних працівників-чоловіків. У національній статистичній практиці номінальна заробітна плата розраховується як середньомісячна штатного працівника – шляхом ділення нарахованого фонду оплати праці штатних працівників за звітний місяць (період) на середньооблікову кількість штатних працівників і на кількість місяців у періоді [180, С. 227].

У 2017 р. значення субіндекса «Гідна праця» ІБН становило 0,863 (рис. 5.9). Віно збільшилося на 4,48% у порівнянні з попереднім роком, а з 2015 р. – на 9,52%. Загальна висхідна тенденція у 2014–2017 рр. була зумовлена зростанням індексу реальної заробітної плати, частки доходів від зайнятості в структурі доходів населення, а також поліпшення співвід-

ношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків. При цьому рівень зайнятості населення у віці 15–70 років і частка працівників, охоплених колективними договорами, незначно зменшилися.

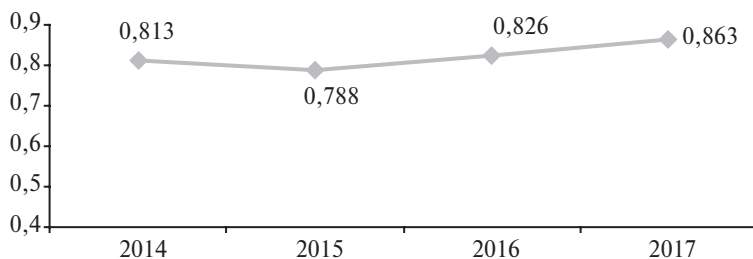

Рис. 5.9 – Значення субіндекса «Гідна праця» ІБН

Джерело: розраховано авторами.

Аспект «Сталий розвиток». *Частка площі відтворення лісів (area of forest reproduction), %.* Цей показник характеризує прогрес у відновленні лісових насаджень (а саме лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища тощо) та на землях лісорозведення лісогосподарського призначення, не вкритих лісовою рослинністю) на території України, а також дотримання балансу між лісозаготівельною і лісовідновлювальною діяльністю. Вимірюється як відношення площі відтворених лісів (тис. га) до загальної площі лісів (тис. га), помножене на 100.

Підтримання стабільною площі лісових насаджень в Україні є вкрай важливою ціллю розвитку, оскільки ліси це клімату стабілізуючий фактор. Вони зберігають водні ресурси. Наслідки неконтрольованої вирубки лісів можна спостерігати на прикладі Карпатського регіону, мешканці якого наразі регулярно потерпають від наслідків катастрофічних паводків. Причиною яких зведення лісового покриття із схилів гір.

Водоохоронну роль лісів важко заперечити. Про це є і дослідження українських науковців. Повноцінний ліс утримує в рази більше води, ніж молоді монокультури. А для відновлення водозахисних функцій лісів після суцільних рубок треба 25–40 років [182].

Українські Карпати (площа – 37 тис. кв. км, середня висота гір – 1 тис. м н. р. м., шість вершин перевищують 2 тис. м н. р. м.) розташовані в зоні вологого клімату. Карпатах найгустіша в Україні гідромережа, яка в середньому становить 0,5–0,7 км на один кв. км. Річний обсяг стоку в річках Карпат перевищує 12 млрд м³. В умовах такої гідрометеорологічної ситуації та розсіченого рельєфу стиглі лісові масиви виконують важливу водо- та ґрунтозахисну функцію, яку неможливо замінити жодними гідротехнічними спорудами [183].

Періодично під час циклонів і мікроциклонів протягом кількох днів у горах може випасти місячна норма опадів, а то й більше, внаслідок чого часто виникає небезпечна паводкова ситуація. У природі шляхом еволюції утворилася певна екологічна рівновага. Значна кількість опадів сприяє формуванню високопродуктивних лісів, які в свою чергу підтримують екологічний баланс у басейнах рік. Порушення цього балансу таїть у собі непередбачувані наслідки. Проте варто пам'ятати, що ліси мають потенційну межу регулювання стоку. Згідно з даними лісівників, для стиглих насаджень така межа існує при добовій кількості опадів 100–175 мм [183].

На жаль, у минулому це не бралось до уваги ані при експлуатації гірських лісів, ані при їх відновленні. В економічно важкий повоєнний період (протягом 1947–1957 рр.) у Карпатах було заготовлено 70 млн м³ деревини, внаслідок чого оголено 20% площі. Лісосіки були заліснені, але молоді культури не здатні виконувати водозахисну функцію. Тому частіше стали виникати катастрофічні паводки. Вченими встановлено, що Українські Карпати щороку випаровують близько 20 кубічних км вологи, яка західними повітряними потоками переноситься у рівнинні райони Львівської, Чернівецької, Вінницької областей, що позитивно впливає на їх сільське господарство [183].

У посушливих районах та степових та лісостепових кліматичних зонах (на Херсонщині, Донеччині, Луганщині, Сумщині тощо) лісові насадження, частіше за все, у вигляді лісопосадок і лісових смуг, виступають інструментом боротьби з посухою і деградації земель.

Таким чином, наполеглива робота по відновлення лісового покриву в Україні є важливим елементом екологічної безпеки і безпеки загалом. Проте якщо співставити обсяги щорічних вирубок лісів (за даними офіційної статистики) і площі їх щорічного відновлення, то за 2017 р. це співвідношення становить 0,154, тобто тільки на 15,4% площі вирублених лісів було закладено нові лісові насадження. Такий рівень відновлення по відношенню до площі вирубок – близько 15–16% є сталим в 2014–2017 рр.

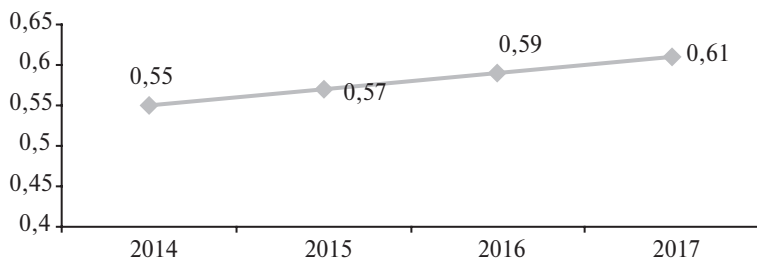

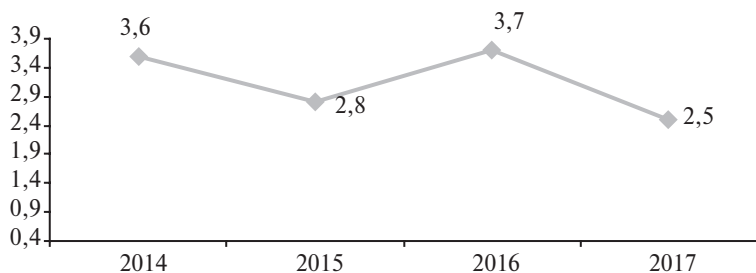
Рис. 5.10 – Частка площі відновлення лісів, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

Аналіз ситуації щодо лісорозведення у 2014–2017 рр. в Україні за показником «Частка площі відновлення лісів», при розрахунку якого річна площа відтворених лісів була зважена на загальну площі лісів та інших лісовкритих площ в Україні, дозволяє диференціювати тенденцію до зростання площ відновлювання лісів (рис. 5.10).

Проте сам показник є доволі невеликим, це близько 0,6% по Україні і біля 1% як найкращий показник серед регіонів. В той же час, на нашу думку, в Україні існує значний потенціал як для збільшення площ нових лісопосадок на землях лісового фонду (враховуючи практично шестиразовий щорічний дисбаланс між площею вирубок і закладкою нових лісових насаджень), так і загального збільшення площ лісового фонду (оскільки Україна є державою з дуже високим рівнем розораності земель сільськогосподарського призначення). Такого положення немає в жодній розвиненій країні, нема такого і в європейських країнах. За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [184] на 01.01.2018 сільськогосподарські угіддя (*Agricultural land*) склали 68,7%, а площа орних земель займає 78,4% від сільськогосподарських угідь. І в деяких регіонах цей показник є більшим за 80% (наприклад, у Запорізькій області цей показник дорівнює практично 85%, а на Кіровоградщині майже 87%) і доволі сильно корелює з площею деградованих земель.

Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі капітальних інвестицій (Share of capital investment for environmental protection in total capital investment), %. Показник характеризує обсяги фінансування природоохоронної діяльності (за всіма видами природоохоронних заходів). Розраховується як відношення обсягів капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма видами природоохоронних заходів до загального обсягу капітальних інвестицій в Україні.

Рис. 5.11 – Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма видами природоохоронних заходів у загальному обсязі капітальних інвестицій, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

На рис. 5.11 наведено динаміку цього показника у 2014–2017 рр., який не виявляє в цей період стійкої тенденції до зростання або скорочення; найбільшою частка інвестицій у природоохоронні заходи у структурі капітальних інвестицій була у 2016 р., а саме – 3,7%, що відповідає сумі 0,32 тис. грн на одну особу. У 2017 р. частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища дорівнювала 2,5% (0,26 тис. грн на одну особу). Проте в попередні роки ця діяльність фінансувалася на рівні 1,5% від загального рівня капітальних інвестицій (наприклад, саме такий рівень інвестування був у 2010 р.).

Частка енергії, виробленої з відновлювальних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії (Share of energy produced from renewable sources in total final energy consumption), %. Показник характеризує рівень розвитку відновлювальної енергетики в Україні. Використання відновлювальних джерел для отримання електроенергії є найбільш бажаним з погляду запровадження в Україні принципів сталого розвитку. Розраховується як відношення обсягу загального постачання первинної енергії (тис. т. н. е.) до обсягу загального кінцевого споживання енергії (тис. т. н. е.), помножене на 100.

Дані експертів свідчать [185, С. 111], що будівлі всього світу «споживають» біля 40% всією первинної енергії, 67% всієї електрики, 40% всієї сировини та 14% всіх запасів питної води, а також призводять до 35% усіх викидів вуглецевого газу і майже половини всіх твердих побутових відходів.

Відповідно, там, де є надспоживання, і треба шукати джерела економії. Керуючись ідеологією сталого розвитку, стратегії розвитку місцевих громад і програми її реалізації мають орієнтуватися на необхідність приведення обсягів антропогенного навантаження (як промислового, так і побутового) у відповідність до асиміляційного потенціалу екологічної системи відповідної території. Зокрема, розмірковуючи над змістом концепції «Суспільства 2000 Ватт» [186], можна зробити висновки, що економія, яка орієнтується тільки на скорочення енергоспоживання електричними приладами, є недостатньою; за оцінками швейцарських дослідників «всього чверть енергії, що споживається припадає на електроприлади» [186]. Необхідною є перегляд енергетичної стратегії держави загалом (дискусія щодо відмови від атомної електрогенерації, а також спорудження каскаду ГЕС на Дністрі, питання щодо конкретних технологічних рішень підтримання номінальної напруги в електромережі в часи пікових навантажень і стимулювання споживання у нічний час, розширення використання відновлювальних джерел енергії), але не менш важливими є локальні рішення в сфері енергетики. Наразі низка міст України заявили про свій намір у майбутньому перейти на використання тільки відновлювальних джерел: у 2018 р. мери Житомира, Кам'янець-По-

дільського та Чорткова підписали меморандум з міжнародною кліматичною організацією і взяли на себе зобов'язання переводити енергосистему своїх міст на відновлювані джерела енергії (йдеться в основному про побудову ТЕЦ на біопаливі). Зокрема, Житомир взяв на себе зобов'язання здійснити цей перехід до 2050 р. [187].

Наразі статистичні дані свідчать, що у 2017 р. частка постачання енергії від відновлюваних джерел в загальному кінцевому споживанні енергії склала 7,91%. З 2014 р. цей показник показав позитивну динаміку +73,8% (рис. 5.12).

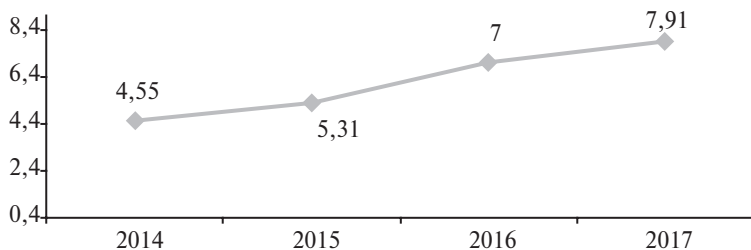

Рис. 5.12 – Частка постачання енергії від відновлюваних джерел в загальному кінцевому споживанні енергії, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

Частка житла, де є доступ до чистої питної води (The proportion of housing that has access to clean drinking water), %. Показник характеризує доступ до централізованого водопостачання і відповідно – безпечної, належної якості, питної води. Розраховується як відношення кількості квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях обладнаних водопроводом до загальної кількості квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях, помножене на 100.

Доступ до централізованого водопостачання як найбільш безпечного джерела питної води дещо різниться в Україні в залежності від типу населеного пункту, де знаходиться відповідне житло. Як свідчать дані щорічної «Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні» показник охоплення послугами централізованого у 2017 р. складає: для міст – 99,3% (із 405 міст – 402 було забезпечено централізованим водопостачанням); для смт – 89,1% (із 671 смт – 598 було забезпечено централізованим водопостачанням); для сільських поселень – біля 30%. Таким чином, найбільш проблемною зоною у сфері питного водопостачання є забезпеченість водою сільського населення. Так, у 2017 р. лише близько 30% сільських населених пунктів (тобто 7811 із 26080 од.)

були охоплені послугами централізованого водопостачання. Охоплення централізованим водопостачанням треба вважати прямо пов'язаним із доступом до якісної питної води, оскільки забезпечує доступ до води як фізично, так і з погляду відповідності нормативам за санітарно-хімічними і мікробіологічними показниками. Так, за даними 2017 р. проби води з централізованого питного водопостачання виявилися значно кращими, аніж з джерел нецентралізованих. Загалом по Україні проби води з централізованих джерел за санітарно-хімічними показниками засвідчили, що лише 7,6% проб не відповідали нормативам, в той час як аналогічний показник для проб з нецентралізованих джерел склав 32,6%, тобто має місце чотириразове перевищення.

Дослідження на відповідність мікробіологічним нормативам також виявило перевагу централізованих джерел водопостачання перед нецентралізованими: проб, які не відповідали нормативам, у першому випадку 11,2%, а у другому – 20,4%. Особливо складна ситуація з якістю води за санітарно-хімічними показниками у Луганській (86% проб не відповідають нормативам), Миколаївській (77,9%), Дніпропетровській (69,4%), Київській (42%), Запорізькій (40%) областях стосовно централізованого джерела водопостачання безвідносно до типу населеного пункту. Нецентралізовані джерела найбільш санітарно-хімічно забруднені на Миколаївщині (80,2% проб не відповідають нормативам), Донеччині (63,5%), у Кіровоградській (63,4%), Запорізькій (54,8%), Одеській (53,7%) та Сумській (50,8%) областях.

Щодо стану справ за мікробіологічним забрудненням централізованих джерел водопостачання, то найгірша ситуація у Миколаївській області (28,1% проб не відповідають нормативам), а також у Рівненській (24,3%), Тернопільській (23,3%), Хмельницькій (21,9%). Нецентралізовані питні джерела забруднені значно більше: найвищий рівень негативних проб у Донецькій області (41,1%), далі в цьому небезпечному рейтингу – Вінницька (32,6%), Хмельницька (32,6%), Рівненська (31,1%) області.

Загалом Україна належить до найменш забезпечених власними водними ресурсами країн Європи. Водні ресурси в Україні піддаються значному антропогенному навантаженню. В Україні склалася ситуація, за якою практично всі поверхневі, а в окремих регіонах і підземні води за рівнем забруднення не відповідають вимогам санітарного законодавства на джерела водопостачання. Питне водопостачання України майже на 80% забезпечується поверхневими водами.

Проте наведені вище статистичні дані надають інформацію в розрізі населених пунктів, але, на нашу думку, доступ населення до питної води значно краще характеризують дані щодо поквартирного доступу до централізованого водопостачання. Саме цей показник ми і пропонуємо мо-

ніторити. На рис. 5.13 наведено графік значень частки показника квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях, обладнаних водопроводом, до загальної кількості квартир. У 2017 р. цей показник досяг 61,8% і мав позитивну динаміку у попередні.

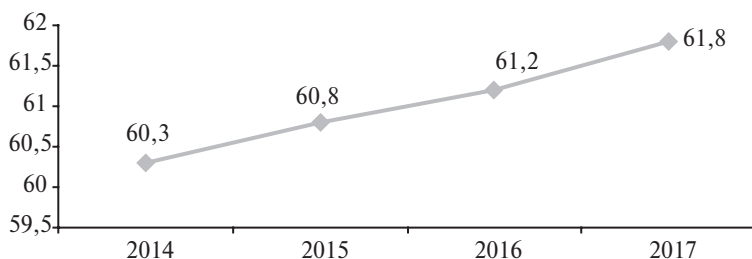

Рис. 5.13 – Частка житла, де є доступ до чистої питної води, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

Частка автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям першої і другої категорії до загальної їх протяжності (Proportion of public roads with first and second category hard pavement to total length), %. Показник характеризує якість автомобільних доріг з твердим покриттям, а саме питому вагу автомобільних доріг першої та другої категорії якості і, відповідно, рівень безпеки на автошляхах через забезпечення й підтримання якості автодорожнього покриття. Дороги цих категорій за вимогами відповідних нормативів мають асфальтобетон у цементобетон у якості верхнього шару дорожнього покриття, а це покриття з найліпшим значенням показника рівності дорожнього покриття (приблизно на рівні 80–100 см/км¹³). Розраховується як відношення протяжності автомобільних доріг першої і другої категорії якості до загальної протяжності автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям: чисельник – сума значень статистичних показників «Автомобільні дороги з твердим покриттям I категорії, км» і «Автомобільні дороги з твердим покриттям II категорії, км»; знаменник – загальна довжина автомобільних доріг з твердим покриттям (км), помножене на 100.

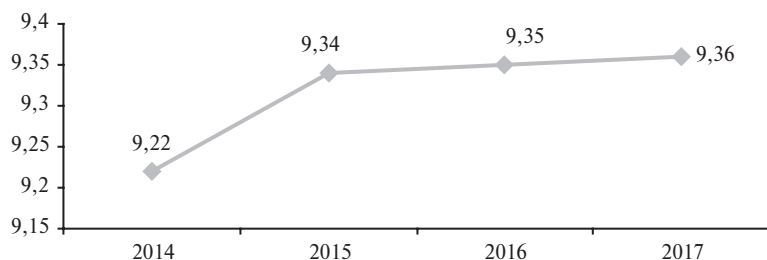
У 2017 р. поліція повідомила [188] про 3432 загиблих осіб у ДТП, це невелике зростання смертей у ДТП (+0,6%) порівняно з попереднім роком. Травмовано 34667 осіб – це на 3,1% більше ніж в попередньому році. Загалом за даними патрульної поліції у 2017 р. сталося 162562 ДТП, з них ДТП з постраждалими – 27220.

¹³ Для порівняння: припустимі показники нерівності для доріг III категорії (асфальтобетон – 100 см/км, цементобетон – 130 см/км, щебенева, оброблене в'яжучими – 200 см/км), для доріг IV–V категорії (щебенева, оброблене в'яжучими – 250 см/км).

Якість дорожнього покриття і аварійність на дорогах є прямо пов'язаними. Так, на думку експертів [189], серед основних причин поширення ДТП в Україні варто назвати: порушення правил маневрування, недотримання дистанції, перевищення швидкісного режиму; пияцтво за кермом; дорожнє покриття на багатьох трасах залишає бажати на краще.

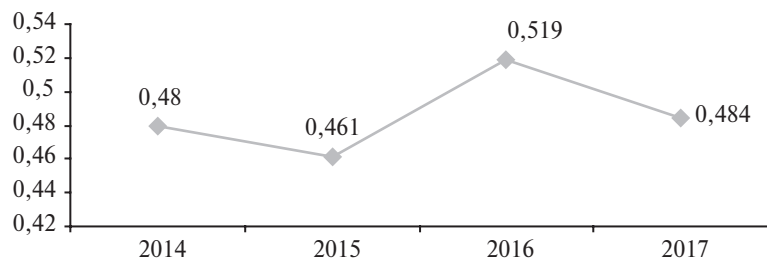
Недостатня рівність і зчипні якості покриттів є основною причиною ДТП, тому забезпеченню рівності і зчипних якостей покриття в процесі експлуатації дороги варто приділяти особливу увагу. Заходи, що здійснюються із цією метою, поділяють на періодичні і повсякденні. Періодичні: поточний ремонт, усунення хвиль і напливів, поновлення шарів зносу, вирівнювання поперечного ухилу, поверхнева обробка, укріплення узбіч, будівництво твердих покриттів на з'їздах. Повсякденні: очищення покриттів від пилу та бруду, розсип кам'яного дріб'язку (висівок) або піску по бітуму, що виступив на покритті у гарячу погоду, боротьба з ожеледицею і сніговими заметами [190].

Розрахунки показують (рис. 5.14), що частка найбільш якісних доріг трохи більше 9%, а за даними 2017 р. – 9,36%.

Рис. 5.14 – Частка автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям першої і другої категорії до загальної їх протяжності, %

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

Рис. 5.15 – Значення субіндекса «Сталий розвиток» ІБН

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

У 2017 р. значення субіндекса «Сталий розвиток» ІБН дорівнювало 0,484 (рис. 5.15). Порівняно з попереднім роком, значення субіндекса дещо зменшилося (на 6,37%).

Аналіз динаміки субіндекса «Сталий розвиток» упродовж 2014–2017 рр. не дозволяє визначити чіткої тенденції до зростання або зменшення. На коливання інтегральної оцінки певним чином вплинула невизначеність тенденції розвитку процесів інвестування в природоохоронну діяльність, обсяги фінансування якої у період, що аналізується, також відповідно коливалися. Всі ж інші показники – складові цього субіндекса – мали висхідну тенденцію.

За розробленою методикою Індекс благополуччя населення (ІБН) розраховується на основі 25 відібраних показників, які найбільш комплексно характеризують стан благополуччя населення. Відповідно, показники рівномірно розподіляються за п'ятьма блоками, кожний з яких відповідає одному з аспектів благополуччя населення: здоров'я; матеріальне благополуччя; освіта і комунікації; гідна праця; сталий розвиток. ІБН визначається як сума зважених субіндексів за аспектами благополуччя населення. Прийнято, що аспекти мають однаковий вплив на благополуччя населення, тобто мають рівні вагові коефіцієнти – $1/5$ ($1/$ кількість аспектів, що складають ІБН). Встановлено, що за період 2014 – 2017 рр. динаміка ІБН в цілому є позитивною: 2014 р. – 0,697; 2015 р. – 0,686; 2016 р. – 0,710; 2017 р. – 0,715.

У 2017 році за аспектами благополуччя найвищі значення мають блоки «Гідна праця» (0,863), «Освіта і комунікації» (0,825), а найменше – блок «Сталий розвиток» (0,484). Проте, таке ранджування блоків ІБН за субіндексними значеннями спостерігається за весь досліджуваний період (2014 – 2017 рр).

ВИСНОВКИ

Результати вивчення міжнародного досвіду свідчать, що розробка інструментарію більш своєчасної та повної оцінки показників бідності та нерівності в доходах є пріоритетом як для України, так і для Європейської Комісії та Європейської статистичної системи. Ці показники є важливим інструментом моніторингу прогресу у напрямку боротьби з бідністю та соціальною відчуженістю окремих верств населення.

Для розробки та моніторингу соціальної політики України вкрай актуальними є можливість оперативної оцінки доходів та короткострокове прогнозування показників рівня життя населення, зокрема і показників бідності. Це обумовлено тим, що оцінки рівня життя населення за певний рік публікуються Держстатом наприкінці липня року, наступного за звітним роком. Відповідно, можливість здійснення поглибленого аналізу бідності та нужденності населення, його диференціації за доходами у звітному році забезпечується фактично лише у третьому кварталі наступного року, що є незадовільним, враховуючи динамічні економічні та політичні процеси в Україні. При цьому офіційна статистика фактично не враховує рівня життя заможних верств населення, вартості активів домогосподарств, що призводить до неможливості адекватної оцінки та прогнозу рівня життя та його диференціації і, відповідно, суттєво знижує якість інформаційного забезпечення прийняття найважливіших управлінських рішень та унеможливує ex-post і ex-ante оцінку результативності державних програм та заходів політики.

Аналіз джерел статистичної інформації, досвіду з оцінювання показників доходів, витрат, бідності, нерівності, засвідчив, що в Україні може бути розроблений інструментарій оперативної оцінки зазначених показників, що забезпечить можливість аналізу та оцінки рівня життя приблизно на два квартали раніше, ніж за сучасних підходів. Такий інструментарій забезпечує адекватну оперативну оцінку та прогноз рівня життя та його диференціації, необхідні для оцінки наслідків реформ у системі оплати праці; оцінки впливу прийняття рішень щодо соціальної підтримки населення (зокрема – надання житлових субсидій); прийняття своєчасних запобіжних заходів у разі різких негативних змін економічних умов.

З метою оперативної оцінки показників рівня життя використовуються дані мікрорівня державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств за попередній (до року, за який оцінюються показники) рік та такі актуальні дані за поточний рік: статистичні дані щодо середньої заробітної плати (публікуються щомісячно), дані щодо середнього розміру пенсій та соціальних виплат (публікуються щомісячно).

Інструментарій оперативної оцінки показників рівня життя може бути автоматизований засобами EXCEL та, відповідно, може бути використаний фахівцями аналітичних підрозділів Міністерства соціальної політики України та/або фахівцями інших міністерств.

За результатами виконаних досліджень встановлено можливість оперативної оцінки чисельності наявного населення України за існуючими даними з різних джерел. Оцінка здійснюється на основі даних мобільних операторів щодо кількості абонентів, результатів вибіркового опитування населення щодо користування мобільним зв'язком, даних демографічної статистики щодо статевовікового складу населення та даних реєстру ПФУ щодо кількості пенсіонерів віком 60 років і старше.

Розроблено алгоритми розрахунків та оцінено чисельність наявного населення на національному та регіональному рівнях.

На основі існуючих в Україні даних розроблено та використано інструментарій короткострокового прогнозування показників бідності. Інструментарій використовує мікродані обстеження умов життя домогосподарств Держстату за сценаріями найбільш імовірного розвитку соціально-економічних процесів та базується на методах мікромоделювання.

Мікромоделювання доходів (витрат) поточного року застосовується за умови наявності на момент прогнозування бази даних показників першого півріччя поточного року та за відсутності істотних змін у розмірах та структурі різних джерел доходів, соціальних стандартів та гарантій у другому півріччі поточного року. З таких умов за процедурою мікромоделювання розраховуються темпи зростання основних складових доходів (заробітної плати, пенсії, інших доходів) у першому півріччі поточного року по відношенню до першого півріччя попереднього року. Отримані темпи зростання застосовуються до відповідних складових річних даних минулого року та визначаються змодельовані показники загального доходу.

Слід звернути увагу, що для оцінки абсолютної бідності необхідно розрахувати значення фактичного прожиткового мінімуму. Оскільки, як у ситуації з середньою заробітною платою та пенсією, моделювання здійснюється за відсутності його фактичного значення, останні два-три місяця необхідно змодельовувати шляхом врахування тренду за даними попереднього року з урахуванням сезонних коливань. На базі змодельованого мікрофайлу проводяться розрахунки основних показників бідності поточний рік у визначених розрізах.

Виходячи із закладених на 2020 рік рівнів державних соціальних стандартів та гарантій, а також запланованих показників зростання ВВП та індексу інфляції, здійснено прогнозу оцінку показників бідності за

двома основними критеріями моніторингу реалізації Стратегії подолання бідності: відносний критерій – сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат та абсолютний критерій – сукупні еквівалентні витрати особи нижче фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу.

За здійсненими прогнозними оцінками очікується, що найбільш вразливими соціально-демографічними групами населення у 2019 році будуть діти та особи старше 75 років. Майже третина населення кожної з цих категорій буде бідною за відносним критерієм. За абсолютним критерієм (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму) рівень бідності в цих групах становитиме відповідно 45,8% та 46,5%. У 2020 році тенденції вразливості залишаться такими ж, хоча передбачається зниження рівня бідності. Зокрема, серед дітей рівень абсолютної бідності знизиться на 7,3 в.п., а серед осіб старше 75 років – на 8,1 в.п. Ще однією вразливою групою є особи пенсійного віку. Очікується, що у 2019 році рівень відносної бідності серед пенсіонерів становитиме 26,7%, у 2020 році прогнозується зниження рівня відносної бідності на 1,4 в.п. При цьому, прогнозований рівень абсолютної бідності серед пенсіонерів у 2020 році буде на 9,3 в.п. нижчим, ніж у 2019 році і становитиме 35,3%. Найнижчі рівні відносної та абсолютної бідності характерні для категорії працюючих осіб: 17,7% та 29,7% відповідно. На 2020 рік прогнозується подальше скорочення рівнів бідності цієї групи населення. У соціально-демографічній групі осіб віком 20-64 роки (особи працездатного віку) рівень бідності також є нижчим за середнє значення рівня бідності по країні, у 2020 році відбудеться зниження абсолютної бідності в даній категорії осіб на 6,7 в.п.

Порівняно з 2019 роком поліпшення ситуації з рівнем бідності у 2020 році прогнозується для всіх соціально-демографічних груп. Показники відносної бідності дещо покращаться для працюючих та пенсіонерів (в тому числі для осіб старше 75 років), для інших соціально-демографічних груп залишаться майже незмінними.

За абсолютним критерієм у 2020 році спостерігатиметься тенденція щодо зменшення рівня бідності для всіх соціально-демографічних груп населення.

Модель для прогнозування кількості пенсіонерів та сум пенсійних виплат запропоновано будувати як статичну мікроімітаційну модель на основі адміністративних даних ПФУ. Генеральна сукупність стратифікується за ознаками активний вік (визначається для кожної особи окремо) та пенсійний вік (визначається для кожної особи окремо). Підгрупа осіб

активного віку стратифікується на застрахованих осіб, та осіб, що не мають страхового стажу (не мають взагалі або стаж лише до 2000 року).

Розроблені за результатами виконання НДР підходи до моделювання забезпечили можливість розробки конкретних алгоритмів для автоматизації розрахунків безпосередньо в інформаційній системі ПФУ.

За розробленою методикою Індекс благополуччя населення (ІБН) розраховується на основі 25 відібраних показників, які найбільш комплексно характеризують стан благополуччя населення. Відповідно, показники рівномірно розподіляються за п'ятьма блоками, кожний з яких відповідає одному з аспектів благополуччя населення: здоров'я; матеріальне благополуччя; освіта і комунікації; гідна праця; сталий розвиток. ІБН визначається як сума зважених субіндексів за аспектами благополуччя населення. Прийнято, що аспекти мають однаковий вплив на благополуччя населення, тобто мають рівні вагові коефіцієнти – 1/5 (1/ кількість аспектів, що складають ІБН). Встановлено, що за період 2014 – 2017 рр. динаміка ІБН в цілому є позитивною: 2014 р. – 0,697; 2015 р. – 0,686; 2016 р. – 0,710; 2017 р. – 0,715.

Удосконалення методики оперативної непрямой оцінки доходів населення здійснено з урахуванням зміни показників задекларованих доходів населення, складу та вартості товарів тривалого користування, рухомого та нерухомого майна. Крім того розвинуто метод урахування взаємозв'язку грошових доходів та витрат населення, що забезпечило можливість дооцінки доходів заявників, при визначенні їх права на соціальну допомогу, на основі даних щодо будь-яких витрат, які вони здійснили протягом періоду, за який оцінюється дохід.

Показано, що 1 тис. грн грошових (сукупних) витрат певного домогосподарства здійснених протягом року, передбачає середній приріст грошових доходів, у порівнянні з домогосподарством без таких витрат: на 181 (177) грн, якщо домогосподарство є бідним (належить до першої децильної групи за грошовими доходами домогосподарств), 736 (746) грн, якщо домогосподарство є заможним (належить до десятої децильної групи за грошовими доходами домогосподарств), 47 (45) грн для інших домогосподарств.

За результатами виконаних досліджень зроблено висновок про багатовекторний дворівневий вплив прикордоння на рівень життя населення на регіональному рівні. При цьому факторами першого рівня є: тип зв'язків між прикордонними регіонами; рівень розвитку і конкурентоспроможності території, що аналізується порівняно із рівнем розвитку сусідньої просторової системи; специфічний, поліетнічний національний склад населення на прикордонних територіях; організаційні інструменти

міждержавної економічної інтеграції, що застосовуються на прикордонні; легший доступ до матеріальних і нематеріальних благ за кордоном за рахунок дешевших і менших за часом поїздок в іншу країну. Факторами другого рівня є: прикордонна торгівля; транскордонна трудова маятникова міграція; неформальна взаємодія з питань транзитних перевезень для автомобільного транспорту; насичена прикордонна інфраструктура; Залежність від екологічних проблем регіонів країни-сусіда.

Здійснено оцінку напрямку та сили впливу факторів. Проаналізовано особливості впливу факторів на рівень життя населення на прикладі Закарпатської області.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ

1. Flash estimates of income inequalities and poverty indicators for 2016 (FE 2016) Experimental results. EUROSTAT, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7894008/8256843/Flash-estimates-of-income-inequalities-and-poverty-indicators-experimental-results-2016.pdf> (accessed: 16.01.2019)
2. Методологічні положення з підготовки стандартних звітів з якості державних вибіркового обстежень населення (домогосподарств) // Державна служба статистики України, 2016 р. – 62 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/291/mp_sz_yar.pdf
3. Статистика: Підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін.; За наук. ред. д-ра екон. наук С. С. Герасименка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 467 с.
4. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія / Б. Є. Грабовецький. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 171 с.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/06/zb_vrdu2018.pdf (дата звернення: 17.07.2019)
6. Методологічні положення державного статистичного спостереження «Обстеження підприємств із питань статистики праці». – Державна служба статистики України, 2014ю – 22 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Праця України: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_pu2018_pdf.pdf (дата звернення: 18.07.2019)
8. Про соціальні послуги: Закон України від 19.03.2018 р. № 966-IV, станом на 07.01.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/9-66-15/print1403246112649285> (дата звернення: 18.07.2019)
9. Про затвердження форми Акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї // Наказ Мінсоцполітики від // Постанова КМУ від 22.02.2006 р. № 189, станом на 6.02.2018 р. URL: , станом на 28.04.2004р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-04> (дата звернення: 18.07.2019)
10. Zucman G. Wealth Inequality. 2016. 6 p. URL: <https://inequality.stanford.edu/sites/default/files/Pathways-SOTU-2016-Wealth-Inequality-3.pdf> (accessed: 16.01.2019)

11. Романчук Н. М. Комплексна оцінка споживчих витрат заможних верств населення України : дис. канд. ек. наук : 08.00.07. Київ, 2015. 205 с.
12. Vermeulen P. How fat is the top tail of the wealth distribution? ECB Working Paper Series. 2014. № 1692.44 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1692.pdf> (accessed: 23.01.2019)
13. Шаповал К. Топ-100 найбагатших українців. Новое время. 2018. URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/3284-journal-no-39/top-100-najbahatshikh-ukrajintstv.html>. (дата звернення: 17.07.2019)
14. Bartels C., Jenderny K. The Role of Capital Income for Top Income Shares in Germany. Wealth & Income Database Working Paper Series. 2015. P. 1–56. URL: https://wid.world/document/wid_working_paper_2015_1_germany/. (accessed: 22.01.2019)
15. Hoffmann R. Effect of the Rise of a Person's Income on Inequality. Brazilian Review of Econometrics. 2001. Vol. 21, № 2. P. 237–262. URL: https://www.researchgate.net/publication/265527010_Effect_of_the_Rise_of_a_Person's_Income_on_Inequality (accessed: 5.02.2019)
16. Tryfos P. Cluster Analysis. Methods for Business Analysis and Forecasting: Text & Cases / Wiley, 1998. P. 1 – 23. URL: <http://www.yorku.ca/ptyrfos/fl1500.pdf> (accessed: 6.02.2019)
17. Ahmad Z., Ejaz Z. Classification of households with respect to poverty by using cluster analysis. Proc. ICCS-11. 2011. №21. P. 369–381. URL: https://www.researchgate.net/publication/266736559_CLASSIFICATION_OF_HOUSEHOLDS_WITH_RESPECT_TO_POVERTY_BY_USING_CLUSTER_ANALYSIS/download (accessed: 1.03.2019)
18. Atkinson A. Concentration among the Rich. UNU World Institute for Development Economics Research. Research Paper. 2006. №151. P. 1–31. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/rp2006-151.pdf> (accessed: 5.03.2019)
19. Brzezinski M. Income Affluence in Poland. Social Indicators Research. 2010. №99. P. 285–299. URL: https://www.researchgate.net/publication/226802359_Income_Affluence_in_Poland (accessed: 15.03.2019)
20. Glaeser E., Kominers S., Luca M., Naik N. Big Data and Big Cities: The Promises and Limitations of Improved Measures of Urban Life. National Bureau of Economic Research Working Paper. 2015. № 21778 P. 1 – 37. URL: <https://www.nber.org/papers/w21778.pdf>. (accessed: 25.04.2019)
21. Jean N., Burke M., Xie M. та ін Combining satellite imagery and machine learning to predict poverty. Science. 2016. Vol. 353, №6301. P. 790–794. URL: <https://science.sciencemag.org/content/353/6301/790/tab-pdf> (accessed: 15.05.2019)

22. Chen J. Veblen Good. 2019. URL: <https://www.investopedia.com/terms/v/veblen-good.asp>. (accessed: 21.05.2019)
23. Kasztalska A. The Economic Theory of Luxury Goods. *International Marketing and Management of Innovations: International Scientific E-Journal*. 2017. № 2. P. 77 – 87 URL: http://immi.ath.bielsko.pl/wp-content/uploads/2017/06/7_1.pdf. (accessed: 6.08.2019)
24. Heine K. The Concept of Luxury Brands. 2012. URL: https://upmarkit.com/sites/default/files/content/20130403_Heine_The_Concept_of_Luxury_Brands.pdf. (accessed: 5.08.2019)
25. Pandora Investor Presentation Q1 2018. 2018. –URL: <https://investor.pandoragroup.com/static-files/c2b4e3f2-1d6b-4efb-ad6d-5f91279894-b6>. (accessed:25.06.2019)
26. Alfa Romeo [сайт в Україні]. URL: <https://alfa-romeo.kiev.ua/models>. (accessed:25.06.2019)
27. Bentley Bentayaga. URL: <https://bentley-kyiv.com/models/bentayga/>. (accessed: 19.05.2019)
28. Відомості про транспортні засоби та їх власників. URL: <https://data.gov.ua/dataset/06779371-308f-42d7-895e-5a39833375f0>. (дата звернення: 2.09.2019)
29. Azpitarte, Francisco (2012): “Measuring Poverty using both Income and Wealth: A crosscountry Comparison between the U.S. and Spain”. In: *Review of Income and Wealth* 58/1. 2012. P. 24-50. URL: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4991.2011.00481.x> (accessed: 26.07.2018).
30. Kuypers S., Marx I. “Estimation of Joint Income-Wealth Poverty: A Sensitivity Analysis”. In: *Social Indicators Research*. № 136(1). P. 117-137.
31. Ravazzini L., Suter C. “Different Generation Perspectives on Poverty Risk: Integrating Wealth into Measuring Poverty”. Paper prepared for the UNECE Conference of European statisticians, Vienna, Austria, 29-30 November 2018.
32. Weisbrod, Burton A. & W. Lee Hansen (1968): “An Income-Net Worth Approach to Measuring Economic Welfare”. In: *The American Economic Review*. 1968. № 58/5. P. 1315-1329.
33. Caner, Asena & Edward N. Wolff (2004): “Asset Poverty in the United States, 1984-99: Evidence from the Panel Study of Income Dynamics”. In: *Review of Income and Wealth* 50/4. 2004. P. 493-518. URL: <http://dx.doi.org/10.1111/j.0034-6586.2004.00137.x> (accessed: 16.03.2018).
34. Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen & Jean-Paul Fitoussi “Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social

- Progress”. 2009. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/1180-25/118123/Fitoussi+Commission+report> (accessed: 24.07.2019)
35. Brandolini, Andrea, Silvia Magri & Timothy M. Smeeding: “Asset-Based Measurement of Poverty”. Paper prepared for the 31st General Conference of The International Association for Research in Income and Wealth, St. Gallen, Switzerland, August 22-28, 2010.
  36. Guggisberg M. “Asset-based poverty” Presentation prepared for the UN-ECE Expert Group on Measuring Poverty and Inequality”, Vienna, Austria, 29-30 November 2018.
  37. Balestra C. “Asset-based poverty: insights from the OECD wealth distribution database” Presentation prepared for the UNECE Expert Group on Measuring Poverty and Inequality”, Vienna, Austria, 29-30 November 2018.
  38. Фертікова Т. М. Дослідження динаміки добробуту населення України. Бюлю Міжнар. Нобелів. економ. Форуму. 2010. №1(3), т. 2. С.338-346.
  39. Guggisberg M., Häni S. “Does the inclusion of assets resolve apparent contradictions between income poverty and other indicators on the standard of living?”. Paper prepared for the UNECE Conference of European statisticians, Vienna, Austria, 29-30 November 2018.
  40. Azpitarte, Francisco: “Measuring Poverty using both Income and Wealth: Does the Integration Method Matter?” Paper prepared for the 31st General Conference of The International Association for Research in Income and Wealth, St. Gallen, Switzerland, August 22-28, 2010.
  41. Tonkin, Richard, Paola Serafino & Ruth E. Davies “Using statistical matching to facilitate the comparison of poverty estimates using income, consumption and wealth”. Paper prepared for the UNECE Seminar on poverty measurement, Geneva, Switzerland, 12-13 July 2016.
  42. Törmälehto, Veli-Matti, Olli Kannas & Markku Säylä (2013): “Integrated measurement of household-level income, wealth and non-monetary well-being in Finland”. Working Papers. 2013. № 1/2013. URL: http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/ywrrp1_2013-00_2013_10518_net.pdf (accessed: 28.08.2019)
  43. Balestra, Carlotta & Richard Tonkin: “Inequalities in household wealth across OECD countries: Evidence from the OECD Wealth Distribution Database”. OECD Statistics Working Paper. 2018. No. 88. URL: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=S-DD/DOC\(2018\)1&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=S-DD/DOC(2018)1&docLanguage=En) (accessed: 09.10.2018).
  44. Методологічні положення щодо коригування показників життєвого рівня домогосподарств з метою врахування доходів і витрат

- найбільш забезпеченого населення, затверджені наказом Держкомстату від 15.02.2010 №56 URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2014/415/metod_pol_koryg_zhrn.zip (дата звернення: 31.01.2019)
45. International Telecommunication Union (2014) World Telecommunication Development Conference (WTDC-2014): Final Report. (ITU, Dubai, United Arab Emirates).
  46. Handbook on the use of Mobile Phone data for Official Statistics. UN Global Working Group on Big Data for Official Statistics. 2017. URL: <https://unstats.un.org/bigdata/taskteams/mobilephone/Handbook%20on%20Mobile%20Phone%20Data%20for%20official%20statistics%20-%20Draft%20Nov%202017.pdf> (accessed: 20.12.2019).
  47. Altin L., Tiru M., Saluveer E., Puura A. Using Passive Mobile Positioning Data in Tourism and Population Statistics. NTTS 2015 Conference abstract, 2015.
  48. Deville P., Linarde C., Martine S., Gilbert M., Stevens F.R., Gaughan A.E., Blondela V.D., Tatem A.J. Dynamic population mapping using mobile phone data. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2014. №111,45. P.15888-15893.
  49. European Commission: Feasibility Study on the Use of Mobile Positioning Data for Tourism Statistics, Eurostat, 2014.
  50. Järv O, Ahas R, Saluveer E, Derudder B, Witlox F Mobile phones in a traffic flow: A geographical perspective to evening rush hour traffic analysis using call detail records. *PLoS One*. 2012. №7,11. URL: [/https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0049171](https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0049171) (accessed: 20.12.2019).
  51. Ratti C, Pulselli R. M., Williams S., Frenchman D. Mobile landscapes: Using location data from cell phones for urban analysis. *Environment and Planning B: Planning and Design*. 2006. №33,5. P:727–748.
  52. Reades J., Calabrese F., Ratti C Eigenplaces: Analysing cities using the space–time structure of the mobile phone network. *Environment and Planning B: Planning and Design*. 2009. №36,5. P:824–836.
  53. De Meersman F., Seynaeve G., Debusschere M., Lusyne P., Dewitte P., Youri Baeyens Y., Wirthmann A., Demunter C., Reis F., Reuter H. I. Assessing the Quality of Mobile Phone Data as a Source of Statistics. *European Conference on Quality in Official Statistics (Q2016)*. Madrid, 2016.
  54. Yang J., Shi. Y., Yu C. Cao S. Challenges of using mobile phone signalling data to estimate urban population density: Towards smart cities and

- sustainable urban development. *Indoor and Built Environment*. 2019. №0(0). P:1-4.
55. Louail T, Lenormand M, Ros OGC, Picornell M, Herranz R, Frias-Martinez E and Barthelemy M. From mobile phone data to the spatial structure of cities. *Scientific Reports*. 2014. № 4. P:1-12.
  56. Lu H., Frauendorfer D., Rabbi M., Mast M. StressSense: Detecting stress in unconstrained acoustic environments using smartphones. *UbiComp'12. ACM Conference on Ubiquitous Computing*, 2012. P:351-360.
  57. Undeclared Work in the European Union. Report. Special Eurobarometer 402 / Wave EB79.2 – TNS opinion & social. March 2014. URL: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf
  58. Singh A., Jain-Chandra S., Mohommad A. Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy. *IMF Working Paper WP/12/47*. February 2012. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp1247.pdf>
  59. Davoodi H. R., Grigorian D. A. Tax Potential vs. Tax Effort: A Cross-Country Analysis of Armenia's Stubbornly Low Tax Collection: *IMF Working Paper WP/07/106*. May 2007. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07106.pdf>
  60. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі, 20XX. 23 с.
  61. Спільний Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232
  62. Годлевська В. Ю. Проблема бідності в сучасній Україні та шляхи її подолання. *Соціологія та профспілковий рух*. 2015. №3. С. 11–15.
  63. Когатько Ю. Л. Бідність сільського населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1(23). С. 32–43.
  64. Когатько Ю. Л. Політика подолання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населення: досвід деяких країн. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2016. № 12. С. 10–17.
  65. Когатько Ю. Л. Прояви нерівності в рівні життя населення різних типів населених пунктів. *Економічна та соціальна географія*. 2012. №65. С. 69–79.
  66. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відп. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська. К: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2017. 368 с.

67. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
68. Методика комплексної оцінки бідності. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17> (дата звернення: 19.06.2019)
69. Олійник Галина. Проблема бідності: соціальний контекст. *Social Work and Education*. 2017. Vol. 4, No. 2. P. 63-76.
70. Полякова С. В., Новосільська Т. В. Бідність населення за споживанням: нові виміри. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. №1(23). С. 22–31.
71. Полякова С.В. Бідність літніх людей в Україні: основні тенденції та рекомендації до політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. №3(34). С. 113–123.
72. Реут А.Г. Нові підходи до оцінювання ефективності системи соціальної підтримки України. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. №5, Т.1. С. 112-120.
73. Реут А.Г. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність. *Демографія та соціальна економіка*. К: ІДСД ім. М.В. Птухи, 2015. №1 (23) С.44-51.
74. Реут А.Г. Соціальна диференціація у контексті інноваційного розвитку України. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія : Економічні науки. 2014. Т.1. С. 269-274.
75. Стратегія подолання бідності. Розпорядження Кабінету Міністрів України. 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#n10> (дата звернення: 12.06.2019)
76. Тютюнникова С. В., Пивоварова К. Л. Багатовимірна бідність як глобальна проблема сучасного соціально-економічного розвитку. *SOCIAL ECONOMICS*. 2018. №55. С. 70–79.
77. Україна після 2015 року: Майбутнє, якого ми прагнемо. Національна доповідь. [Лібанова Е. М., Балакірева О. М., Ермолаєв А. В. та ін.] К., 2013.
78. Фтомова О. С. Рівень життя, бідності та нерівності в Україні та країнах Європи. *International Scientific Journal «Internauka»*. 2018. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15708682325963.pdf> (дата звернення: 26.06.2019)

79. Ціль. 1. Подолання бідності. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. К., 2017.
80. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. Демографія та соціальна економіка. 2015. №1(23). С. 11–21.
81. Шишкін В. С. Бідність населення України за житловими умовами. Демографія та соціальна економіка. 2016. №1. С. 52–64.
82. Шишкін В. С. Статистичний аналіз немонетарної бідності населення України у 2000-2012 рр. Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. 2014. №14. С. 96–101.
83. Фролов С. М. Бюджетний менеджмент прикордонних територій (теорія і практика) [Текст] : навч. посіб. / С. М. Фролов, І. Д. Скляр ; Сум. держ. ун-т. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2012. – 339
84. Межевич Н.М. Региональная экономическая политика Российской Федерации: влияние трансграничного сотрудничества на традиционные и новые механизмы реализации. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2002.
85. Клемешев А.П., Федоров Г.М. От изолированного эксклава – к «коридору развития»: альтернативы российского эксклава на Балтике. – Калининград: Изд-во КГУ, 2004.
86. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна; Державна служба статистики України. – К., 2016. – 62 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
87. Martinez, O.J. (1994), The Dynamics of Border Interaction: new approaches to border analysis. in: C.H. Scofield (ed.), Global Boundaries: Volume 1 global boundaries, Routledge, London.
88. «Международный центр приграничного сотрудничества «Хоргос» <http://www.mcps-khorgos.kz/>
89. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME / Human Development Reports <http://hdr.undp.org/en>
90. McEwen, N. / Petersohn, B. (2014): Spotlight on Borders – Insights from the border between Sweden and Denmark. Scottish Centre on Constitutional Change. SCCC Briefing Paper, September 2014. <http://www.futureukandscotland.ac.uk/news/spotlight-borders-insights-border-between-sweden-and-denmark>
91. Дегтярёв П.Я., Жусупова Г.Б., Пряхин Г.Н. (2011) Новые пространственные формы межгосударственной экономической интеграции// Вестник Челябинского государственного университета. № 36 (251). Экономика. Вып. 35. С. 85–91.

92. Sohn Christophe The Border as a Resource in the Global Urban Space: A Contribution to the Cross-Border Metropolis Hypothesis // International Journal of Urban and Regional Research, 2013. — №38(5), P. 1697–1711.
93. Тимечко І.Р. Особливості розвитку транскордонного співробітництва в розрізі прикордонних регіонів України // Соц.-ек.проблеми сучасного періоду України. — 2014. — Вип. 4(108). — С.117-124
94. O.F.Contreras, L.F.Munguía. Evolución de las maquiladoras en México. Política industrial y aprendizaje tecnológico. — Región y sociedad, vol. 19, número especial. México, 2007
95. Banco de México. Informe Anual, 1997, p. 44; 2006, p. 159. — www.banxico.org.mx
96. Боровков А.Н. «Макиладорас» до и после создания NAFTA / Боровков А.Н.// Латинская Америка. — 2013. — № 6. — С.81-94.
97. Industria maquiladora de exportación. INEGI. Estadísticas económicas, Febrero 2007.
98. Fussel, E. (2000): “Making labour flexible: the recomposition of Tijuana’s Maquiladora female labour force”, Feminist Economics, 6 (3): 59-79, Routledge Journals, London.
99. Навчання за кордоном. Чому іноземна освіта є ще одним способом міграції українців <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/navchannja-zakordonom-chomu-inozemna-osvita-je-shche-odnim-sposobom-mihratsiji-ukrajintsiv-2478830.html/>
100. Олександра Слободян, Єгор Стадний. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 13 грудня 2016 <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu#factors>
101. Українські студенти за кордоном: скільки та чому?
102. Як живеться українським студентам у Польщі 18 вересня 2018р <http://naszwybir.pl/yak-zhyvetsya-ukrayinskym-studentam-u-polshhi/>
103. Украинские студенты в Польше не хотят возвращаться на родину <https://ukraina.ru/news/20180910/1021077015.html/> 10/09/2018
104. Українське студентство в Чехії: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-chekhii-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatyvsia-i-plany-studentiv>
105. Українські студенти у Словаччині: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентів [<https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-u-slovachchyni-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatyvsia-i-plany-studentiv>]

106. Українське студентство в Польщі: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-moty-vatsiia-i-plany-studentiv>
107. Мікула Н.А. Прикордонна торгівля як явище соціально-економічного розвитку [Текст] / Н.А. Мікула, І.Р. Тимечко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Міжрегіональне співробітництво: стан та перспективи. – Львів. – 2007. – вип. 4. – с. 98-113.
108. Крамар О. Життя на межі. Контрабанда як виживання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/145159>
109. Інфраструктура забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні : монографія / відп. ред. Н. А. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2013. – 202 с
110. Мілашовська О.І. Формування і реалізація регіональної політики соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів [Текст] : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Мілашовська Ольга Іванівна ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2011. – 39 с.
111. АНАТОМІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ. НЕЗАЛЕЖНИЙ МОНИТОРИНГОВИЙ ЗВІТ 2018 РОКУ / ГО «Європа без бар'єрів» Київ, 2018 : <http://europewb.org.ua/>
112. Вчитися в Угорщині. 19.12.2018. <https://kijev.mfa.gov.hu/ukr/page/tanulni-magyarorszagon>
113. Угорські мільярди для Закарпаття. Західний інформаційний фронт. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zahidfront.com.ua/news/Ugorski-milyardi-dlya-Zakarpattya.html>. 23.02.2018.
114. У Берегові підписали угоду про виділення Угорщиною 155 млн форинтів для проектів на Закарпатті. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/110294>. 15.06.2015.
115. Програмою “План Егана”, яку фінансує Угорщина, вже скористалося більше 1000 закарпатців. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/153095/> 9.09.2016.
116. Угорщина збільшить виплати угорським вчителям Закарпаття на 80% – до 270 тис. форинтів. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/239113>. 15.06.2017
117. Уряд Угорщини виділив майже 14 мільйонів для освіти на Закарпатті. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2561566-urad-ugorsini-vidiliv-majze-14-miljonniv-dla-osviti-na-zakarpatti.html> / 18.10.2018

118. Тролінг, але хороший. Будапешт організував курси української мови для угорців Закарпаття. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/trolinh-ale-khoroshij-ofitsijnij-budapesht-orhanizuvav-kursi-ukrajinskoji-movi-dlja-uhortsiv-zakarattja-2514233.html/> 19 грудня 2018р.
119. Методика вимірювання регіонального людського розвитку :[Електрон. ресурс]. Затв. рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України 13.06.2012 № 123-м, Київ, 2-012 – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/index.htm>
120. Скляр В. Українське прикордоння: етномовна структура населення за матеріалами Всеукраїнського перепису 2001 року /В. Скляр. – Х. : Видавець ФОП Панов А. М., 2017. – 416 с.
121. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні. GfK Ukraine на замовлення Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні. Київ, 2017. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf (дата звернення: 10.03.2019).
122. Lure of Polish riches leaves Ukraine bereft of workers. Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-19/lure-of-polish-riches-leaves-ukraine-bereft-of-workers> (accessed: 10.03.2019).
123. Польські заробітки лишають Україну без робочих рук. Bloomberg. Економічна правда, 19.02.2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/19/634220/> (accessed: 21.03.2019).
124. Гладких Д.М. Приватні грошові перекази в Україну в умовах розвитку цифрової економіки: аспект фінансової безпеки держави. Стратегічні пріоритети. 2017. № 4. С. 82–90.
125. Мачугіна М.В. Аналіз валютної безпеки як складової фінансової безпеки України. Ефективна економіка. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4854> (дата звернення: 05.01.2019).
126. Малиновська О. А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2013. URL: http://old2.niss.gov.ua/public/File/2013_analit/pe-rekazu.pdf (дата звернення 15.04.2019).
127. Дергач А.В. Механізми державного управління міграційними процесами в Україні: дис. канд. наук з держ. управління: 12.00.03. Київ, 2018. 206 с.
128. Статистика зовнішнього сектору. Грошові перекази. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну у 2017–2018 роках. Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446#2 (дата звернення: 01.05.2019).

129. Грошові перекази в Україні. Мінфін. URL: [https:// index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/?year=2018&sort=1](https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/?year=2018&sort=1) (дата звернення: 01.05.2019).
130. Прямі іноземні інвестиції. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2018> (дата звернення: 01.05.2019).
131. Статистика зовнішнього сектору. Динаміка платіжного балансу України. Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446 (дата звернення: 01.05.2019).
132. Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україні за 2015 – 2017 роки. Національний банк України. Департамент статистики та звітності. Київ, 2018. URL: <https://bank.gov.ua/docscatalog/document?id=66364144> (дата звернення 12.02.2019).
133. Пітюлич М.І. Регулювання трудовіміграційних процесів в транскордонному регіоні: монографія. Мукачєво: МДУ, 2015. 148с.
134. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): статистичний бюлетень. Київ, 2017. 36с.
135. Позняк О. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (27). С. 169–182
136. Статистика зовнішнього сектору. Показники валютного ринку. Інформація про обсяги переказів фізичних осіб у іноземній валюті (регіональний розріз). Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080 (дата звернення: 12.04.2019).
137. Валовий регіональний продукт у 2017 році: статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf (дата звернення: 17.04.2019).
138. Чисельність населення України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.04.2019).
139. Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress . 2008, 292 p. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (accessed: 20.11.2019)
140. Graham, C., Pettinato, S. Frustrated Achievers: Winners, Losers and Subjective Well-Being in New Market Economies. In Journal of Development Studies. 2002. Vol. 38, issue 4. P. 100-140 URL: <https://econpapers.repec.org/scripts/redirector.php?url=http%3A%2F%2Fwww.tandfonline.com%2Fdoi%2Fabs%2F10.1080%2F00220380412331322431;h=repec:taf:jdevst:v:38:y:2002:i:4:p:100-140> (accessed: 15.11.2019)

141. Veenhoven, R. Is Life Getting Better?: How Long and Happily Do People Live in Modern Society? In *European Psychologist*. 2005. № 10(4). P. 330–343 URL: <https://doi.org/10.1027/1016-9040.10.4.330> (accessed: 09.12.2019)
142. Diener, Ed. *Social Indicators Research*. Dordrecht. May 1, 1995. art. 35. P. 117-121. URL: <https://search.proquest.com/openview/fd023b57b90-37c5b6773fd9fbc2ee730/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1818345> (accessed: 16.10.2019)
143. Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In C. R. Snyder & S. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology*. London: Oxford University Press, 2002. P. 463-473. — URL: [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d-2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=254895](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d-2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=254895) (accessed: 3.09.2019)
144. Аргайл М. Психология счастья. СПб. Питер, 2003. 271 с.
145. Some basic assumptions on the social quality theory. *International Association on Social Quality*. URL: <https://socialquality.org/theory/> (accessed: 20.08.2019)
146. Beyond GDP: Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations URL: <http://www.beyond-gdp.eu/> (accessed: 15.08.2019)
147. Istanbul Declaration on Human Settlements. UN-habitat. For a Better Urban Future. URL: <http://www.unhabitat.org/declarations/ist-dec.htm> (accessed: 16.10.2019)
148. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. URL: http://www.idss.org.ua/arhiv/Methodika_RLR.zip (дата звернення: 19.07.2019)
149. Economist Intelligence Unit. URL: <http://www.eiu.com/Default.aspx> (accessed: 3.07.2019)
150. Happy Planet Index. URL: <http://happyplanetindex.org/> (accessed: 10.07.2019)
151. The 2019 Legatum Prosperity Index. URL: https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/5915/7405/9380/The_Legatum_Prosperty_Index_2019_for_web.pdf (accessed: 12.08.2019)
152. Canadian Index of Wellbeing. URL: <https://uwaterloo.ca/canadian-index-wellbeing/> (accessed: 6.06.2019)
153. Measuring-well-being-and-progress. URL: <http://www.oecd.org/statistics/measuring-well-being-and-progress.htm> (accessed: 21.08.2019)
154. OECD Better Life Index. URL: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/> (accessed: 16.07.2019)

155. How's life? URL: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/> (accessed: 15.08.2019)
156. В чем смысл Индекса лучшей жизни? URL: http://www.oecdbetterlifeindex.org/ru/about/ru_whats-your-better-life-index/ (дата звернення: 22.07.2019)
157. How's Life? 2017 URL: <https://www.oecd.org/statistics/how-s-life-23-089679.htm> (accessed: 18.09.2019)
158. Alkire S. Human Development: Definitions, Critiques & Related Developments. Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI), 2010. Working Paper No. 36. 54 p. URL: www.ophi.org.uk (accessed: 16.09.2019)
159. Yang L. An Inventory of Composite Measures of Human Progress. Occasional paper on methodology; UNDP Human Development Report Office. 2014. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/inventory_report_working_paper.pdf (accessed: 16.08.2019)
160. The Universal Declaration of Human Rights. United Nations General Assembly, 1948. Article 26. URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.htm> (accessed: 20.08.2019)
161. Education 2030. Incheon Declaration and Framework for Action. Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. UNESCO, UNICEF, World Bank, UNFPA, UNDP, UN Women, UNHCR, 2015 URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/0024-32/243278e.pdf> (accessed: 15.07.2019)
162. Delors J. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century (highlights). 1996. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/0010-095/109590eo.pdf> (accessed: 24.07.2019)
163. United Nations Development Programme: Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/reports> (accessed: 01.07.2019)
164. Хмелевська О.М. Освітні ризики у контексті людського розвитку. Демографія та соціальна економіка. Київ, 2016. № 3(28). С. 145–157. doi: 10.15407/dse2016.03,145
165. Human Development Reports 2014. United Nations Development Programme. P. 17. URL: <http://hdr.undp.org/en/reports> (accessed: 17.04.2019)
166. Цифровые дивиденды. Доклад о мировом развитии 2016. Обзор. Всемирный банк. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDR-WDR2016Overview-RUSSIAN-WebRes-Vox-394840B-OUO-9.pdf> (дата звернення: 24.04.2019)

167. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи: кол. моногр. НАН України. Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ. 2019. С. 170–171
168. Никитенко В.В. Демографический анализ поколений. М. : Статистика, 1979.
169. На конец 2018 года более чем у половины населения мира есть доступ к Интернету. URL: <https://tjournal.ru/tech/81932-otchet-ot-mse-na-koniec-2018-goda-bolee-chem-u-poloviny-naseleniya-mira-est-dostup-k-internetu> (дата звернення: 19.07.2019)
170. Список стран по числу пользователей Интернетом по состоянию на 30.06.2017. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_числу_пользователей_Интернета (дата звернення: 19.07.2019)
171. Количество интернет-пользователей в Украине продолжает сокращаться. Интернет-асоціація України. 19.11.2018 URL: <https://deps.ua/novosti/novosti-gynka/item/66724.html> (дата звернення: 19.07.2019)
172. Концепція благополуччя. URL: <https://context.reverso.net/перевод/английский-русский/The+concept+of+well-being> (дата звернення: 8.04.2019)
173. Цілі сталого розвитку. ПРООН. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 10.07.2019)
174. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Київ: МЕРТ, 2017. 176 с.
175. Профіль гідної праці в Україні. За ред. Іванкевича В.В. Женева : Міжнародна організація праці, 2011. 98 с.
176. Ghai D. Decent work: Concepts, models and indicators. Discussion paper DP/139/2002. Geneva : International Institute for Labour Studies, 2002. 48 p.
177. Decent work indicators: concepts and definitions: ILO manual/ International Labour Office. First edition. Geneva : ILO, 2012. 170 p.
178. Примак И. Счастье на работе: как управлять благополучием сотрудников. 14.04.2017 URL: <https://prohr.rabota.ua/schaste-na-rabote-kak-upravlyat-blagopoluchiem-sotrudnikov/> (дата звернення: 24.04.2019)
179. Смышнова М. Работа или жизнь? 26.02.2019 URL: <https://holiwork.pro/blagopoluchie-personala-rabota-ili-zhizn/> (дата звернення: 14.03.2019)

180. Праця України у 2018 році. Статистичний збірник. Держстат України. Київ : ТОВ «Бук-Друк», 2019. 242 с.
181. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році. Статистичний збірник. Частина 1. Держстат України. Київ, 2019. 379 с.
182. Лісове господарство України / Сайт Лісівник (Лісовод України) URL: https://lesovod.blogspot.com/2015/12/blog-post_20.html (дата звернення: 21.03.2019)
183. Стойко С. Паводки в Закарпатті та доля гірських лісів. Сайт газети «Дзеркало тижня». URL: https://dt.ua/SCIENCE/pavodki_v_zakarpatti_ta_dolya_girskih_lisiv.html (дата звернення: 19.03.2019)
184. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі за регіонами. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (дата звернення: 28.05.2019)
185. Волкова О.Н. Роль пермакультуры при экологизации городской среды. Общество. Среда. Развитие. 2017. № 3. С. 110–115.
186. Общество 2000 Ватт. На Западе ставят цель достичь среднемирового уровня энергопотребления. URL: <http://portal-energo.ru/articles/details/id/946> (дата звернення: 28.02.2019)
187. В Україні три міста повністю переходять на «зелену» енергетику. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2533251-v-ukraini-tri-mista-povnistu-perehodat-na-zelenu-energetiku.html> (дата звернення: 17.10.2019)
188. Аварійність на території України на 2006-2018 роки. URL: <https://1polosa.net/infographics/dinamika-avariynosti-na-dorogakh-ukrainy-2006-2018/> (дата звернення: 30.08.2019)
189. Тысячный В. Худшие в Европе: почему украинцы массово гибнут на дорогах и как спасти ситуацию. Сайт OBOZREVATEL. URL: <https://www.obozrevatel.com/auto/smertnost-v-dtp.htm> (дата звернення: 25.06.2019)
190. Степура В.С., Белятинський А.О., Кужель Н.В. Основи експлуатації автомобільних доріг і аеродромів: навч. посіб. Київ : НАУ, 2013. 204 с.
191. Україна у цифрах. 2017: стат. зб. Державна служба статистики України. Київ: Консультант, 2018. 241 с.
192. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. монографія / за ред. Т. А. Заяць. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2017. 298 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплатної плати за різними джерелами даних по Україні в цілому

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

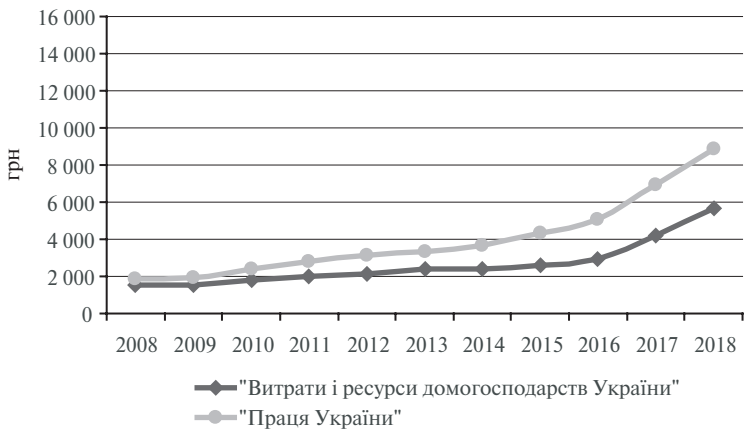
Рис. А.2 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплатної плати за різними джерелами даних у Вінницькій області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.3 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплати за різними джерелами даних у Волинській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

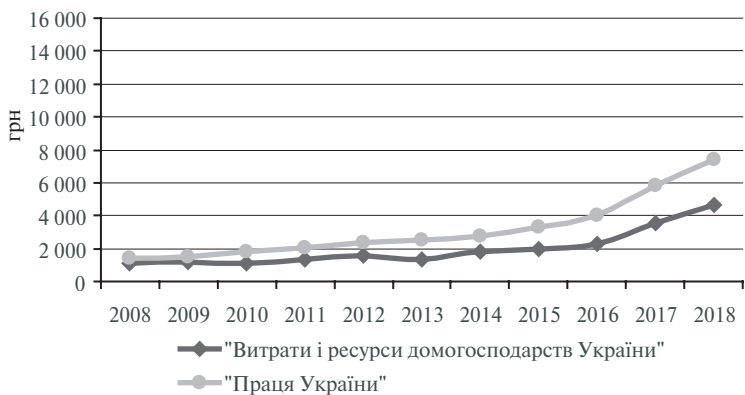
Рис. А.4 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплати за різними джерелами даних у Дніпропетровській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.5 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Донецькій області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.6 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Житомирській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.7 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплатної плати за різними джерелами даних у Закарпатській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.8 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплатної плати за різними джерелами даних у Запорізькій області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.9 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Івано-Франківській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.10 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Київській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.11 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Кіровоградській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.12 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Луганській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

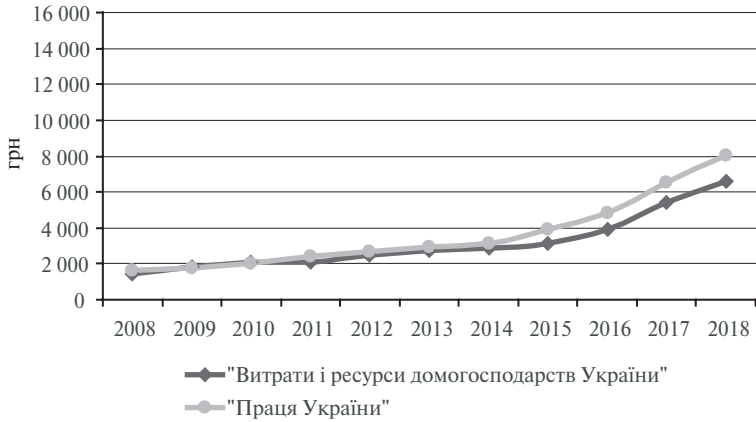
Рис. А.13 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Львівській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.14 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Миколаївській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.15 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплатної плати за різними джерелами даних у Одеській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.16 – Порівняння динаміки середньомісячної зарплатної плати за різними джерелами даних у Полтавській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.17 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Рівненській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

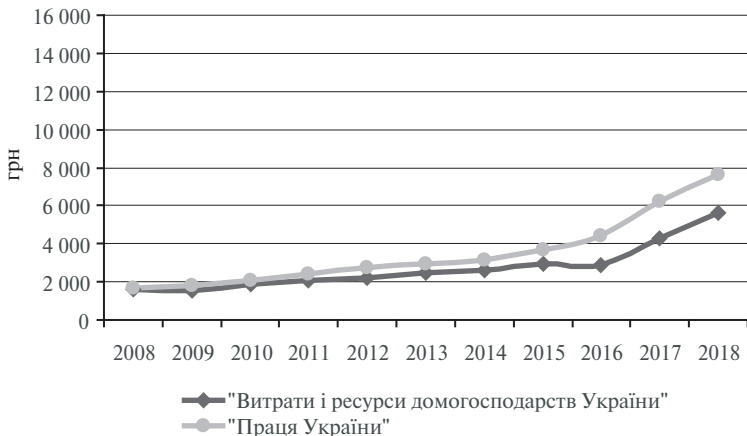
Рис. А.18 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Сумській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

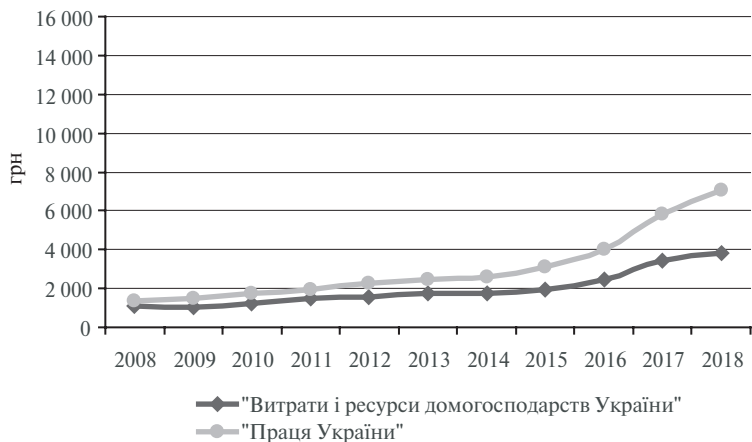
Рис. А.19 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Тернопільській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

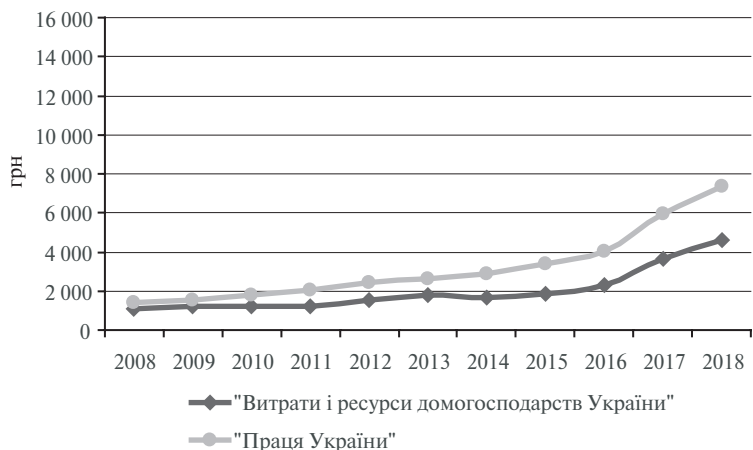
Рис. А.20 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Харківській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.21 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Херсонській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.22 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Хмельницькій області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

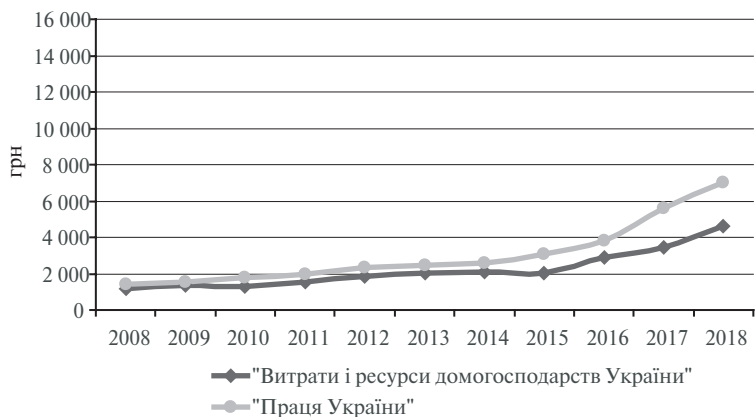
Рис. А.23 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Черкаській області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

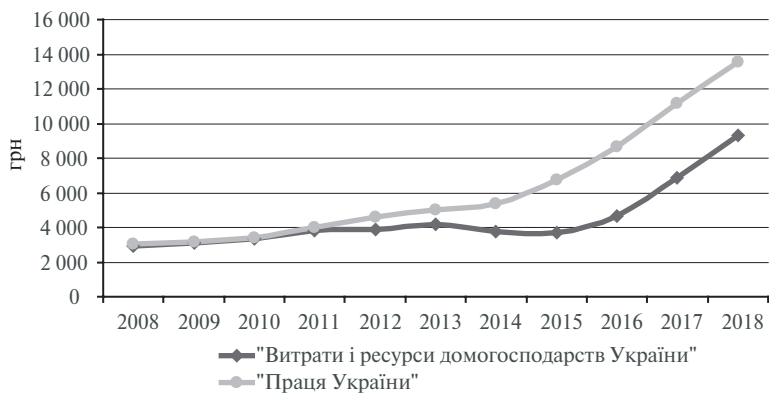
Рис. А.24 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Чернівецькій області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.25 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у Чернівецькій області

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Рис. А.26 – Порівняння динаміки середньомісячної заробітної плати за різними джерелами даних у м. Києві

Джерело: розраховано авторами за даними [2,3].

Додаток Б.

Таблиця Б.1 – Складові та індикатори оцінювання рівня життя населення на районному рівні

Блоки та показники згідно Методики Інституту ім. М. В. Птухи та ДЕРЖКОМСТАТУ	Наявність показника для районів Закарпатської області (+/-) Пропозиції до заміни показника Пропозиції до введення додаткових показників	Характер впливу на людський розвиток	Бага
1. Відтворення населення			
1.1 Сумарний коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт народжуваності на 1000 наявного населення	Стимулятор	0,396825
1.2 Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), %	+	Дестимулятор	0,603175
1.3 Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	-	Стимулятор	
1.4 Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років	-	Стимулятор	
1.5 Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років	-	Стимулятор	
2. Соціальне становище			
2.1 Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	+	Дестимулятор	0,157483
2.2 Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)	+	Дестимулятор	0,276422

Продовження таблиці Б.1

	Блоки та показники згідно Методики Інституту м. М.В.Птухи та ДЕРЖКОМСТАТУ	Наявність показника для районів Закарпатської області (+/-) Пропозиції до заміни показника Пропозиції до введення додаткових показників	Характер впливу на людський розвиток	Вага
2.3	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, наркоманії та токсикоманії (на 100 тис. населення)	Дестимулятор	0,241725
2.4	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років)	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які рахуються у навчальних закладах (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років)	Дестимулятор	0,251468
2.5	Коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами у віці 15-17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку)	-	Дестимулятор	
2.6	Кількість померлих від навмисного самоубиття (на 100 тис. населення)	+	Дестимулятор	0,072902
3. Комфортне життя				
3.1	Забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу), кв. м.	Забезпеченість населення житлом (загальна площа на 1 особу), кв. м.	Стимулятор	0,245868
3.2	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %	Питома вага загальної площі житлових приміщень, які обладнані централізованою каналізацією та водопроводом у сільській місцевості, %	Стимулятор	0,102521

Продовження таблиці Б.1

	Блоки та показники згідно Методики Інституту ім. М.В.Птухи та ДЕРЖКОМСТАТУ	Наявність показника для районів Закарпатської області (+/-) Пропозиції до заміни показника Пропозиції до введення додаткових показників	Характер впливу на людський розвиток	Вага
3.3	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електропідітопоу у сільській місцевості, %	Питома вага загальної площі житлових приміщень, які обладнані централізованим газопостачанням у сільській місцевості, %	Стимулятор	0,068321
3.4	Інтегральний показник стану навколишнього середовища	-	Стимулятор	
3.5	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)	+	Стимулятор	0,154625
3.6	Обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу)	+	Стимулятор	0,157329
3.7		Мережа закладів охорони здоров'я на 10 тис. населення	Стимулятор	0,161953
3.8		викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, (т/1 тис. осіб)	Дестимулятор	0,109383
4. Добробут				
4.1	Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 % медіанного рівня), %	-	Дестимулятор	
4.2	Питома вага домогосподарств які робили заощаження, або купували нерухомість, %	-	Стимулятор	

Продовження таблиці Б.1

	Блоки та показники згідно Методики Інституту ім. М.В.Пухи та ДЕРЖКОМСТАТУ	Наявність показника для районів Закарпатської області (+/-) Пропозиції до заміни показника Пропозиції до введення додаткових показників	Характер впливу на людський розвиток	Вага
4.3	Кількість мінімальних продуктових коштів, які можна придбати за середньодушовий дохід	-	Стимулятор	
4.4	Валовий регіональний продукт (на 1 особу)	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємствами-суб'єктами підприємницької діяльності (грн. на 1 особу)	Стимулятор	0,381630
4.5	Питома вага домогосподарств, які мають всі товари тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), %	-	Стимулятор	
4.6		Капітальні інвестиції у житлове будівництво (на 1 особу)	Стимулятор	0,315262
4.7		Товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (тис грн) на 1 особу	Стимулятор	0,213760
4.8		Використання бензину моторного та дизельного палива, тонн/1 особу	Стимулятор	0,089348
5. Гідна праця				
5.1	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %	Рівень зайнятості на підприємствах (частка працівників у населенні віком 18-65), %	Стимулятор	0,343336
5.2	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %	Рівень зареєстрованого безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), %	Дестимулятор	0,123563

Продовження таблиці Б.1

	Блоки та показники згідно Методики Інституту ім. М.В.Пугхи та ДЕРЖКОМСТАТУ	Наявність показника для районів Закарпатської області (+/-) Пропозиції до заміни показника Пропозиції до введення додаткових показників	Характер впливу на людський розвиток	Вага
5.3	Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів, %	-	Дестимулятор	
5.4	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %	-	Дестимулятор	
5.5	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць	+	Стимулятор	0,390959
5.6	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %	-	Стимулятор	
5.7		Навантаження на 1 вакансію (Кількість безробітних / кількість вакансій)	Дестимулятор	0,142142
6. Освіта				
6.1	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, %	+	Стимулятор	0,112229
6.2	Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	Охоплення загальною середньою шкільною освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	Стимулятор	0,498798
6.3	Частка осіб із освітою не нижче рівня "базова вища" серед населення 25 років і старше, %	-	Стимулятор	

Закінчення таблиці Б.1

	Блоки та показники згідно Методики Інституту ім. М.В.Птухи та ДЕРЖКОМСТАТУ	Нааявність показника для районів Закарпатської області (+/-) Пропозиції до заміни показника Пропозиції до введення додаткових показників	Характер впливу на людський розвиток	Вага
6.4	Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	-	Стимулятор	
6.5	Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	Стимулятор	0,388973
7. Вплив прикордоння на працю, добробут і соціальний стан				
7.1		Частка осіб, що працюють за кордоном (% до загальної кількості населення)	Стимулятор	0,330719
7.2		Частка мешканців населеного пункту, що регулярно їздять за кордон на роботу («маятникова» міграція)	Стимулятор	0,18594
7.3		«Човникові» поїздки за кордон з метою купівлі-продажу товарів (для особистого споживання чи роздрібної торгівлі), частка населення	Стимулятор	0,155169
7.4		Участь мешканців в поїздках «піджаком» (для перевезення товарів через кордон в обсягах, дозволених митним законодавством), частка населення	Стимулятор	0,107718
7.5		Частка мешканців, що мають пенсії інших держав, подвійне громадянство, %	Стимулятор	0,220455

Джерело: розраховано авторами.

Додаток В

Листок опитування

(для голів сілрад прикордонних населених пунктів Закарпатської області)

1. Кількість осіб, що працюють за кордоном (кількість та у % до загальної кількості населення)
_____
_____
2. Кількість осіб, що виїхали за кордон на постійне місце проживання
_____
_____
3. Кількість мешканців населеного пункту, що регулярно їздять за кордон на роботу («маятникова» міграція), частота таких поїздок
_____
_____
4. «Човникові» поїздки за кордон з метою купівлі-продажу товарів (для особистого споживання чи роздрібною торгівлі), частота таких поїздок
_____
_____
5. Участь мешканців села в поїздках «піджаком» (для перевезення товарів через кордон в обсягах, дозволених митним законодавством), частота таких поїздок
_____
_____
6. Наявність мешканців, що мають пенсії інших держав, подвійне громадянство (кількість, %)
_____
_____
7. Навчання дітей за кордоном (кількість, країна)
_____
_____
8. Користування послугами медичних закладів за кордоном (кількість осіб, країна)
_____
_____

9. Туристичні поїздки мешканців села до сусідніх країн (кількість, країна)

---

10. Кількість новозведених житлових будинків, в тому числі за рахунок доходів, отриманих за кордоном (на заробітках)

---

11. Кількість СП (з іноземним капіталом), суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі ФОП

---

12. Кількість транспортних засобів, тимчасово ввезених на митну територію України (закордонна реєстрація)

---

13. Отримання грантів і допомоги від іноземних держав населенням чи органами місцевої влади (обсяги, країна, цілі)

Додаток Г

Таблиця Г.1 – Перелік показників Індекса благополуччя населення

Аспекти благополуччя	Показник	Одиниця вимірювання	Джерело*	Періодичність*	Значення що було викори-стано для стандартизації показника
1. Здоров'я	1.1. Частка осіб, які оцінили стан здоров'я як добрий	%	Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»	Щорічно	67,7
	1.2. Частка населення, які повідомили, що не хворіли протягом останніх 12 місяців	%	Стат. збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»	Щорічно	40,7
	1.3. Частка осіб серед населення 12 років та старше, які не курять	%	Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»	Щорічно	88,5
	1.4. Частка домогосподарств, члени яких при потребі змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя	%	Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»	Щорічно	98,7
	1.5. Середня очікувана тривалість життя при народженні	років	Статистичний збірник «Регіони України»	Щорічно	74,4

Продовження таблиці Г.1

Аспекти благополуччя	Показник	Одиниця вимірювання	Джерело*	Періодичність*	Значення що було виходом-станом для стандартизації показника
2. Матеріальне благополуччя	2.1. Частка домогосподарств, які оцінюють власні доходи як достатні та можуть робити заощадження	%	Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів»	Щорічно	37,6
	2.2. Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для щоденного сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік	%	Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»	1 раз на 2 роки	69,1
	2.3. Частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів	%	Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»	1 раз на 2 роки	59,6
	2.4. Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання	%	Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»	1 раз на 2 роки	96,7
	2.5. Частка домогосподарств, які не позбавлені можливості придбати персональний комп'ютер через недостатність коштів	%	Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»	1 раз на 2 роки	97,3

Продовження таблиці Г.1

Аспекти благополуччя	Показник	Одиниця вимірювання	Джерело*	Періодичність*	Значення що було вкрито-станом для стандартизації показника
3. Освіта і комунікації	3.1. Чистий показник охоплення дошкільними закладами освіти дітей 3–5 років	%	Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні»	Щорічно	96,1
	3.2. Середня тривалість навчання населення віком 25 років і старше	років	Розрахунок за даними обстеження умов життя домогосподарств	Щорічно	13,2
	3.3. Частка осіб з вищою освітою в населенні 25 років і старше	%	Розрахунок за даними обстеження умов життя домогосподарств	Щорічно	56,8
	3.4. Населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету	%	Статистичний збірник «Доступ домогосподарств України до Інтернету (за даними вибіркового опитування домогосподарств)»	Щорічно	73,4
	3.5. Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома	%	Статистичний збірник «Доступ домогосподарств України до Інтернету (за даними вибіркового опитування домогосподарств)»	Щорічно	81,2
4. Гідна праця	4.1. Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років	%	Статистичний збірник «Економічна активність населення»	Щорічно	62,6
	4.2. Частка працівників, охоплених колективними договорами	%	Статистичний збірник «Праця України»	Щорічно	88,6
	4.3. Індекс реальної зарплатної плати	%	Статистичний збірник «Праця України»	Щорічно	129,5
	4.4. Частка доходів від зайнятості в структурі доходів населення	%	Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України»	Щорічно	71,5

Закінчення таблиці Г.1

Аспекти благополуччя	Показник	Одиниця вимірювання	Джерело*	Періодичність*	Значення що було викори-стано для стандартизації показника
5. Сталій розвиток	4.5. Співвідношення середньої зарплатної плати жінок і чоловіків	%	Статистичний збірник «Праця України»	Щорічно	92,5
	5.1. Частка площі відтворення лісів	%	Статистичний збірник «Довкілля України за 2017 рік»	Щорічно	3,0
	5.2. Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсягу капітальних інвестицій	%	Державне статистичне спостереження «Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів»	Щорічно	5,0
	5.3. Частка енергії, виробленої з відновлювальних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії	%	Державне статистичне спостереження «Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел»	Щорічно	17,0
	5.4. Частка житла, де є доступ до чистої питної води	%	Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні	Щорічно	99,0
	5.5. Частка автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям першої та другої категорії до загальної їх протяжності	%	Статистичний збірник «Транспорт і зв'язок України»	Щорічно	14,9

Джерело: розраховано авторами за даними Держстату.

Додаток Д

Таблиця Д.1 – Картки показників Індекса благополуччя населення

Картка 1.1		
Назва показника	Частка осіб, які оцінили власний стан здоров'я як добрий	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Здоров'я	
Характеристика	Характеризує рівень здоров'я населення, необхідний для забезпечення життєвої активності та працездатності	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості осіб, які оцінили власний стан здоров'я як добрий, до загальної кількості населення
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо самооцінки рівня їхніх доходів (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 1.2		
Назва показника	Частка населення, які повідомили, що не хворіли протягом останніх 12 місяців	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Здоров'я	
Характеристика	Характеризує відсутність захворюваності населення	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості осіб, які повідомили, що не хворіли за останні 12 місяців, до загальної кількості населення
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо самооцінки рівня їхніх доходів (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Продовження таблиці Д.1

Картка 1.3		
Назва показника	Частка осіб серед населення 12 років та старше, які не курять	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Здоров'я	
Характеристика	Характеризує відсутність негативного впливу тютюнопаління на стан здоров'я	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості осіб у віці 12 років і старшому, які повідомили, що не курять, до загальної кількості населення у віці 12 років і старшому
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо самооцінки рівня їхніх доходів (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 1.4		
Назва показника	Частка домогосподарств, члени яких при потребі змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Здоров'я	
Характеристика	Характеризує доступність отримання медичної допомоги, ліків або медичного приладдя	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості домогосподарств, у яких хто-небудь із членів протягом останніх 12 місяців при потребі зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, до загальної кількості домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо самооцінки рівня їхніх доходів (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

ДОДАТКИ

Продовження таблиці Д.1

Картка 1.5		
Назва показника	Середня очікувана тривалість життя при народженні	
Одиниці вимірювання	років	
Аспект благополуччя	Здоров'я	
Характеристика	Характеризує середнє число років, яке проживуть ново-народжені за умови, що вікові рівні смертності залишаться такими, якими вони були на рік розрахунку	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Середнє число років, яке проживуть ті, хто дожив до певного віку (початку вікового інтервалу), за умови збереження в кожному наступному віці сучасного рівня смертності
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Методика побудови таблиць смертності та середньої очікуваної тривалості життя для населення України та регіонів за статтю та типом поселення
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики населення та регіональної статистики Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Регіони України»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 2.1		
Назва показника	Частка домогосподарств, які оцінюють власні доходи як достатні та можуть робити заощадження	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Матеріальне благополуччя	
Характеристика	Характеризує самооцінки рівня життя домогосподарств і можливість робити заощадження	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Частка домогосподарств, які обрали варіант «Було достатньо і робили заощадження», відповідаючи на запитання щодо самооцінки власних доходів протягом року, у загальній сукупності домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо самооцінки рівня їхніх доходів (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Продовження таблиці Д.1

Картка 2.2		
Назва показника		Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Матеріальне благополуччя
Характеристика		Характеризує рівень доходів домогосподарств у контексті наявності коштів для задоволення «розширених» потреб
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік, у загальній сукупності домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо доступності окремих товарів та послуг (у рамках вибіркового ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»
Періодичність збору даних та розрахунку показника		Один раз на два роки
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 2.3		
Назва показника		Частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Матеріальне благополуччя
Характеристика		Характеризує рівень доходів домогосподарств для задоволення базових потреб
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів, у загальній сукупності домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо доступності окремих товарів та послуг (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»
Періодичність збору даних та розрахунку показника		Один раз на два роки
Примітка: показник-стимулятор		

ДОДАТКИ

Продовження таблиці Д.1

Картка 2.4		
Назва показника	Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для сучасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Матеріальне благополуччя	
Характеристика	Характеризує рівень доходів домогосподарств для задоволення базових потреб	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для сучасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання, у загальній сукупності домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо доступності окремих товарів та послуг (тематичний модуль постійного обстеження умов життя домогосподарств).
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	Один раз на два роки	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 2.5		
Назва показника	Частка домогосподарств, які не позбавлені можливості придбати персональний комп'ютер через недостатність коштів	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Матеріальне благополуччя	
Характеристика	Характеризує рівень забезпечення домогосподарств товарами тривалого користування	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для сучасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання, у загальній сукупності домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо доступності окремих товарів та послуг (тематичний модуль постійного ОУЖД)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	Один раз на два роки	
Примітка: показник-стимулятор		

Продовження таблиці Д.1

Картка 3.1		
Назва показника	Чистий показник охоплення закладами дошкільної освіти дітей віком 3–5 років	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Освіта і комунікації (індикатори освіти)	
Характеристика	Характеризує доступність дошкільної мережі та рівень охоплення дошкільною освітою як обов'язкової первинної складової системи безперервної освіти	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості вихованців закладів дошкільної освіти віком 3–5 років до чисельності постійного населення віком 3–5 років, помножене на 100
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Мережа та діяльність дошкільних навчальних закладів»; Статистичний аналіз чисельності та складу населення (розподіл постійного населення України за статтю та віком)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент соціальної статистики Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Дошкільна освіта в Україні»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 3.2		
Назва показника	Середня тривалість навчання населення віком 25 років і старше	
Одиниці вимірювання	років	
Аспект благополуччя	Освіта і комунікації (індикатори освіти)	
Характеристика	Найбільш узагальнена характеристика освітнього рівня населення, що віддзеркалює зміни у освітній структурі та освітній мобільності населення	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Кількість років навчання (або загальна тривалість навчання впродовж життя) населення у віці від 25 років і старше у закладах освіти, що забезпечують отримання відповідного ступеня освіти, починаючи з початкової освіти
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	База даних ОУЖД, що проводить на постійній основі Держстат
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, показник для розрахунку ІРЛР
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

ДОДАТКИ

Продовження таблиці Д.1

Картка 3.3		
Назва показника		Частка осіб з вищою освітою в населенні 25 років і старше
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Освіта і комунікації (індикатори освіти)
Характеристика		Характеризує рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки населення та його конкурентоспроможність на ринку праці
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості осіб з вищою освітою віком 25 років і старше до чисельності населення віком 25 років і старше, помножене на 100
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	База даних ОУЖД, що проводить на постійній основі Держстат
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, показник для розрахунку ІРЛР
Періодичність збору даних та розрахунку показника		щорічно
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 3.4		
Назва показника		Населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Освіта і комунікації (індикатори комунікації)
Характеристика		Характеризує доступність, ступінь поширення та рівень охоплення послугами Інтернету населення, яке проживає у неінституційних (приватних) домогосподарствах
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості населення, яке користувалося послугами Інтернету, до загальної кількості населення, яке проживає у домогосподарствах, помножене на 100. Чисельник – кількість респондентів, які дали позитивну відповідь щодо наявності фактів користування особами, які входять до складу обстежуваного домогосподарства, послугами Інтернету (за останні 12 місяців, незалежно від місяця користування – вдома, на роботі, за місцем навчання, в інтернет-кафе/клубі, в інших місцях); знаменник – загальна кількість обстежених домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	База даних вибіркового опитування домогосподарств «Самооцінка доходів домогосподарства. Доступ домогосподарств до Інтернету» (статистичний інструментарій: анкета № 3, один раз на рік); база даних ОУЖД – для розповсюдження на генеральну сукупність (всі домогосподарства України) за допомогою процедури статистичного зважування

Продовження таблиці Д.1

	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Доступ домогосподарств України до Інтернету (за даними вибіркового опитування домогосподарств)»
	Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно
	Примітка: показник-стимулятор	

Картка 3.5

Назва показника		Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Освіта і комунікації (індикатори комунікації)
Характеристика		Характеризує доступність послуг Інтернету для населення, яке проживає у неінституційних (приватних) домогосподарствах, у тому числі різні аспекти доступності (технічні / «покриття», конкретне місце доступу, фінансова спроможність)
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома, до загальної кількості домогосподарств відповідної групи, помножене на 100. Чисельник – кількість респондентів, які визначили місце доступу до Інтернету для осіб, які входять до складу обстежуваного домогосподарства, та дали позитивну відповідь щодо найчастішого (з восьми запропонованих варіантів відповідей, але не більше трьох) використання Інтернету вдома (в тому числі у випадку, коли робоче місце знаходиться вдома); знаменник – загальна кількість обстежених домогосподарств відповідної групи
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	База даних вибіркового опитування домогосподарств «Самооцінка доходів домогосподарства. Доступ домогосподарств до Інтернету» (статистичний інструментарій: анкета № 3, один раз на рік); база даних ОУЖД – для розповсюдження на генеральну сукупність (всі домогосподарства України) за допомогою процедури статистичного зважування
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Доступ домогосподарств України до Інтернету (за даними вибіркового опитування домогосподарств)»
Періодичність збору даних та розрахунку показника		щорічно
Примітка: показник-стимулятор		

ДОДАТКИ

Продовження таблиці Д.1

Картка 4.1		
Назва показника	Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Гідна праця	
Характеристика	Характеризує ступінь реалізації трудового потенціалу населення	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості зайнятого населення у віці 15–70 років до всього населення зазначеного віку чи населення відповідної соціально-демографічної групи
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Обстеження робочої сили»; Обстеження економічної активності населення
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики праці Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Економічна активність населення»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 4.2		
Назва показника	Частка працівників, охоплених колективними договорами	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Гідна праця	
Характеристика	Характеризує стан соціально-трудових відносин	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості працівників, охоплених колективними договорами, до облікової чисельності штатних працівників (станом на 31 грудня звітного року)
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Обстеження підприємств із питань статистики праці»
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики праці Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Праця України»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Продовження таблиці Д.1

Картка 4.3		
Назва показника	Індекс реальної заробітної плати	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Гідна праця	
Характеристика	Характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базисним під впливом зміни цін на товари й послуги та ставок податку з доходів фізичних осіб і обов'язкових відрахувань	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Визначається діленням індексу нарахованої до виплати номінальної заробітної плати (без урахування податку на доходи фізичних осіб і військового збору) на індекс споживчих цін за той же період
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Обстеження підприємств із питань статистики праці»
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики праці Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Праця України»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 4.4		
Назва показника	Частка доходів від зайнятості в структурі доходів населення	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Гідна праця	
Характеристика	Характеризує домогосподарства, в доходах яких переважає сумарний дохід від оплати праці членів домогосподарства та дохід від підприємницької діяльності	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення сумарної частки оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості до сукупних ресурсів домогосподарств
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Вибіркове опитування членів домогосподарств щодо самооцінки рівня їхніх доходів (тематичний модуль постійного обстеження умов життя домогосподарств)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент обстежень домогосподарств Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України»
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

ДОДАТКИ

Продовження таблиці Д.1

Картка 4.5		
Назва показника		Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Гідна праця
Характеристика		Характеризує гендерну рівність в питанні оплати праці
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення середньомісячної заробітної плати штатних працівників-жінок до середньомісячної заробітної плати штатних працівників-чоловіків
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Обстеження підприємств із питань статистики праці»
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики праці Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Праця України»
Періодичність збору даних та розрахунку показника		щорічно
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 5.1		
Назва показника		Частка площі відтворення лісів
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Сталий розвиток
Характеристика		Характеризує прогрес у відновленні лісових насаджень (а саме лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища тощо) та на землях лісорозведення лісгосподарського призначення, не вкритих лісовою рослинністю) на території України, а також дотримання балансу між лісозаготівельною і лісовідновлювальною діяльністю.
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення площі відтворених лісів (тис.га) до загальної площі лісів (тис.га), помножене на 100
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Основні показники ведення лісгосподарської діяльності» або «Відтворення лісів» (оперативна інформація); «Землі регіонів України» (ліси та інші лісо вкриті площі)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний збірник «Довкілля України», «Регіони України», ч. 1
Періодичність збору даних та розрахунку показника		щорічно
Примітка: показник-стимулятор		

Продовження таблиці Д.1

Картка 5.2		
Назва показника	Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсягу капітальних інвестицій в Україні	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Сталий розвиток	
Характеристика	Характеризує обсяги фінансування природоохоронної діяльності (за всіма видами природоохоронних заходів)	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення обсягів капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма видами природоохоронних заходів (у фактичних цінах; тис.грн) до загального обсягу капітальних інвестицій в Україні (у фактичних цінах; тис.грн), помножене на 100.
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів» (оперативна інформація); Державне статистичне спостереження «Капітальні інвестиції в Україні» (оперативна інформація)
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища Держстату та Департамент короткотермінової статистики
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний щорічник України
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

ДОДАТКИ

Продовження таблиці Д.1

Картка 5.3		
Назва показника		Частка енергії, виробленої з відновлювальних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Сталий розвиток
Характеристика		Характеризує рівень розвитку відновлювальної енергетики в Україні. Використання відновлювальних джерел для отримання електроенергії є найбільш бажаним з погляду запровадження в Україні принципів сталого розвитку
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення обсягу загального постачання первинної енергії (тис. т. н. е.) до загальному кінцевому споживанні енергії (тис. т. н. е.), помножене на 100
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел»; «Загальне кінцеве споживання енергії»
	Формула розрахунку (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент зовнішньоекономічної діяльності та енергетики Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Державне статистичне спостереження «Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел»; «Кінцеве енергоспоживання»
Періодичність збору даних та розрахунку		щорічно
Примітка: показник-стимулятор		

Картка 5.4		
Назва показника		Частка житла, де є доступ до чистої питної води
Одиниці вимірювання		%
Аспект благополуччя		Сталий розвиток
Характеристика		Характеризує доступ до централізованого водопостачання і відповідно – безпечної, належної якості, питної води у житлових приміщеннях і нежитлових будівлях
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Відношення кількості квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях квартир обладнаних водопроводом до загальної кількості квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях, помножене на 100
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Обладнання водопроводом квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях»
	Формула розрахунку (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент соціальної статистики Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Державне статистичне спостереження «Питома вага квартир обладнаних водопроводом у житлових будинках та нежитлових будівлях»
Періодичність збору даних та розрахунку		щорічно
Примітка: показник-стимулятор		

Продовження таблиці Д.1

Картка 5.5		
Назва показника	Частка автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям першої і другої категорії до загальної їх протяжності	
Одиниці вимірювання	%	
Аспект благополуччя	Сталий розвиток	
Характеристика	Характеризує якість автомобільних доріг з твердим покриттям і відповідно рівень безпеки на автошляхах через забезпечення і підтримання якості автодорожнього покриття	
Розрахунок	Формула розрахунку показника (описова)	Питома частка автомобільних доріг першої і другої категорії якості у загальній протяжності автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям: чисельник – сума значень статистичних показників «Автомобільні дороги з твердим покриттям I категорії, км» і «Автомобільні дороги з твердим покриттям II категорії, км»; знаменник – загальна довжина автомобільних доріг з твердим покриттям (км), помножене на 100
	Формула розрахунку показника (за джерелом даних)	Державне статистичне спостереження «Автомобільні дороги з твердим покриттям за категоріями»
	Формула розрахунку показника (із кодуванням)	Розрахунок показника та кодування здійснює Департамент короткотермінової статистики Держстату
	Використані джерела даних	Держстат, Статистичний щорічник України
Періодичність збору даних та розрахунку показника	щорічно	
Примітка: показник-стимулятор		

Джерело: розроблено авторами.

Додаток Е

Таблиця Е.1 – Абсолютні значення показників Індекса благополуччя населення за аспектами благополуччя

Аспект благополуччя	Показник	Абсолютне значення			
		2014	2015	2016	2017
1. Здоров'я	1.1. Частка населення, які оцінили власний стан здоров'я як добрий	49,50	49,80	49,10	49,40
	1.2. Частка населення, які повідомили, що не хворіли протягом останніх 12 місяців	22,82	21,62	20,84	19,28
	1.3. Частка осіб серед населення 12 років та старше, які не курять	79,10	81,60	80,70	81,30
	1.4. Частка домогосподарств, члени яких при потребі змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки або медичне приладдя	79,80	71,40	77,30	70,90
	1.5. Середня очікувана тривалість життя при народженні	71,37	71,38	71,68	71,98
2. Матеріальне благополуччя	2.1. Частка домогосподарств, які оцінюють власні доходи як достатні та можуть робити заощадження	8,00	6,20	6,20	7,80
	2.2. Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік	47,90	47,90	49,60	49,60
	2.3. Частка домогосподарств, які мають можливість дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів	35,80	35,80	37,90	37,90
	2.4. Частка домогосподарств, яким вистачає коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання	80,40	80,40	73,50	73,50
	2.5. Частка домогосподарств, які мають персональний комп'ютер	85,80	85,80	85,70	85,70

Продовження таблиці Е.1

Аспект благополуччя	Показник	Абсолютне значення			
		2014	2015	2016	2017
3. Освіта і комунікації	3.1. Чистий показник охоплення дошкільними закладами освіти дітей 3-5 років	74,50	74,00	74,50	75,40
	3.2. Середня тривалість навчання населення віком 25 років і старше	12,74	12,30	12,30	12,20
	3.3. Частка осіб з вищою освітою в населенні 25 років і старше	46,90	49,40	49,40	50,00
	3.4. Населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету	46,20	48,90	53,00	58,90
	3.5. Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома	48,30	50,70	54,00	59,80
4. Гідна праця	4.1. Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років	56,60	56,70	56,30	56,10
	4.2. Частка працівників, охоплених колективними договорами	76,10	77,30	75,90	75,58
	4.3. Індекс реальної заробітної плати	93,50	79,80	109,00	119,10
	4.4. Частка доходів від зайнятості в структурі доходів населення	54,00	52,70	51,90	56,80
	4.5. Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків	76,30	74,90	74,60	78,80
5. Сталий розвиток	5.1. Частка площі відтворення лісів	0,55	0,57	0,59	0,61
	5.2. Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсягу капітальних інвестицій в Україні	3,60	2,80	3,70	2,50
	5.3. Частка енергії, виробленої з відновлювальних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії	4,55	5,31	7,00	7,91
	5.4. Частка житла, де є доступ до чистої питної води	60,30	60,80	61,20	61,80
	5.5. Частка автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям першої і другої категорії до загальної їх протяжності	9,22	9,34	9,35	9,36

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця Е.2 – Субіндексні значення* аспектів благополуччя населення

Аспект благополуччя	Субіндексні значення			
	2014	2015	2016	2017
1. Здоров'я	0,791	0,774	0,779	0,762
2. Матеріальне благополуччя	0,644	0,634	0,632	0,640
3. Освіта і комунікації	0,758	0,772	0,792	0,825
4. Гідна праця	0,813	0,788	0,826	0,863
5. Сталий розвиток	0,480	0,461	0,519	0,484
Сума субіндексних значень аспектів ІБН	3,485	3,430	3,549	3,574

Примітка: *Прирівняні до одиниці.

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця Е.3 – Інтегральне значення Індекса благополуччя населення та складові за аспектами

Аспект благополуччя	Індексні значення блоків			
	2014	2015	2016	2017
1. Здоров'я	0,158	0,155	0,156	0,152
2. Матеріальне благополуччя	0,129	0,127	0,126	0,128
3. Освіта і комунікації	0,152	0,154	0,158	0,165
4. Гідна праця	0,163	0,158	0,165	0,173
5. Сталий розвиток	0,096	0,092	0,104	0,097
Інтегральне значення ІБН	0,697	0,686	0,710	0,715

Джерело: розраховано авторами.

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Колективна монографія

Дослідження виконав авторський колектив під керівництвом
академіка НАН України, доктора економічних наук, професора
Елли Марленівни Лібанової

Комп'ютерна верстка, макетування та дизайн обкладинки
Н.В. Тілікіної

Підписано до друку 27.12.2019.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 15,69. Ум. друк. арк. 16,88.
Наклад 200 прим. Зам. № 11/19.

Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України
Україна, 01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60,
тел. (044) 486-62-38;
e-mail: demography@idss.org.ua, <http://www.idss.org.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серії ДК № 1997 від 29.10.2004 р.

Виготівник «Сочінський»
20300, м. Умань, вул. Тишика, 18/19,
тел.: (04744) 4-64-88, 4-67-77;
e-mail: vizavi008@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2521 від 08.06.2006 р.